

Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2012 – 2013

Sborník příspěvků z konference
v rámci projektu

Rozšíření a rozvoj
vědeckovýzkumného
týmu Ostravské univerzity,
Fakulty sociálních studií

Ostrava 2014

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2012 – 2013

Sborník příspěvků z konference
v rámci projektu

ROZŠÍŘENÍ A ROZVOJ VĚDECKÝZKUMNÉHO TÝMU OSTRAVSKÉ UNIVERZITY, FAKULTY SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080

Ostrava 2013

Číslo operačního programu: CZ.1.07 Název prioritní osy: Terciární vzdělávání,
výzkum a vývoj Číslo oblasti podpory: 7.2.3 Číslo výzvy: 20
Název oblasti podpory: Lidské zdroje ve výzkumu a vývoji
„Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním
rozpočtem České republiky“

JARNÍ ŠKOLA 2012-2013

Sborník příspěvků z rozšířených metodologických bloků Jarní školy sociální práce, které se konaly ve dnech 28. dubna 2012 a 19. dubna 2013 v rámci projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editor: Jelena Petrucijová

Recenzenti: doc., PhDr. A. Gojová, Ph.D.; prof., PhDr. S. Hubík, CSc.; doc., PaedDr. O. Chytil, PhD.; prof. PhDr. J. Keller, CSc.; doc., PhDr. J. Petrucijová, CSc.; doc. PhDr. D. Sýkorová, Ph.D.; Mgr. M. Špiláčková, Ph.D.; Mgr. F. Znebežánek, Ph.D.

Počet stran: 190

Vydání: první

Počet výtisků: 60 ks

Místo a rok vydání: Ostrava 2013

Vydavatel: Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDĚM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY

Za obsahovou a jazykovou stránku textu odpovídá autor

© Ostravská univerzita v Ostravě, 2013

ISBN 978-80-7464-389-7

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2012 - 2013

Proceedings of the Conference
within the project

ENLARGING AND DEVELOPING OF RESEARCH TEAM AT THE UNIVERSITY OF OSTRAVA, FACULTY OF SOCIAL STUDIES

Číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080

Ostrava 2013

Číslo operačního programu: CZ.1.07 Název prioritní osy: Terciární vzdělávání,
výzkum a vývoj Číslo oblasti podpory: 7.2.3 Číslo výzvy: 20

Název oblasti podpory: Lidské zdroje ve výzkumu a vývoji

Název projektu: Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity,

Fakulty sociálních studií Žadatel (předkladatel) – Ostravská univerzita v Ostravě

„Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním
rozpočtem České republiky“

Proceedings of the Methodological sessions of the *SPRING SCHOOL OF SOCIAL
WORK 2012 - 2013*, held on 28th April 2012 and 19th April 2013 within the project

*Enlarging and Developing of Research Team at the University of Ostrava, Faculty of
Social Studies, # CZ.1.07/2.3.00/20.0080.*

Edited by Jelena Petrucijova

This project has been funded with support from the European Structural Fund and the budget of the Czech Republic.

This publication reflects the views only of the authors and the Conference organiser – Faculty of Social Studies OU cannot held responsible for any use which may be made of the information contained herein.

The basic corrections to the texts were made, however, their contents are a sole responsibility of the authors, which provided them.

Acknowledgements:

This book is a collection of selected papers given at the the *Spring School 2013*. The project team and the editor would like to thank:

- All those who contributed to the conference.
- The authorities of the Faculty of Social Studies, University of Ostrava for their support and encouragement.
- Nemethová Pavla for coordinating work.

© Ostravská univerzita v Ostravě, 2013

ISBN 978-80-7464-389-7

OBSAH

I. Introduction to the Book of Proceedings

<i>Detlef Baum</i>	7
--------------------------	---

ČÁST I. JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2012 PART I. SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2012

II. Methodological Session of Foreign Experts

• From vague ideas to valid research questions. Eight Steps to Go <i>Peter Erath</i>	11
• Specific aspects of qualitative approaches in research and social work ethics in Research for Social Work <i>Brian Littlechild</i>	19
• Creative Writing Workshop <i>Brian Littlechild</i>	33

III. Theoretical reflection of social work

PhD. Students' Session

• Benefits of public training programmes for unemployed people <i>Martin Brezina</i>	38
• Life of Roma in France <i>Irena Buršová (Kopciuchová)</i>	42
• Life experience “under the influence and on the street” <i>Eliška Lindovská</i>	45
• The Living Situation of Widowed Seniors <i>Gabriela Nytra</i>	51
• Social Work in Social Entrepreneurship Context <i>Vendula Gojová</i>	55
• Mutual co-operation of organizations provided assistance and support to families with children in the Czech Republic <i>Kateřina Wojtas (Partiková)</i>	60
• Ethical dilemmas in Social Work Research <i>Eva Nedomová</i>	65
• Poverty and social exclusion in urban area <i>Marek Mikulec</i>	70

ČÁST II. JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2013 PART II. SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2013

IV. Metodologický blok zahraničních expertů

- The Ethnographic Approach in Social Work Research
Monika Pfaller-Rott 78
- Case-oriented social work. „Case Study - Case Work - Case Evaluation“
process model as analyzing of social work and its practical teaching
Pauli Niemelä 87

V. Teoretická reflexe sociální práce Metodologický blok studentů Ph.D. studia

- Přínosy veřejných vzdělávacích programů pro nezaměstnané v kritickém světle.
Shrnutí projektu dizertační práce
Martin Brezina 98
- Romové ve Francii
Irena Buršová 106
- Role výzkumníka v terénním výzkumu sociální práce
Eliška Lindovská 111
- Výzkum s ověřitelnými seniory
Gabriela Nytra 118
- Příbuzenská péče: specifikace tématu dizertační práce
Aneta Kozáková 125
- Potřeba sociálního pracovníka ve zdravotnictví
Alena Hegerová 133
- Řešení péče o seniory po hospitalizaci
Zuzana Vontorová 141
- Výzkum historie sociální práce
Lucie Hrubá 149
- Sociální exkluze v městském prostoru
Marek Mikulec 156
- Zadluženost a předluženost obyvatel jako sociální problém
Eva Nedomová 161
- Chudoba z hlediska fází životního cyklu
Radka Hlaváčová 175
- Reakce sociální práce na změny ve společnosti
Michaela Diblová 182

INTRODUCTION TO THE BOOK OF PROCEEDINGS

Detlef Baum (Germany)

In the publication **Spring School 2012 and Spring School 2013** we collect all Czech contributions, presented on the Spring School 2012 and 2013 at the University of Ostrava, Faculty of Social Studies. The young researchers presented their doctoral thesis and placed their arguments a critical discussion. All contributions were written under the expert guidance to learn how to write scientific texts. The contributions were written by students, which corresponds to their abilities and possibilities.

In 2012 *Peter Erath* presented in his contribution a model of an access to scientific research „from vague ideas to a valide research question“ and *Brian Littlechild* discussed the very interesting relationship between social work and social research in theory and practice.

In Spring School 2013 *Dr. Monika Phaffer-Rott* presented an „Ethnographic Approach in the Social Work Research“ and *Prof. Pauli Niemelä* discussed „Case study research in Social Work“.

In both Spring Schools the young researchers offered a wide field of themes and all these topics touch on the central questions of social work, but also of social analysis on the basic of psychological and sociological issues; partly the presentation are based on their own empirical research.

If we should categorise these different topics, which are presented in both Spring Schools we could find the following summarising categories:

The most of the contributions deals with **socio-political problem groups**. Their topics are both the analysis of these groups and the methodological frame of research and the theoretical background of each of these themes.

M. Brezina's thesis concerns the research in the field of unemployed people. His question is „*how we can improve the situation of this clientele by benefits of public training programmes?*“ He focused his topic in the his presentation in 2013 on the theme of *Vocational Training programmes in the Czech Republic*, which are designed to react on changing character of the contempory labour market.

I. Kopciuchová - Buršová's thesis deals with a comparison of the situation of Roma in France and the Czech Republic. In her contribution she focuses on the theoretical background of inclusion and exclusion.

In 2013 in a further presentation she deals with a methodological framework of currently ongoing research, which is concentrated on qualitative approaches and the phenomenology.

E. Lindovská is interested in the question of the life situation „under the influence and on the street“. How does the life of homeless people look like and how can we research in this field in order to come to evident data, which would allow effective social work with homeless people?

In 2012 *G. Nytra* was discussing the life situation of widowed seniors. She presented a theoretical concept, which is able to research and - may be - to explain this situation.

In 2013 she presents „The Dilemmas in Research of Widowed Elderly“ and discusses the role of researches in the research process, the relationships between researches and subjects who are objects of research.

Aneta Kozáková discussed in 2013 her project „Grandparent Kinship Care as an Object of Social Work“. She deals with the Czech legislation and the reality of foster care, mostly by grandparents. She asks whether this form of care is an object of Social Work and whether foster care by relatives is acceptable as care in a changing modern society.

The contributions in this category deal on the one hand with **institutional and organisational aspects of social work**. And there are not only organisational aspects. It is also a constitutional question of shaping cooperation with other actors in social work. On the other hand we have a lot of **methodological presentations in the context of specific groups of clients**.

V. Gojová has presented already in 2012 the character of the relationship between social work(ers) and social entrepreneurship. Her question is „*how we can (re)integrate clients of social work by developing them to social entrepreneurs?*“

K. Partíková dealt with the problem of mutual cooperation of organisations in social work. She focuses on organisations which provide supports for families with children. How can the support of families be improved by mutual cooperation, so that families are able to fulfil their function as institutions of socialisation and education and as ‘home’ for children where they are protected, as well? What is the contribution of the organisations in social work to this under the condition of their mutual cooperation?

Alena Hegerová presented in the Spring School 2013 „Social Work in institutional health care“. She focused her topic on the question of the difference between hospitals, where the social worker I am member of the team and other hospitals, where the social worker is not integrated in a institutionalised context. And have we a legislative frame, which organises the legal status of social workers in such institutional care-contexts?

Zuzana Vontorová deals in her presentation in 2013 with „Solutions of Care for Elderly after hospitalisation“. She intends to give an overview of care possibilities for dependent elderly after hospitalisation and of challenges in coherence within health and social services. Further *Z. Vontorová* wants to use qualitative methods in order to chart the way about several steps of care. The qualitative methods should be used in order to find out, how satisfied elderly people are with the care.

Lucie Hrubá discusses „The development of social care for delinquent youth in the Czech Republic from the perspective of history“. In this context this presents youth delinquents as a „social problem“ from the 1st half of the 19th century to the 2nd half of the 20th century. Interesting is, the beginning of social care for delinquent youth and which institutions or organisations are involved there. Her methods are qualitative methods, above all historical methods respective content analysis.

E. Nedomová represented in 2012 with her contribution another category: **Ethical questions in the research in the context of social work**. Or should we say: Ethical questions of Social Work at all?

She describes dilemmas in social research caused by ethical principles in social work and she asks „*how we can deal with the dilemma that clients of social work are always objects of research, too?*“

Another category is the **analysis of different socio-structural problems of modern societies.**

In 2012 *M. Mikulec* discusses the relationship between poverty and social exclusion in an urbanised context. More than the background that we have to do with structural processes of social exclusion by poverty and more than the structural processes of urbanity the focus of his research is the question, how far must we define poverty in an urban context as multidimensional social position or situation.

Now in 2013 he presents his personal experiences, the difficulties and dilemmas with participative research in a cultural context, where „belonging to the culture or not“ produces one of the central dilemmas, which can be formulated as a conflict between distance in the research process to the research object and nearness as someone who lives in this locality under the subject who should be researched.

In 2013 *Eva Nedomová* discussed „Social Work and Over-indebtedness“. The number of indebted households is increasing in Czech Republic and Social Work with such clients will get more and more important. The focus of her contribution is to define central terms like debts, to find out the primary factors, which lead to over-indebtedness; further she develops a typology of debtors and looks for possibilities of social work.

Radka Hlaváčová discusses „Poverty from the point of view of the lifecycle“. Her research question is: „How does poverty vary in different phases of the life cycle?“ Which are the key factors of poverty and what does poverty mean for the subjects in different phases of their life?

Michaela Diblová's contribution „Social Work Response to Changes in Society“ describes the consequences of social change, with which social work has to deal in the context of the second modernisation. As process of modernisation, in which social risks are not only risks of social development but risks of answering to this development we discuss not only social progress, but the negative consequences of social progress. In this context she is interested in the question of „McDonaldisation“ - whatever it means - which influences social work.

ČAST I.

**JARNÍ ŠKOLA
SOCIÁLNÍ PRÁCE 2012**

PART I.

**SPRING SCHOOL OF
SOCIAL WORK 2012**

II. METHODOLOGICAL SESSION OF FOREIGN EXPERTS

From vague ideas to valid research questions Eight Steps to Go

Peter Erath

Catholic University of Eichstaett-Ingolstadt (Germany)

Abstract

Debates about different theoretical approaches and paradigm concurrence take place in all sciences. The same applies to social work with one exception: in social work there are as well big arguments about the best methodological approaches, taking sides for and against qualitative, quantitative respectively action research methods. The author of this text is of the opinion that before going to much into details young social work academics should first of all be able to create clear and theory-based research questions which then later enable them as researchers to identify and carry out the best equivalent and relevant research methods. Important steps to develop a research question are demonstrated.¹

Key-words

research question, research methodology, research design, research strategy.

Introduction

Research in social work is a tricky thing because within the scientific community there is no general agreement about which research methods would best fit into the agenda and values of social work. There is especially in Europe a majority of researchers which is of the opinion that research in and for social work should only be based on qualitative methods, especially case studies (Pantucek, 2006). The consequence of this fact is not only a lack of research results (especially in Germany e.g.) which don't allow us to make meta-analysis and comparative studies and thus gain real evidence for social work practice (Kindler, 2008), but as well the fact that social work students don't really learn and therefore later are not fully able to understand (and manage) the most important processes within a research study: to find an interesting research question, to base this question on theoretical and empirical findings, to give a precise research hypothesis and to make a well-founded methodological decision.

¹ Without the ideas and help from my colleague and friend Emmanuel Jovelin from the Catholic University of Lille (France) I certainly wouldn't have been able to write this article.

1. Preliminary notes

Science and knowledge

According to the basic assumption of Jean Francois Lyotard (1984) the role of science in a postmodern society has to be qualified. Hence scientific knowledge is “a kind of discourse” (1984, p.3) where especially technological transformations (e.g. modern theories of algebra and informatics, computers and their languages, the compatibility among computer languages, problems of information storage and data banks, etc.) have a considerable impact. If we like this or not two acknowledgements have to be made:

- (1) In our society only that kind of knowledge will be of importance which can fit into the new channels, and become operational.

“We can predict that anything in the constituted body of knowledge that is not translatable in that way will be abandoned and that the direction of new research will be dictated by the possibility of its eventual results being translatable into computer language.” (Ibid., p. 4)

That means that if social work research results shall be of any relevance to others, there is no alternative to a modern processing of research data even in the area of qualitative data (see: Mayring, 1989).

- (2) Social work scientists, advanced students as well as practitioners should be able to identify scientific argumentations and research results as “language games”. This means that they shouldn't not only be aware of the respective game constructions and should accept the rules while they are playing a specific game. At the same time they should be familiar with the fact that agonistics between different games are the founding principle for new games.

As we have learnt from Straus and Haynes (2009) even medical doctors are not really able to understand and interpret scientific results. As social workers make crucial decisions we should teach them like general practitioners to use knowledge and research results. But a precondition of this is that students learn and are able to play respective “language games”.

“Pure” or “pseudo” science – is there a difference?

What's very important is to keep in mind that the understanding of science and its different language games is strongly linked to different philosophies. Both – science and philosophy have always worked together to try to uncover truths about the world and the universe around us. Both are necessary elements for the advancement of knowledge and the development of a human society. Whereas scientists design experiments and try to obtain results verifying or disproving a hypothesis, philosophers are the driving force in determining what factors determine the validity of scientific results.

Especially since the 1920s with the development of the “Vienna circle” and the summarizing work of Karl R. Popper *Logik der Forschung* (1934) a more restricted understanding of scientific methodology has been developed and successfully established. The direction of viable research then is as follows: theories are only of preliminary value; as one theory is falsified, another evolves to replace it and explain the new observations.

Thus the idea of “pure” science was developed. One of the tenets behind science is that any scientific hypothesis and resultant experimental design must be inherently falsifiable. Although falsifiability is not universally accepted, it is still the foundation of the majority of scientific experiments. Popper saw falsifiability as a black and white definition, which meant that if a theory is falsifiable, it is scientific, and if not, then it is unscientific. But, today we know that this doesn’t mean that a theory which is falsified is always for no use;²

According to Popper, many branches of applied science, especially the social sciences, are not scientific but “pseudo” because they have no potential for falsification. Anthropology and sociology, for example, often use case studies to observe people in their natural environment without actually testing any specific hypotheses or theory. But even as such studies and ideas are not falsifiable, most would agree that they are scientific because they significantly advance human knowledge.

So today a lot of science theoreticians are looking for a pragmatic and non-ideological solution which is aiming at both respecting different approaches and creating standards for a proper use. For students a very well structured description of qualitative and quantitative research criteria is given by the Xavier University Library (see: *Qualitative versus quantitative research*. Xavier University Library. Retrieved 06.08.2012 from http://www.xavier.edu/library/help/qualitative_quantitative.pdf).

The relevance of a valid research question

Students and researchers should always have research ideas, because “the truth is *not* in nature waiting to declare itself, and we cannot know *a priori* which observations are relevant and which are not: every discovery, every enlargement of the understanding begins as an imaginative preconception of what the truth might be.” (Medawar, 1979, p. 84) Hence, “this imaginative preconception – a hypothesis – arises by a process as easy or as difficult to understand as any other creative act of mind; it is a brain-wave, an inspired guess, the product of a blaze of insight. It comes, anyway, from within and cannot be arrived at by the exercise of any known calculus of discovery.” (Ibid., p. 84)

To create a broad base for research ideas it’s necessary to be open for the world. But at the same time a scientists who want to be creative “needs libraries and laboratories and the company of other scientists; certainly a quiet and untroubled life is a help.” (Ibid., p. 40)

Research ideas usually come from:

- reading;
- experience,
- long term thinking,
- discussions,
- inspiration.

If a scientist has found a topic he or she should prove it against the following standards (Ibid.):

² Often, as for example, Newton’s Theory of Gravity, a theory is accepted as truth for centuries. However, later research showed that, at quantum levels, Newton’s laws break down and so the theory is no longer accepted as truth. This is not to say that his ideas are now useless, as the principles are still used by NASA to plot the courses of satellites and space probes.

- The subject should be timely. Previous groundwork should leave your research problem ripe for completion, and it should be in an active area with potential for future work and employment. On the other hand, if a field is too crowded, and the subject is too prominent, then you risk being “scooped” by a more experienced researcher who is able to work faster than you.

Your work should lead to a well defined set of results to which you can lay claim. In particular, employment prospects will be lessened if you merely complete a small piece of a very large project which is closely identified with your advisor, or is published with a long list of collaborators. On the other hand, it is impossible to work in a vacuum, and your task can be significantly harder if you don't have a group of people working on closely related problems which you can interact with and share your ideas.

An idea – valid or useless?

A research idea or question is of no use if you can't identify a conclusive research method. In order to achieve a research result, the research idea should be well-based on theories or models. If there is enough knowledge there is already a scientific debates, research projects, etc. which help you to identify efficient and valid research methods. Often young researchers believe that there is not enough knowledge about a specific issue. So they want to create a new theory. But usually there are always people which did things already, or are doing the same at this very moment.

3. Eight Steps to Go

1. Step: Development of an idea

Try to develop a research idea through reflection, discussion and reading!

- In which subjects / areas are you interested in?
- Which subjects do you know already or where do you have a thorough overview?
- Which interest of knowledge should be well to the fore? A theoretical, an empirical, a historical, a pragmatic one?

But – if the subject is too far away from your competences or interests, try to find another one. It makes no sense as a social work researcher to go too far into the fields of e.g. psychology, sociology or economics. Your competences will be too weak to fully understand the debates and there will be not time enough to enter such highly specific research areas.

2. Step: Looking for a framework of references

Be curious! Try to discover all relevant theoretical and empirical aspects or results of your subject! Take your time to check national and international results.

- Which is the theory tradition, where your subject comes from?
- Who are the most important academic representatives of this tradition?
- Which outstanding scientific results exist already?

So start to read parts of important monographs and texts and try to get a picture of the whole landscape of debate around your subject.

“The beginner *must* read, but intently and choicely and not too much. Few sights are sadder than that of a young research worker always to be seen hunched over journals in the library; by far the best way to become proficient in research is to get on with it – if need be, asking for help so insistently that in the long run it is easier for a colleague to help a novice than to think up excuses for not doing so.” (Medawar 1979, p. 17)

3. Step: Formulating a working hypothesis

Only if you are really sure that you'll be enough competent to deal with your subject then try to find out which aspects of given theories and research results could be worth to be further developed! Try to be innovative but don't deviate too much from the existing debate. Create a general hypothesis or description of the research subject. Give attention to the following standards:

- Is your hypothesis precise and without any contradiction?
- Is your hypothesis falsifiable and operational?
- Is your hypothesis really justifiable by theoretical or empirical knowledge?
- Is it possible to deduce different operational hypothesis out of your main one?

4. Step: Critically appraising the working hypothesis

Before going too much into details now it's time to make a short “risk assessment”. As especially a PhD. projects costs time and money it is important to check the working hypothesis with the help of the following principles:

- Clarity: is my hypothesis easy to describe?
- Feasibility: is my piece of research clearly structured?
- Relevance: Is the research question relevant for the discipline?

Now you need help especially from senior researchers and theoretical experts who are fully informed about all methodological and theoretical possibilities and obstacles. They can help you with answers. Try to ask more than one of them and don't avoid contradictory statements. Try to find peer students in your country or elsewhere who are interested in the same subject. What are they doing? What is their working hypothesis? Does a loose cooperation make sense?

5. Step: Bibliographical research

Now you can start with the everyday business of a researcher. To get bibliographical information is nowadays much easier than before. Use all kind of sources e.g. libraries, the internet, data bases, colleagues etc. in order to

- get a broad overview on the subject,
- win time and avoid repetitions,
- get knowledge about relevant theories and models,
- get access to methodological strategies.

Try to summarize the state of the discussion and to systematize different opinions, schools and paradigms. Again make sure that you're fully competent to succeed with your project.

6. Step: Formulating a way of looking at a problem

If you are aware of the whole research landscape it's time to

- decide on a (your) final research design,
- make a preliminary decision about your methodological mode.

7. Step: Formulating a final hypothesis

Now try to formulate your leading idea into a final hypothesis: "based on theoretical thinking and empirical research results I argue that ..."e.g.

a specific programme of anti aggression training is able to

- *reduce the level of aggression of 60 percent of the test subjects measured by an aggression test battery,*
- *reduce the amount of criminal offences amongst the test subjects recorded by the police up to 30 percent.*

I'll try to demonstrate this by e.g. using a randomized experimental design with groups of young offenders who are placed on probation.

8. Step: Make a decision about the methodological approach

Of course not all research has to be done in an empirical way. There are lots of research methods which are of equal value. The challenge is to find a coherent research method for your project.

Coherent research methods within a hypothesis generating mode are:

- Historical studies.
- Systematic studies.
- Comparative studies.
- Case studies.
- Qualitative research methods (grounded theory / problem-centred vs. narrative interviews / phenomenological interpretation of texts, etc.).

Coherent research methods for a hypothesis proofing mode are:

- Quantitative empirical research methods (questionnaire, experiment, ex post facto design, observation, statistics, etc.).
- Replication studies.
- Meta analysis.

Coherent research methods for a practice evaluation mode are:

- Method studies.
- Evaluation studies.
- Effect studies.
- Action research.

Resume

Here are some concluding general recommendations which students should consider throughout the whole process of developing a valid research question and research design:

- Try to locate your idea theoretically and realize methodological consequences!
- Be aware that a pure scientific argumentation in a dissertation is more relevant and better to handle than a pragmatic mode!
- The aim of science is not to change or improve the world – it's to develop a sound argumentation with the help of scientific methods.
- General quality criteria of a good research design are above all a theoretical profoundness, a methodological exactness and an innovative content.
- To do something similar as someone has done before you is not a sign of scientific weakness but a sign of strength: try to find reasons why it is important to do this research again in a slightly different way.

“It is psychologically most important *to get results*, even if they are not original. Getting results, even by repeating another's work, brings with it a great accession of self-confidence; the young scientists feels himself one of the club at last, can chip in at seminars and at scientific meetings with ‘My own experience was.’ or ‘I got exactly the same results.’“ (Medawar, 1979, p. 17)

- The general aim of a research project is to create knowledge. To create knowledge means to publish!

Therefore e.g. at the Faculty for Economy of the University of Mainz a dissertation gets the best grade “summa cum laude”, if 3 chapters are in a condition which would allow (after a short revision) to publish them in one of the most important journals that means would be taken seriously by publishers and referees.

- A realistic ambition for science is “Scientific meliorism”!

“The role which I envisage for the scientist is that which may be described as ‘scientific meliorism’. ‘A meliorist is simply one who believes that the world can be made a better place (...) by human action wisely undertaken; meliorists, moreover, believe that they can under take it. (...) Meliorists are comparatively humble people who try to do good and are made happy by evidence that it has been done. This is ambition enough for a wise scientist, and it does not by any means diminish science; the declared purpose of the oldest and most famous scientific society in the world is no more grandiose than that of ‘improving natural knowledge’.” (Medawar, 1979, p. 105)

References

- Kindler, H. (2008) Developing Evidence-Based Child Protection Practice: A View from Germany. *Research on Social Work Practice*. 18, p. 319-324.
- Lyotard, J. F. (1984) *The postmodern condition: A report on knowledge. Theory and History of Literature*, Vol. 10, Manchester: University Press.
- Mayring, P. (1989) Die qualitative Wende. Grundlagen, Techniken und Integrationsmöglichkeiten qualitativer Forschung in der Psychologie. In: W.

Schönpflug (Hrsg.), *Bericht über den 36. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie in Berlin*. Göttingen: Hogrefe, s. 306-313.

Medawar, P.B. (1979) *Advice to a Young Scientist*. New York: Basic Books.

Pantucek, P. (2006) *Fallstudien als "Königsdisziplin" sozialarbeitswissenschaftlichen Forschens*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, s. 237-261.

Popper, K.R. (1934) *Logik der Forschung*. 11. Aufl. 2005. Tübingen: Mohr, Siebeck.

Straus, S. Hayens, R. B. (2009) Managing evidence-based knowledge: the need for reliable, relevant and readable resources. *Canadian Medical Association Journal*. 180, pp. 942-945.

Specific aspects of qualitative approaches in research and social work ethics in Research for Social Work

Brian Littlechild

University of Hertfordshire (United Kingdom)

Abstract

This article sets out to consider the ways in which qualitative approaches in research may fit best with ethical approaches in Social Work.

Key-words

qualitative approaches, social work, ethics.

We considered the following:

- What types of methodologies work best with ethical social work approaches?
- Methods.
- Involvement of clients, carers, and staff.
- Analysis.
- Ethical approaches.

As part of these considerations we noted the importance of good understanding of the areas of how different values affect what we do and how we do it, and what approaches we take.

Client based research

2 researchers, Mayer and Timms, in their book *The Client Speaks* (1970) found very different views of the world from social worker and client and this challenges our own practises, and how we take into account the experiences of clients' views and opinions.

In order to take their views into account, we need to consider the effects of power in various forms and effects on the nature and types of social work research. These include issues such as the vital nature of ethics in planning and carrying out the research process; such as confidentiality; doing no harm; taking account of what that research process might mean when researching with vulnerable clients, so for example the expectations that might be raised in clients if we were to ask them if about their care and views on the service they had perceived: and– how are findings used?

If we are undertaking qualitative or quantitative work, how should we consider sample size for most qualitative work? 10-15 is normally satisfactory for qualitative work, but for quantitative many more in order to have validity and reliability in that sense is key.

Ethics and Ethics Committees

Many agencies and all universities will have Ethics Committees to ensure that patients/service users/carers are protected from any possible harm as a result of the interventions/methods used in the research. So are respondents having made it clear to them the help they can access if the method is upsetting for them in some way, e.g. in discussing traumatic or difficult events/feelings? As a basic premise, we should ensure that no service user/carer is harmed – or may be left anxious that they might be left harmed psychologically/emotionally/socially – in terms of future services, or of having confidentiality and anonymity compromised – the concept of ‘doing no harm’. We need to have an idea of ‘projective understanding’ – we need to be able as far as possible to ourselves into the position of, and see things from, the perspective of the respondent or subject – what might their concerns be? How do we best plan and agree with them how they will be protected from these concerns/problems, and the dangers that we know might arise from use of data, where published, for what purpose?

Issues of Randomized Control Trials are key for social work – the question to be asked is if it is OK to give one group of matched samples a service, and the other group not, for example?

We also need to have cognisance of how respondents might be affected by their concerns about the process and possible use of the data from their participation, e.g. might it have an effect on the service they receive, or wider, in terms of effects on the services their client groups is in receipt of? These will be explored later in the article in relation to children and young people.

Questions from the social work profession perspective

We also need to pose as questions from the social work profession perspective are:

- What types of knowledge and research are necessary and appropriate to inform effective policy and practice?
- What methods are appropriate to inform ethically sensitive research?
- Can we justify applied and qualitative research as research ‘proper’ research?
- How valid are systematic reviews, or small-scale research? From the latter is generalizability possible?
- Is the research we might examine the findings of ‘good enough’ to enable us to determine it is valid to use as evidence for practice-based work, or use in academic inquiry/use in references in such work? How do we judge this and persuade others that our research methodology and methods are valid, so our results are sound and on which to claim expertise and knowledge?

These matters can be influenced by the national context. For example, in the UK there is the Research Excellence Framework (REF), which has criteria for the impact of the research, as well as how much of it is funded externally, and the judgement on quality of 4 pieces of published output over the period in question.

There is sometimes seen to a hierarchy of types of research. So in the USA, for example, it tends to be very quantitative, as seen in so many articles in their *Journal Social Work*, whereas in the UK it tends to be very qualitative (Shaw et al., 2010)

We also need to take into the ways we wish to construct social work knowledge, so for example the International Federation of Social Workers’ (IFSW) definition of

Social Work (2007): “[...] Social work bases its methodology on a systematic body of evidence-based knowledge derived from research and practice evaluation [...] Social work addresses the barriers, inequalities and injustices that exist in society”. (www.iassw-aiets.org)

So it is not just the types of research but also the value base, as set out in the sentence above. It is also about the *nature of social work knowledge base* – it is not the same as for example engineering, or a medicalized base. We cannot do as psychologists and medical personnel do, which is not always fitting with our services and approaches which are unlike other professionals, holistic, and at least in part have to be based upon non-positivist (as such positivist approaches include randomized control trials, experiments) and constructivist approaches: so we need both numbers and client experiences (plus the experiences and views of managers and front line staff/carers). Whilst positivism can explain very defined and specific problems in health and human behaviour, which has many influences – personal, emotional and environmental? Positivism and technical-rational approaches versus the more varied clients’ experiences of the ‘real world’, with their multi-factorial influences on any human situation, and their sets of experiences within the social world – the “untidy”, holistic knowledge, within the political and policy environment that is socially constructed (Parton and Kirk, 2010; Shaw et al, 2010).

This also means we have to question *who sets the outcomes to be measured/sets agenda for the research?* Clients/service users? Carers? Local Agencies? Government?

The IFSW definition of Social Work knowledge also has implications for research – it should maybe challenge political and policies issues and not just sit with pathological/reductionist approaches.

Social work does need to construct a good research knowledge base, as this is vital for a confident, respected profession and our service provision. It is also necessary in order for us to judge – and on what basis we judge – what are fair and effective services, within the client experiences and policy/political environment, where social work sits between care and control, and the State’s demands on one side, and with the clients interests and IFSW demands in there together.

The good news is that good Social Work practice is similar to some forms of research, e.g. ASPIRE – Assessment, Planning, Intervention, Review, Evaluation (Sutton, 1994) with its emphasis on Evaluation.

Should we measure, and if so, what? Is it good enough just to listen and interpret client views?

We can indeed systematically study interventions and programmes, based upon various statistical measures of outcomes, and views and experiences of those delivering and receiving services, e.g. children with disabilities and parents; young offenders; child protection; restorative justice; mental health risk assessments; parenting programmes, as we have done at Hertfordshire University.

2 researchers, Bebbington and Miles (1988), show the need for both qualitative and quantitative work. They found that in relation to Looked After Children in the public care, 1 in 10 had the factors in their background of coming from a family that was single parent, on benefits, in cramped accommodation, unemployed, and the child was of mixed race parentage. This is important knowledge, telling us what may be a problem from such factors, and we need to consider how we provide services to avoid

such over-representation of such children in the public care; but such data cannot tell us *how* or *why* this happens, nor why 9 in 10 do not come into care. This needs qualitative and client-based research that explores their realities, pressures and possible solutions, within strengths-based approach rather than a deficit-based approach.

And we have to listen to research for practice, e.g. Thorpe et al (1980) found that residential care for young offenders a long distance away from their home for several years was based on theory of the 'deficient family', but they actually had a high rate of re-offending, and bullying and violence producing long-term problems for young people and others in society. These findings led to major changes to residential and community programmes in England and Wales.

The following sections examine some of these issues from work with mental health clients and young people.

Levels of service user participation in qualitative research

Young People

In the UK, legislation and policy has continually placed emphasis on children's participation in recent years. *The Education Act 2002 and related Ofsted inspection guidance* puts a new emphasis on children's participation in the development of services for them. *The Health and Social Care Act 2001* and *National Service Framework for Children, young people and maternity* detail the need to involve young people. *The Children Acts 1989, 2004* and *Children (Leaving Care) Act 2000* set out clear requirements to involve children in decisions about their care and involvement in decisions being made about them. These are also key matters for research on order to develop services.

The Children Bill/Children Act 2004 also set out clear expectations to consult and involve young people.

Participation can be seen as the direct involvement of children in decision-making about matters that affect their lives, whether individually or collectively; whereas consultation is about seeking views, normally at the initiative of the decision-makers, though they may enlist others to assist in this task. (Hill et al., 2004) This is also true for participation in the planning, and data collection, and preparation of the final report, from research.

The Government's DfES (www.dfes.gov.uk/listeningtolearn/ accessed 30/4/05) states, "It is important to be clear about terms being used. Participation is not simply about being listened to or being consulted – it is also about influencing decision-making and change".

Some key terms in participation for practice and research are defined below:

- Participation: "The process of sharing decisions which affect one's life and the community in which one lives". (Willow, 2002, p. 2)
- Involvement: "The overall term for children and young people being included in the decision-making process, at any level". (Fajerman & Treseder, 1997, p. 4)
- Consultation: "A process which requires the commitment to take on board young people's views and present detailed information back to them. Consultation can be an ongoing process". (Fajerman & Treseder, 1997, p. 4)

- Involving young people in activities that will help improve services, such as surveys and focus groups in order that research into their experiences with them is important to fit with social values of inclusion of clients service users in the production of the questions, methods, and data analysis of research.

A review of the literature and research highlighted that there are a number of overarching principles with some particular issues of particular sensitivity for children in need because of their involvement in child protection procedures or neglect, and/or accommodated, which are set out in the following section, which relates these to their experiences and the effects on self-image and confidence in communicating with adults in the different areas. In all of the elements, special consideration as to how issues of ethnicity, disability, gender, sexual orientation, citizenship status, as well as how young people in general may view 'authority' figures, and how this affects their willingness to engage in research need to be borne in mind.

These overarching principles are:

1. The child/young person experiences feelings of respect from the research outline and agreements participate followed through in the research staff's attitudes, methods and skills.
2. The child/young person experiences that they are listened to, and valued for themselves, not because they are participating to meet agency/worker performance indicators.
3. The physical settings, timings of meetings/consultations are appropriate for them.
4. Processes feel inclusive, welcoming and valuing of the young person.
5. a) The child/young person has feedback on how participation/research results are used/affects their future:
b) Groups of service users, e.g. in youth services, schools, youth parliaments, looked after children, have feedback on how participation/research results are used. It is very difficult to give feedback to children and young people as groups, given the issues set out later in this report, for these young people – only as young adults, when not dependent on adults who may be abusing them.
6. They have access to trusted supporters, and have careful and sensitive preparation for the whole participation/research process.
7. Staff are able to think themselves into the position of the child/children to appreciate their concerns/anxieties about the process and possible outcomes, and demonstrate this to them.
8. The child/young person has confidence in how issues of confidentiality/control of the views/information afforded will be determined.
9. Move at young peoples' own pace.
10. Ready access to knowledge about procedures how findings will be presented/published, and how to get support to make use of them; this is a particular problem for children in need because of abuse or neglect, due to their access to trusted adults outside their family network, and fear of reporting abuse.
11. Also, potentially, for young people from ethnic minority groups, and for those with specific language and other communication needs, those with specialist needs due to disability/gender/sexual orientation/citizenship status, and/or the effects of abuse/neglect, their pace may be different and require special attention

to allow fullest participation. The *UNCRC Monitoring Concluding Observations* in its session 31 on the UK report on the implementation of the *Convention* of 9/10/02 recommended that the State Party should „[...] a) substantially expand dissemination of information on the *Convention* and its implementation among children and parents, civil society and all levels of government, including initiatives to reach vulnerable groups (paragraph 21), and in particular pay attention to vulnerable groups (defined in paragraph 22 as „children with disabilities, children from poor families, Irish and Roma traveller’s children, children belonging to minority groups, detained children and children aged between 16 and 18 years old, who are exposed to discrimination“) – equally true for research as for practice.

12. How does the agency/workforce facilitate such participation given the abusive power dynamics in some child abuse situations which can be fear-inducing and isolating, and the effects of them? For *Looked After Children*, again, concern at the response of staff who are caring for them, or foster carers, may inhibit young people in sharing difficult information, and concerns in research.
13. Researchers need to be able to think themselves into the position of the child/children to appreciate their concerns/anxieties about the process and possible outcomes, and demonstrate this to them from an appreciation of that child’s potential concerns at their situation.
14. The child/young person may well have great concerns about the use of information in how issues of confidentiality/control of the views/information afforded will be determined within the power dynamics within an abusive situation.

For vulnerable and socially excluded young people, they want regular and focused feedback on how they are achieving, from trusted workers, to help develop their feeling of inclusion and worth, in addition to being able to develop their understanding of their progress if this is in relation to their own personal development/plans, in relation to the development of services, or research methods, focus and use of findings.

The child/young person should have feedback to them from the researchers on how their participation/views in the research are being used/affects the delivery of services or planning for them. For groups such as school students, youth parliament members, etc, there are such means as newsletters, texts, e-mails, meetings to give feedback on how issues raised in a general sense for them as groups, need to be in place. This is also true for young people/Children in Need of Protection; however, this interest group feedback is very difficult because of their status in families/substitute care. In these situations, feedback can take to young people looked after in means formulated for that purpose, and using some of the other areas such as e-mails, texts, except they would need to be assured staff could not access them; for computers e.g., do they need staff to help to access them? Such matters need to be considered from the point of such vulnerable young people’s situation.

Barriers to Young People’s participation

For Young People

a) General: In young people

- Fear in young people of abuse of power/use of information given.
- Breaching of what they think are confidential communications.

- Worrying that giving too much information will be used against them in the future (many young people who have suffered abuse/neglect will have learnt not to give 'ammunition' to adults they have learnt will abuse such knowledge).
- Fear of not being control over information subsequent to disclosure, and/or it making little difference to their situation.

In child protection work

- Self image: young people may believe from past abusive/neglectful experiences that their views are inconsequential/ not worth listening to.

Providing support which takes account of their special experiences and concerns can help young people to believe in their own worth if their views are given credence, but also in the ongoing consideration and review with professionals over time.

Specific areas:

1. The child/young person does not experience feelings of respect from the agency statements and procedures, and the staff's attitudes, methods and skills.
2. Processes do not feel inclusive, welcoming and valuing of the young person, or move at young people's own pace.
3. The child/young person does not experience that they are listened to, and valued for themselves, and that they are only valued if they participate in ways which meet the agency's/ researchers wishes and needs. As Hallett and Prout (2003) note, successive inquiries into the abuse of children particularly in the Looked After Children system, state that there was a failure of adults to listen to children in this way.
4. The child/young person does not have confidence in how issues of confidentiality/ control of the views/information afforded will be determined.
5. Poor support in inducting them into the process, support during it and afterwards. The physical settings/timings/arrangements of meetings/consultations are not appropriate for them.
6. Young people may not experience they have their own "spaces" to be with researchers- emotional and physical – which can be an important foundation of participation work- need their own space. This is not, then, just physical but also social space, cultural space where values, rights and cultures are create and changed, and discursive space (room for dialogue, confrontation deliberation and critical thinking) – here, professionals/researchers become facilitators rather than technicians, and children and young people and adults become "co-constructors of knowledge and expertise". (Hill et al, 2004) Young people may not feel they are part of setting agendas, in all areas of planning and review, or having feeling of some control over the process, or the outcomes of their participation.
7. The child/young person does not have feedback on how participation in research are used/affects their future.
8. Researchers are not able to think themselves into the position of the child/children to appreciate their concerns/anxieties about the process and possible outcomes, and demonstrate this to them in relation to the process or use findings from the research. (Littlechild, 2000)
9. Young people often distrust the motives of professionals/researchers in seeking their participation; Kjørholt (2002) in Hallett and Prout (2003) in Norway found

that initiatives are often marked by mixed motives within the adults involved – young people are often alienated from participative processes if they experience them as tokenistic and not followed thorough over time; they have a strong sense of „fairness“.

The UNCRC mandates that appropriate resources all across the State Party and at national level to monitor, protect and promote all the rights of the Convention for all children. (Paragraph 17a) It also recommended that the State Party establish a nationwide system whereby disaggregated data are collected on all persons under the age of 18 for all areas covered by the Convention, including the most vulnerable groups. (paragraph 19); and that State Party “[...]monitor the situation of children, in particular those belonging to the above mentioned vulnerable groups (defined in paragraph 22 as “children with disabilities, children from poor families, Irish and Roma traveller’s children, children belonging to minority groups, detained children and children aged between 16 and 18 years old) who are exposed to discrimination” (paragraph 23a).

It is perhaps time to consider moving these processes one step further, and to consider setting up mechanisms to give the young people in the various areas of provision to start to take a lead in determining what should be evaluated/researched, and how, with what objectives in mind, and to support those young people doing this by allowing theme access to expert researchers and evaluators as advisers, but not leaders.

Hill et al. (2004) note that children are one of the most governed groups in society, and are some of the highest users of services. However, most social inclusion initiatives were and are still designed, delivered, and evaluated by adults. Joseph Rowntree notes: „Trust has set out a commitment to exploring ways of ensuring that young people are central to, and empowered by, the research process“. (In Hallett and Prout, 2003, p28) This would require devising methods to incorporate the views of young people, and not only about the processes. We have found one example in the USA which could partly provide a model for this. Methods can include a rating system used over time by staff, and also completed by and/or with the young people themselves. Completion of such evaluation forms would give empowerment to young people, and also possibly avoid in work with them in Looked After and child protection situations, so that dialogue can be worked up on plans, goals, and outcomes, as part of the ongoing consultation process for the young person, and giving feedback on the incorporation of decisions over time, but also they can be aggregated to give population data over time in these areas. Social work values would make us consider how we empower young people to work with adults to co-produce and interpret findings with them.

Craig, in his review of what works in evaluation of children’s’ participation processes (2003, Children’s Participation in community development, in Hallett and Prout), notes several key elements:

The importance of qualitative as well as quantitative indicators of access.

- The need to observe process goals as well as output and outcome goals- for young people, how things area done is as important as what is achieved.
- The stress on participation (which is not just tokenistic) in all stages of the process.
- The importance of sustainability of processes.

Monitoring and evaluation of the use of research findings should explore if young people experience that their views have been heard and acted upon, or given reasons

why they have not which they may not agree with, but can understand. Poor feedback mechanisms do not help to engage young people in participation. (Hallet and Prout, 2003)

Thomas (2002, p. 32) points out that in his study with Looked After Children, the process of being part of the research process, and being interviewed, aided young people in their understanding of processes, and their feelings of being valued. Kumari and Brooks (2004) note how strategies to include young people in the design, delivery, interpretation and dissemination of monitoring and evaluation data will need to be different for different young people's situations.

Qualitative data

Data will derive from questionnaires, including web based questionnaires, text messages (but see caveats set out below for certain groups of young people in relation to these high tech methods), and individual interviews. The analysis of such data is time consuming, and requires support and guidance from professional researchers, and may be best delivered by way of a group of young people who are trained and supported in doing this task, with payments being made to them. Such activity would in itself significantly improve their education and life chances (and in particular for looked after and abused children, in terms of making them feel in control and empowered) in terms of building confidence in teamwork, presentation and analytic skills.

New technology; e.g. texting and the internet, can be effective ways of getting young people's contributions, but need to take into account that many young people, particularly socially excluded young people, may not have the resources and/or knowledge to be able to do this. Also, power relationships may play a part – e.g. if Looked After Children do not have privacy in computer access, or are concerned if parents/staff came across that they had been feeding back to staff undertaking the consultation. This could require the use of mentors/advocates as supporters in helping young people access such methods.

As with the analysis of quantitative data, but even more so for qualitative data, such data is time consuming, and requires support and guidance from professional researchers, and may be best delivered by way of a group of young people who are trained and supported in doing this task, with payments being made to them. Such activity would in itself significantly improve their education and life chances (and in particular for looked after and abused children, in terms of making them feel in control and empowered) in terms of building confidence in teamwork, presentation and analytic skills.

Mental health

The issues of service user participation is also a key agenda in mental health research in the UK. One example of this is our research at Hertfordshire University on the *Whole Life Project* in the UK. *The Whole Life Programme* is a therapeutic programme designed from principles of the recovery-based approach, and the results of research into the programme.

The recovery approach within mental health services has been influential in promoting more active participation from service users concerning their treatment and progress. The research examined the experiences and views of participants several months after

completion of the programme, and also of those who withdrew prematurely from the programme, in order to learn from those experiences.

The research had the goal of analysing the impact of its delivery from the perspectives of service users. Although mental health recovery models are often heralded as an ideological goal, comparatively little has been documented on the means of achieving such goals.

Recovery: research findings

Based on current thinking about the Recovery Orientation in mental health practice the research team constructed a manual *Whole Life Manual* (WLM/WLP) which would act as a therapeutic instrument to be used between a coach (professional) and a participant (patient or client). To know whether WLP/WLM was effective it was tested in an interventional, comparative, trial in which the primary quantitative outcome was the score on the Social Adaptation Self-assessment scale. A subsidiary qualitative study was conducted in order to understand the views and opinions the participants might have about the programme. Understanding the participants' views would further our understanding of which aspects of the programme were successful and which were unsuccessful or require modification or development.

The importance of systematic review: from a systematic review of findings from 35 research studies on recovery between 2000 and 2009, Ramon (2010) found that one of the most important features for patients/clients was the positive nature of the therapeutic relationship with the therapist within an approach where the latter focused on the service user over and beyond their diagnosis and „illness“. One further positive feature within the studies examined that what aided a recovery-based approach from patients/clients perspectives were interventions that aided the service user to:

1. Be enabled to be in control of the process and treatment plans to a large extent.
2. Be 'meaningfully active' within the treatment.
3. Have paid and unpaid work.
4. Engage with physical activity.
5. Have hobbies.
6. Have a family oriented service.
7. Be accepted by others. (Ramon, 2010)

The staff attributes most highly prized were attitudes and approaches that were respectful of the service user, optimism, and caring. (Ramon, 2010)

The aims of the qualitative research into the Programme reported here were threefold. Firstly, it examines the views of participants receiving treatment several months after the completion of the WLP in order to achieve understanding of their experiences of the programme and how it has or has not aided them. Secondly, it elicits the views of service users who withdrew prematurely from the programme so as to understand their experiences of the therapy process and reasons for their early exit. Thirdly, it explores service users' subjective experiences of therapy in order to develop empirically-based evidence of the complex processes of mental health recovery with a view to embedding aspects of good practice.

Methodology

In order to gain insight into how recovery-based therapy is applied to the treatment of schizophrenia, a qualitative methodology was adopted to elicit service users' lived experiences of receiving treatment. Such qualitative interviewing can be an effective vehicle for articulating service users' unique perspective in their own words, and for seeing and understanding the world from the position of those being researched. (Heath et al., 2009)

Interviews and analysis of data were undertaken as part of research team that included service users we had trained and supported for the purpose. In the hierarchy of good inclusive methods, this is not quite as high as them doing all the work/planning themselves, but it is very near.

The qualitative approach employed engaged services users' voices through semi-structured, in-depth interviews, which allowed for exploration of themes as they emerged during the course in the interview. The interview guide covered the following areas:

- Participant expectation prior to the programme.
- Helpful and not so helpful aspects of the programme.
- Use of physical materials.
- Valuable aspects of therapist approach.
- Experiences of translating therapy into practice, and
- Areas for future programme development.

Interviews took the form of Whole Life therapists introducing researchers to their service users, although they were not subsequently present when service users were interviewed. The venue for all interviews was either the residential unit where the service user lived or the centre attended by the service user for Whole Life therapy sessions.

Thirteen of the 32 participants who successfully completed the WLP were interviewed.

In addition, consultations with Whole Life therapists allowed the process of data triangulation whereby data generated at interview with service users could be cross-referenced during consultations with therapists. Interviews and consultations were carried out with a total of 26 respondents.

Interview responses were recorded manually, to avoid any service user concerns at the use of tape recorders, and were later coded according to themes generated predominantly inductively during the process of analysing empirical data, and also deductively through being theoretically informed by existing literature. (Hodkinson, 2008) A thematic analysis of the data was then undertaken.

The qualitative evaluation of the WLP was carried out by a team of university based and service user researchers.

The following points represent the key themes identified in this piece of work.

Findings common to both completing and non-completing service users:

- All interviewed service users perceived they had developed good relationships with their Whole Life Therapists.

- Progress towards mental health recovery was commonly viewed as on going.

Findings from service users completing the WLP:

- The most significant area of reported change in service users' lives attributed to undertaking the WLP concerned an increase in confidence and self-esteem.
- Nearly all of the service users experienced a positive effect on their subjective well being and reported progress on the Tree of Life model used during therapy sessions.
- Employment was seen by some as key to unlocking barriers to more independent living.

Relationships with therapists

All the service users in the sample had experienced positive one-to-one contact with their Whole Life therapists, including therapists being:

- Supportive.
- Helpful.
- Friendly.
- Empathetic.
- Kind.
- Patient.
- Flexible.
- Polite.

Therapist qualities identified by service users as being important were:

- Positive approach.
- Able to build up trust.
- Easy to talk to.
- A good listener.
- Good at explaining/skilled at asking questions and drawing out informatik.
- Good at using illustrative examples.
- Sharing feelings.
- Humour.

Reflecting on his expectations of the WLP, one interviewee with long-standing mental health needs described the sessions with his therapist as a welcome change to some of the previous mental health provision he had encountered: "It's been a positive experience from the start...seeing someone regularly and following a well written and well structured guide was good."

Study limitations

As with all small-scale studies, the findings may lack generalisability beyond the delivery institution, yet they are instructive of the lived experiences of service-users and the forms of therapy they deem most effective for recovery from schizophrenia. Due to the cross-sectional design of the study, we recognise the importance of exercising

caution when inferring causal relationships and our findings draw associations, rather than causalities, between mental health recovery and WLP service users experience.

Conclusions

Consulting individuals with schizophrenia through qualitative interviews with trained service user researchers enables a more holistic articulation of service user recovery narratives. Indeed, a number of service users, programme completers and non-completers alike, commented that they valued the opportunity to partake in an interview in which they could communicate their experiences. This may actually help service users reflect on what works for them, and their own particular issues.

Our findings support the data in studies that show that increasing confidence, hope and optimism are key features of the process and outcomes of recovery based approaches, and in particular in the Whole Life Programme. Respectful and flexible approaches within the relationship with the therapist; an increase in knowledge about other resources and how to use them themselves; and improved relationships and having greater control over their lives were also important. One key feature in the current research was the mixture of optimism and supportive relationship with therapists within the Programme; so, whilst the methods and Programme contents were important, so was the attitude and approach of the therapist; a finding commensurate with the themes of the review by Ramon (2010) set out previously in this article.

References

- Bebbington, A., Miles, E. (1998) *Patterns and Outcomes in Child Care*. In *Department of Health*. London: Her Majesty's Stationery Office
- Fajerman, L., Treseder, P. (1997) *Empowering Children and Young People*. London: Save the Children
- Hallett, C., Prout, A. (2003) *Hearing the Voice of Children*. London: Routledge
- Framer
- Heath, S., Brooks, R., Cleaver, E., Ireland, E. (2009) *Researching Young People's Lives*. London: Sage
- Hill et al, (2004) Moving the Participation Agenda Forward. *Children and Society* 18, pp. 77-96
- Hodkinson, P. (2008) Grounded Theory and Inductive Research. In Gilbert, N. (ed) *Researching Social Life*, 3rd edition. London: Sage
- Kumari, V., Brooks S. L. (eds) (2004) *Creative Child Advocacy: Global Perspectives*. London: Sage
- Littlechild, B. (2000) Children's Rights to be Heard in Child Protection Processes – Law, Policy and Practice in England and Wales. *Child Abuse Review*. 9: pp. 403–415
- Lyons, K., Littlechild, B. (2010) Social Work in England and Wales: Areas of work and current developments. In Erath, P., Littlechild, B. (eds) *Social Work across Europe. Accounts from 16 Countries*. Ostrava: ERIS – European Research Institute for Social Work, (<http://eris.osu.eu/>)

- Mayer, J.E. and Timms, N. (1970) *The Client Speaks: working class expressions of casework*. London: Routledge
- McLaughlin, H. (2010) *Understanding Social Work Research*. London: Sage
- Parton, N., Kirk, S. (2010) The Nature and Purposes of Social Work pp. 23-36. In Shaw, I., Briar-Lawson, K., Orme, J., Ruckdeschel, R. *The Sage Handbook of Social Work Research*. London: Sage
- Ramon, S. (ed) (2010) *Recovery Research Update: A systematic review 2000-2009*. Hatfield: Centre for Mental Health Recovery, University of Hertfordshire.
- Shaw, I. (2005) Practitioner Research as Critique. *British Journal of Social Work*. 35 (8), pp. 1231-1248
- Shaw, I. (2007) Is Social Work Research Distinctive? *Social Work Education*. 26 (7), pp. 659-669
- Shaw, I., Briar-Lawson, K., Orme, J., Ruckdeschel, R. (2010) *The Sage Handbook of Social Work Research*. London: Sage
- Smith, R. (2009) *Doing Social Work Research*. Buckingham: Open University Press
- Sutton, C. (1994) *Social Work, Community Work and Psychology*. Leicester: British Psychology Association
- Thomas, N. (2002) *Children, family and the State: Decision making and child participation*. Bristol: The Policy Press
- Thorpe, D., Smith, D. Green, C.J., and Paley, J.H. (1980) *Out of Care: The Community Support of Juvenile Offenders*. London: George Allen and Unwin
- United Nations (1990) *Convention on the Rights of the Child*. Geneva: United Nations
- Willow, C. (2002) *Participation in Practice: Children and Young People as partners in change*. London: The Children's Society.
- Alderson, P. and Morrow, V. (2011) *The Ethics of Research with Children and Young People: A Practical Handbook*. London: Sage

Creative writing workshop

Brian Littlechild

University of Hertfordshire (United Kingdom)

This presentation had the aim to help developing academics to plan and prepare submissions for publication, based on my experience in such areas over the past 20 years. The presentation was workshop based, with ideas and suggestions as well as questions/exercises which those in the group worked on in small groups, and which we then shared ideas/plans around in the large group. We started by considering what those attending wanted from the workshop: What did the participants want to achieve by the end of this session?: Preparing a Refereed article? A magazine article? Publish their PhD/Masters dissertation? A book, and if so what type of

Book? A Book Chapter maybe? Conference paper?

We moved onto to getting those attending to consider what their motives are to write and publish:

- Because their job requires it?
- Promotion?
- Passion for subject/clients?
- Influence practice?
- Academic reputation?

We also looked at the disincentives for getting to try to publish. Some of the most common are fears of failure/rejection by publishers/reviewers, and/or concerns that we do not have anything important to say?

We noted that to be successful in getting published, it is 2% inspiration and application/discipline 98%.

We then covered what to choose to include in a piece: Theory? Practice? Research methodology? Research findings? Comparative work across countries?

We noted that it is a common fault try to do too much in one piece. We also considered what audience they were aiming at. We covered how it was valuable to read publishers' books/Journals- to analyze style/use of evidence/theory/research/polemical they are looking for, and to organise ideas/evidence, for that audience.

Examples of publications and guidelines were presented for them to consider/discuss (see attached). We considered the very different purposes for, and construction of, publications – e.g. the European Research Institute for Social Work (ERIS) Web Journal (see <http://eris.osu.eu/>), British Journal of Social Work, Journal of Social Work, International Social Work, Social Work, Child Abuse Review, International Social Work, Social Policy and Administration, Learning Matters books (see attached examples of publications we considered in the workshop).

We then went on to consider how they might gauge what they want to write based on what they like to read, why?; format, tone, level of theoretical/practical component, etc.

Participants did exercises on:

- What do they want to get from your publications?
- How to order their materials for your purposes?
- Resources – where/how look for these? E.g. (see below, and articles/publications attached).

We considered publishing in:

- British Journal of Social Work
- Journal of Social Work
- International Social Work
- Social Work
- Child Abuse Review
- International Social Work
- Social Policy and Administration
- ERIS WebJournal.

We examined examples of different publications:

- Interprofessional book (see chapter attached)
- Book chapter (see Social Work with Involuntary Clients in Child Protection Work. In The Carrot or the Stick? Towards effective Practice with Involuntary Clients in Safeguarding Child Work, Edited by Martin Calder, Russell House Publishing, 2008, chapter attached)
- Conference Presentation (see attached)
- Professional Social Work magazine (see article attached)
- Socialmagazin.
- Every Child Journal: Restoring Balance: Using Restorative Justice and Relational Conflict Resolution approaches in young people's residential unit', Every Child Journal, 2(3), July 2011.

Publishing guidelines:

- 1) The ERIS web journal (<http://eris.osu.eu>) is a peer reviewed scientific journal published from contributions of the field of social work research across Europe. Its focus is on theory and practice of social work in Europe and its aim is according to the philosophy of the European Research Institute for Social Work as a multidisciplinary institute to advance theory building and research as well as knowledge transfer within the sector of social intervention in Europe. The journal appears twice a year in electronic form, each issue number will be dedicated to a specific theme; but other excellent contributions are as well always welcome. The journal accepts original research studies, theoretical studies, reviews, case reports and book reviews in English language. Each manuscript is peer-reviewed by two reviewers independent of each other; the process is double-blind.
- 2) The British Journal of Social Work (BJSW) (http://www.oxfordjournals.org/our_journals/social/for_authors/online_submission.html) appears eight times a year and publishes a wide variety of articles relevant to social work in all its aspects. Original articles are considered on any aspect of social work practice, research, theory and education. Major articles should not exceed 7000 words in length, excluding the abstract, but including references, tables and figures. In addition, shorter articles

are welcomed. Short replies to published articles (maximum 1500 words) can be published if thought by the editor (s) to be of interest to the readership. Research notes providing a digest of research findings can be considered, but should not exceed 2500 words.

- Although the bulk of the Journal's readership is within the UK the BJSW also has a substantial international readership and papers from overseas are welcomed. In considering papers for publication the Journal's reviewers (normally two) take into account not only intrinsic merit, but readability and interest to the range of Journal readers. Assessment is anonymous. Please refer to any self-citations as 'author's own' in both text and bibliography until publication. Authors' responsibilities: Authors are required to ensure the integrity of their manuscripts and, where research is being reported, to demonstrate that this conforms to internationally accepted ethical guidelines and relevant professional ethical guidelines. For further information about the journal's Code of Practice please check here Preparation of manuscripts Articles must be word processed, ideally using Microsoft Word, for uploading to Manuscript Central, and should be double-spaced throughout allowing good margins. Authors will also need to supply a title page separate to the main text of their manuscript. This will need to include the article title, authors' names and affiliations, brief biographical details, corresponding author's contact details, and any sources of funding as an acknowledgement. (Retrieved from http://www.oxfordjournals.org/our_journals/social/codeofpractice.html [2012 - V.- 17]).
- Please refer to any self-citations as 'author's own' in both text and bibliography until publication." i.e. (Authors' own, 2007). Please put these at the beginning of the reference list so that there is no alphabetic clue as to name spelling. This will ensure anonymity. The following format and conventions should be observed:References: Authors are asked to pay particular attention to the accuracy and correct presentation of references. In-text references should be cited by giving the author's name, year of publication (Smith, 1928) and specific page numbers after a direct quotation. In-text lists of references should be in chronological order. (Ibid.)
- 3) The Journal of Social Work (www.jsw.sagepub.com) is a forum for the publication, dissemination and debate of key ideas and research in social work. The journal aims to advance theoretical understanding, shape policy, and inform practice, and welcomes submissions from all areas of social work. In addition to longer articles, the Journal of Social Work publishes occasional shorter 'think pieces': reports of research in progress, comments on previously published articles, and analyses of current and topical practice, policy and theory. Impact Factor?
- 4) The USA's Social Work (<http://www.naswpress.org/publications/journals/sw-info.html>) claims to be is the premiere journal of the social work profession. It is the official journal of the USA National Association of Social Workers and is provided to all members as a membership benefit. Social Work is dedicated to improving practice and advancing knowledge in social work and social welfare. Its articles yield new insights into established practices, evaluate new techniques and research, examine current social problems, and bring serious critical analysis to bear on problems in the profession. Major emphasis is placed on social policy and the solutions to serious human problems. Social Work, established in 1956, is the top-rated social science journal in the world, ranked first in its category by the Information Sciences Institute (ISI). It is provided to all NASW members as a membership benefit. In addition, individual non-members, libraries, and

institutions subscribe to Social Work. It is a professional journal dedicated to improving practice and advancing knowledge in social work and social welfare. The editorial board welcomes manuscripts that expand and evaluate knowledge of social work practice, social issues, and the social work profession. Manuscripts are selected on specific topics from the pool of accepted articles. On rare occasions, a call for papers may be issued on topics of major importance to the profession.

Topics of Interest

- Research on social problems
- Evaluation of social work practice
- Advancement of developmental and practice theory
- Culture and ethnicity
- Social policy, advocacy, and administration.

Articles/Manuscripts for full-length articles may not exceed 20 pages, including all references and tables. The entire review process is anonymous. At least three reviewers critique each manuscript; after which the editor-in-chief makes a decision, taking those reviews into account

Final Exercise:

- Plan something you would like to write-
- Refereed article? Magazine article? /Publish PhD/Masters dissertation? /Book? / Book chapter? /Conference papers? /Anything else?

What to include in a piece?

- Theory? Practice? Research methodology? Research findings? Comparative?
- Read publishers' books/Journal- analyze style/use of evidence/theory/research/ polemical?
- Audience?
- Read publishers' books/Journal- analyze style/use of evidence/theory/research/ polemical?
- Structure/sections.

References

Littlechild, B. (2009) Conflict Resolution, Restorative Justice Approaches and Bullying in Young People's Residential Units. *Children and Society*, first published online on September 1, 2009 Retrieved from <http://www3.interscience.wiley.com/journal/122582008/abstract>

Littlechild, B., Barretta-Herman, A. (2012) Transforming organisations for creative practice. The ability to do social work in an ethical and humane way. In: *Social Work and Social Development*. International Association of Schools of Social Work Conference, Stockholm, July 2012

Littlechild, B., Smith, R. (2012) *Handbook on Interprofessional Working in the Human Services*. Pearson, Harlow

Littlechild, B., (2011) Restoring Balance: Using Restorative Justice and Relational Conflict Resolution approaches in young people's residential unit'. *Every Child Journal*, 2(3), July 2011, pp. 60-65.

Littlechild, B., Hawley, Ch. (2010). Risk assessments for mental health service users: Ethical, valid and reliable?. *Journal of Social Work*, first published online on August 4, 2009 as doi:10.1177/1468017309342191 , then in print April 2010, 10(2).

Littlechild, B. (2012) Working with resistant parents in child protection work. *Professional Social Work magazine*. April, 2012.

III. THEORETICAL REFLECTION OF SOCIAL WORK. PHD. STUDENTS' SESSION

Benefits of public training programmes for unemployed people

Martin Brezina

University of Ostrava, Faculty of Social Studies, (Czech Republic)

Abstract

This paper concerns with the proposed project of dissertation thesis, whose main part is devoted to research in the field of social work with unemployed people and its benefits. The project is focused on the theme of vocational training programmes in the Czech Republic. These programmes are designed to react on changing character and structure of contemporary labour markets that put accent on employability and flexibility of labour force. The aim of the research is to identify benefits of training programmes, mainly by assessing their role in strengthening employability of unemployed people enrolled at labour offices.

Key-words

unemployment, vocational training, employability.

Work, and especially paid work, lies at the heart of modern social life and can be understood as its integrating point. Human labour represents both a product and a co-creator of civilization, the source of wealth and reduction of poverty, and on the other, individual hand, provides an economic base for the people, their financial independence, social status, prestige and identity, and, not least, it is also an important part of their social participation. However, widespread lack of paid employment opportunities has currently become a distinctive feature of labour markets in developed countries, as well as uneven distribution of unemployment between social and skill categories. (Armstrong et al., 2008)

The general horizon of the thesis is the current phenomenon of “work that’s no longer there” (Mareš, 2004), which is discussed in developed countries for quite many years. And the phenomenon indicates that the idea of full employment has vanished out. What does it mean, in this situation, the widespread concept of social work as a help to integrate socially our clients, when main source of integration of adults into society, is – to get a paid job? (Beck, 2000) Is this situation some sort of a challenge to reinterpret the meaning and mission of social work? Or maybe we should resort ourselves to less ambitious conceptions of our discipline?

Modern systems of social policies in European countries use number of tools and measures, among them educational programmes that are aimed to effectively combat long-term unemployment through so-called employability approach. (Pruijt and

Dérogée, 2010) These policies concentrate on the activation of unemployed, as well as offer possibilities for continuous lifelong learning and vocational training. Job training and vocational education as an instrument of active labour market policies allow public employment services to prevent structural imbalances by strengthening the position of groups with difficulties in the labour market (which applies especially to older people, young people after schooling, people from disadvantaged backgrounds and people with low qualification).

Topic of the research

Proposed research of the dissertation thesis aims to identify the benefits and effectiveness of educational programmes and vocational training in increasing the employability and labour market position of unemployed people in the Czech Republic, with a focus on above mentioned groups in the labour market. Evaluation of these benefits is based on the assumption that such programmes should lead to prevention of long-term unemployment, and also provide a solution for the individuals in such a situation, especially by strengthening their human capital and general adaptability. The importance of training and education is growing with regard to the phase of the economic cycle, especially in times of economic recession that affected and still influences Czech economy.

The objective of the research can be fulfilled only through a comprehensive analysis of retraining. This analysis should address both design and implementation of retraining programmes in the Czech Republic and the selected region and the benefits of these programmes for the employability of participants, with emphasis on the employability of groups at risk of long-term unemployment.

We would like to deal with the theme by exploring four different perspectives on benefits of vocational training. The first perspective concerns with the level of government policymaking as it manifests itself in conceptual and legislative documents. The second perspective looks at quantitative data about effectiveness of vocational training that are collected by regional labour offices. The third level of inquiry explores experience and attitudes of workers at labour offices. Finally, the fourth perspective deals with experiences, strategies and benefits of unemployed people who participate in training programmes.

- 1) The first level represents the design of programmes as we can examine it in documents of conceptual, strategic, legislative and implementation character. Our goal is to capture the intentions and requirements of the decision makers, maybe based on values and ideological assumptions, making thus a particular type of social policy. I would like to consider economic capabilities and constraints of their decisions, as well as compare the model with similar models of foreign active employment policy (for example, the share of expenditure on employment policies in relation to GDP, the share of retraining expenditures on the active employment policy as a whole, etc.).
- 2) The second level represents a quantitative statistical analysis of the effectiveness of retraining programmes in the selected region in the form of following examined data and comparisons:
 - Range and target groups of retraining.
 - Comparison of the position of training participants after completing the program with unemployed groups outside retraining.

- Benefits of retraining indicated by leaving the register.
 - Benefits of retraining for different groups of unemployed.
- 3) The third aspect of the thesis deals with the experiences and attitudes of workers at labour offices, especially those who deal with the organization and implementation of retraining. I am interested in particular in:
- The selection to retraining courses and their providers.
 - Methods of participant's selection into programmes.
 - Experience with approach of participants.
 - Experience with position of participants after finishing the course.
 - Attitudes towards the purpose and form of retraining.
- 4) Finally, the fourth level of research explores the experience and attitudes of the participants themselves. The division of respondents will focus on 3 groups of unemployed selected by level of education, who will be monitored at the beginning of retraining, during the course and six months after its completion. I am going to focus especially on:
- Experience with a choice of an appropriate type of retraining.
 - Experience gained in the course of the programmes, whether they meet their expectations or not?
 - Experience after completing the retraining – attitudes, changes, job search.
 - The situation six months after completion of retraining, finding any job, ways of acquiring it and adequacy of the retraining for the profession.

Target groups, location and time schedule of the research

The research should involve two target groups. Generally, the first target group of people at risk in the labour market can be described under the Employment Act: among them are graduates and young people under 20, people over 50, disabled people, pregnant women and nursing mothers, parents of children up to 15 years of age, long-term unemployed, people from socially disadvantaged backgrounds and refugees. The specific research should limit itself to one group from the list above, in particular in the case of qualitative analysis. This target group will be divided into three groups of participants according to their educational level. The second target group of the research are workers at labour offices.

Thus, three groups of unemployed people will be examined in qualitative part of research. They all will be chosen from registered unemployed in region of Ostrava. The research itself will last for about half of the year, according to particular courses.

Methodological aspects of the research project

The basis of the proposed research is an evaluation study, i.e. the analysis of the policy in terms of its design, individual activities and results. The methodological paradigm of the research can be described as postpositivism, as it uses both quantitative and qualitative research strategies.

Quantitative phase of the dissertation will be based on a secondary analysis of statistical data. The analysis will stem from relatively large amounts of standardized data, collected by individual labour offices. As a comparison we can also utilise results from studies of Research Institute for Labour and Social Affairs in Brno, which dealt with some aspects of our topic in the past.

On the other hand, due to the fact that the nature and objectives of the research, as presented earlier, go beyond range of quantitative data, we consider integrative model of research, which supplements quantitative strategy with qualitative approach, as inevitable and beneficial.

Qualitative part builds on interviews that are generally based on pre-established structure according to the studied subject.

Conclusions

The proposed research will focus on identifying benefits of training programmes that are intended to strengthen employability of unemployed people enrolled at labour offices (especially groups at risk in the labour market). Its results should give basis for concrete recommendations in field of training programmes (their significance, range and quality), structure of participants and also for further analysis of training programmes effects.

The purpose of this work is a also contribution to the issue of what is actually the source of success in the labour market, to what extent this success is dependent on education, and to what extent other factors may play a role, such as social capital, or personality traits.

The selected method, which combines quantitative and qualitative approach to research intends to some degree compare them, as both approaches are able to examine the effectiveness of active employment policy programmes in their distinctive ways. One helps to evaluate the effectiveness according to "hard data", administered by job offices, and the other gives us the real experience of workers at labour offices and especially opinions of the participants themselves.

References

- Armstrong, R. et al. (2008) *New and Emerging Issues in Vocational Education and Training Research*. Betone
- Beck, U. (2000) *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press
- Mareš, P. (2004) Od práce emancipující k práci mizející. *Sociologický časopis*. 40, 1–2: pp. 37–48
- Prujt, H., Dérogée, P. (2010) Employability and job security, friends or foes? The paradoxical reception of employability in the Netherlands. *Socio-Economic Review*. 4, 7, pp. 1–24.

Life of Roma in France

Irena Buršová (Kopciuchová)

University of Ostrava, Faculty of Social Studies (Czech Republic)

Abstract

The paper presents a methodological framework of currently ongoing research focused on comparison of situation of Roma, their exclusion and options of inclusion in France and in the Czech Republic. Qualitative approach and phenomenological research method has been applied in the research. The options and limits of phenomenological research in culturally different environment are discussed within current state/phase of data collection in France. The author focuses especially on the issue of selecting an object of research and on the interviews.

Key-words

inclusion, exclusion, Roma, Manouche, Gens du voyage

Introduction

The research project „Life of Roma in the Czech Republic and France“ compares the situation of Roma in these two countries. According to project design the survey in each country has carried on consecutively in order to prevent the mixing of obtained data. Now the first survey was successfully accomplished. The survey was held with Roma called Manouche in the Southern France in the region Haute – Garonne during the period April – September 2011. Manouche are Roma coming after the First World War from the North (for the French it is Germany, French region Alsace, etc.). Currently the project is in the phase of data processing which will be followed by data analysis. After that the second survey in the Czech Republic will take place and will be again followed by data processing and data analysis. The final step will be comparison of these two surveys and comparison of the results with theory.

Methodological framework

The first phase of the research I conducted within my internship in the organization SIEANAT which works with Roma in the region Haute – Garonne in the Southern France for a long time. The main goal of my internship was to contact Roma directly. I had my own office so Roma people could attend me and confide their troubles. Thanks to daily contact with clients I could also gradually working on establishing contacts with potential co-researchers. For Roma, I was a stranger with peculiar accent for along time. They didn't know what they could expect from me. It took a long time to establish friendly relations and be accepted by Roma but finally they began entrust me confidently and without worry. At the moment I explained them my research role and I asked them for interviews within research.

The basic research question is formulated as follows: „What is the perception of the Roma in France/the Czech Republic on the possibility of their integration into society?“

Research is conducted under the perspective of constructivist paradigm of scientific research. Its basic philosophy is view of the society as a result of the symbolic interaction among individuals acting on the basis of meanings that are products of social interaction. Frankl (1963) writes that the role of meaning is of paramount importance in human life. As Chen (2001) states, meanings are the cognitive categories that make up one's view of reality and with which actions are defined. Life experience generates and enriches meanings, while meanings provide explanation and guidance for the experience. Hubík (2006) writes that in the constructivist paradigm the aim of research is to understand. As Loučková (2010) states, the above-mentioned paradigm is connected to qualitative research, which is used in this enquiry. Within qualitative research I've chosen the phenomenological method. As Moustakas (1994) writes, empirical phenomenological approach involves a return to experience in order to obtain a comprehensive description, which provides the basis for a reflective structural analysis that captures the essence of experience. For this type of research is important how a person experiences and perceives the world around him/her. The goal is to find direct experience of people with a particular phenomenon beyond their testimony. Unstructured interview (widely spread within phenomenological research) has been used as the basic technique of data collection. It is considered to be suitable for the research because it gives space for the expression of all opinions and feelings and does not push co-researchers to specific answers. Being an inherent part of my research work observing should not be omitted. It helped me to orientate in new environment and understand the customs of the community Manouche, either.

Possibilities and limits of phenomenological research in a culturally different environment

Implementation of research in a culturally different environment must be preceded by extensive preparations of researcher. The preparation is both linguistic and psychological, as well. The researcher should be prepared for other cultural practices and for the distrust. It is necessary to keep self-control perfectly. Permanent self-reflection effort has helped me to reveal my "weaknesses" and to work on them.

During the research I have encountered many obstacles, but with a bit of optimism I've been able to manage everything. Language was perhaps the most important obstacle for me. Being a foreigner I will probably never have the same vocabulary and pronunciation as native French. Moreover Roma spoke own language – language of Manouche which was projected to their French. So I had to learn the most frequently used words in Manouche. It was not so hard because Roma explained me meanings of unknown words.

In the opinion of Moustakas (1994), there are two basic criteria of phenomenological research. Firstly, the co-researcher must have experience with a particular phenomenon, must be interested in understanding a given phenomenon and must be willing to participate in a long interview (and possibly follow-up interviews). Secondly, the co-researcher must give the permission to record the interview (video, voice recorder, etc.) and must give the permission to the publication of research results. In my opinion, if we wish to find a real experience of co-researcher, he/she should not know the specific research intention. There is a risk that the co-researcher have no the experience that the researcher is looking for. The risk can be reduced by verifying co-researcher's experience by asking social workers, neighbors etc.

One of the phases of phenomenological research is a meeting before the interview. In the context of research running in culturally different environment I find it very useful. For me, this phase played key role: I had enough time to clarify the nature and purpose of the research project, e.g. for many Roma the term “thesis” was completely unknown. So it was also necessary to re-explain “what is thesis?”, “what will the research serve for?”, “why do I do it?”, etc. After clarification of all questions Roma were willing to take part in the interview. Then it was necessary to arrange time and place of the interview and encouraged co-researcher to think about the topic.

As Moustakas (1994) writes, a long interview is typical for phenomenological research. Before the interview, it is important to ensure appropriate conditions without interference, such as heat, cold, thirst, etc. The interview should also be in the natural environment of the co-researcher. In some interviews I was not able to comply with the condition of “no interference”. The natural environment for the Manouche is caravan and its surroundings. A lot of Manouche families lives together in one place, that’s why I was not able to arrange quiet atmosphere without noise. Inquisitive children often ran around, occasionally someone shouted or dog came for playing. But this is Manouche’s way of life therefore I had to adapt my approach. The interviews usually began with social conversation or short activity to induce confidential atmosphere. The relaxed atmosphere (chatting about everyday things, coffee drinking or smoking) impacted on the conversation positively.

Moustakas (1994) advises research-beginners to prepare the list of topics that he/she would like to discuss about in the interview. Researcher can change the topics or don’t use them if the co-researcher feels that he/she has nothing more to say. This possibility was very beneficial for me. I observed a number of common problems of Roma and this way I found out potential topics for interview whilst I worked at SIEANAT. I used some of the topics to encourage my co-researcher during interview.

The final phase of the research, which follows after analysis of data, is consultation of the results with co-researchers who control and confirm the results or change them to ensure the validity of data. Unfortunately telephone is the only option of contact with co-researchers. Personal contact or mail correspondence is impossible, since Roma in France are still wandering. Limited contacts and increasing costs may influence the project results.

Conclusion

Phenomenological research in culturally different environment provides both a range of options and certain limits, as well. Of course, everything depends on the specifics of research and its environment. On the one hand, culturally diverse environment can bring certain obstacles mentioned in the article, but on the other hand, it opens up many options and challenges.

References

- Chen, C. P. (2001) On exploring meanings: combining humanistic and career psychology theories in counseling. *Counseling Psychology Quarterly*. 14 (4), pp. Frankl, V. (1963) *Man’s search for meaning*. Boston: Beacon Press
- Hubík, S. (2006) *Hypotéza: Metodologický nástroj výzkumu ve společenských vědách*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
- Loučková, I. (2010) *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: SLON
- Moustakas, C. E. (1994) *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, Calif. (u.a.): Sage, Inc.

Life experience “under the influence and on the street”

Eliška Lindovská

Faculty of Social Studies, University of Ostrava (Czech Republic)

Abstract

The article describes the dissertation thesis project in the phase of a field entering. In the theory it looks into connection between social exclusion and homelessness, mentions Multiple Exclusion Homelessness concept. Further it explores particular domains of this concept and looks into empirical evidence of it abroad and in the Czech Republic. Housing need and two housing models are elaborated, specific situation in the Czech environment is reflected. In the research part, central research question about ways of interactions between homeless substance misusers and social services, especially those connected to housing, is stated. Qualitative research strategy is chosen. Grounded theory method is considered and briefly described.

Key-words

homeless substance misusers, multiple exclusion homelessness, housing need.

Introduction

The dissertation thesis project focuses on the “under the influence and on the street” life construction and interactions of homeless substance misusers and workers of social services for homeless people who both take part in them. Therefore it is necessary to look into the topic of social exclusion in a connection with homelessness. It is as well important to describe in a detail the issue of substance misuse, mental health, offending and homelessness, as all of these areas are interconnected with the life “under the influence and on the street”. Because the dissertation thesis looks into the topic of homelessness, the housing issue should not be forgotten to be looked into. These all creates the theoretical framework of the dissertation thesis project that will be introduced below.

Theoretical background

Social exclusion and homelessness

Looking into the theoretical background of this dissertation thesis project several definitions of social exclusion could be mentioned. The author realises these are not all, but to choose more would exceed capacity of this article and would not fulfill the purpose of it, either.

Madanipour (1998 in Byrne, 1999, p. 2) defines social exclusion as a multi-dimensional process, in which various forms of exclusion are combined: a lack of access to participation in decision making and political processes, a lack of access to employment and material resources, and discrimination in integration in common

cultural processes. Hills et al. (2002 in Barták a kol., 2005, p. 38) states that the person is socially excluded when he/she can not participate on key activities of the society in which the person lives. Authors define four dimensions of participation; those are consumption, production, political involvement and social interaction. Homelessness is considered to be an extreme form of social exclusion in connection with housing. (Lux, Mikeszová, Sunega, 2010)

In the Czech Republic in 1996 there was a total sum of numerical estimation of homeless people stated by 169 municipalities around 9 000. (Horáková, 1997) A total sum of numerical estimation of homeless people stated by 18 hostels at the same year was around 4 500. (Horáková, 1997) Later there were individual homeless people counts in several bigger cities, e.g. in Prague in 2004 the total number of homeless people reached 3 096 persons. (Hradecký, 2005) The noticeable fact is that the life of homeless people is in a significant way connected with the tendency of substance misuse, with destabilization of mental health and with offending.

Described above leads to awareness there are people at the sharpest end of homelessness and other social problems. Literature (Fitzpatrick, Johnsen, White, 2011) refers to them as to those experiencing "MEH" (Multiple Exclusion Homelessness). Recently there is a growing body of evidence about MEH concept abroad. Preliminary results of MEH research from the Great Britain (Fitzpatrick, Johnsen, White, 2011) state that homelessness is the most common form of exclusion experienced by the users of low threshold services. This study as well introduces four domains of deep social exclusion (those are street culture, homelessness, substance misuse and institutional care). There is no empirical evidence about MEH concept in the Czech Republic, but we have some empirical results in particular domains of MEH that resonate with empirical results from abroad and are connected with the street life of homeless people.

Homelessness and Substance Misuse

Advisory Council on the Misuse of Drugs identifies a key role of substance misuse in the field of homelessness. (ACMD, 1998) Homelessness can lead to a problematic drug use (Randall, Britton, 2002). Many homeless problematic drug users have problems related to an extensive consumption of alcohol. (Randall, Brown, 2002) Another research report from 1998 states that drug related problems concern one in five street homeless, and one in three young street homeless (age 26 and less). (Randall, 1998)

Similar research (Barták a kol., 2005; Šupková, 2007) proves the same in the Czech Republic.

Homelessness and Mental Health

Fitzpatrick, Kemp, Klinker (2000) show there is a high percentage of homeless people with mental health issues with heavy alcohol dependency. In his research report Bines (1994) states there is an eight time higher number of those with mental health issues among homeless population than in other population. Depression, anxiety and neurosis count as mental health issues related to homelessness. Also an occurrence of schizophrenia is higher than in other population with stable housing.

Research reports from the Czech Republic (Dragomirecká, Kubisová, 2004; Barták a kol., 2005) show many homeless people suffer from serious mental health issues.

Homelessness and offending

Štěchová, Luptáková, Kopoldová (2008) state that offending is a part of personal history for 40% of hostel service users.

Housing need

A research from Moravian - Silesian County in the Czech Republic (392 homeless people in shelters and hostels were given questionnaires) shows 50% males and 77,8% females would accept a social services support in obtaining a stable housing as it proved to be their primary interest. (Faldynová, Orgoníková, 2006)

Housing appears to satisfy physiological needs as well as a need of safety that according to Drapela (1998) maintain one's survival. There are two housing models of working with homeless people in general. "Continuum of Care" model (in a form of shelters, hostels and supported housing) and model "Housing First" (in a form of scatter-site independent apartments with services offered by off-site multidisciplinary teams).

Lux, Mikeszová, Sunega (2010) see the main goal of help in placing the client in a long-term accommodation as soon as possible. At the same time they comment on accumulation of problems (such as offending, debts, addiction) and state that clients with such complex needs should enter into continuum of care housing model due to their need of engagement in individual social work and in compulsory programme participation. On the other hand, Felton (2003) argues this approach of deserved housing (possibility to obtain stable housing only in a case of successful completion of programmes promoting abstinence and stable mental health) does not function for everyone and in its strict form for anyone. Especially problematic it seems to be for clients with mental health and substance misuse issues. Study described by Felton (2003) shows homeless people with mental health and substance misuse issues circulate between institutions (mainly shelters, prison and hospitals) without any realistic option of finding a stable accommodation, therefore without any real option to move on the next level of more independent housing. As well Mc Keown (2006) emphasises the need of alternative housing services for homeless substance misusers. He writes about "wet shelters" where substance use on the premises is not prohibited. He argues this service plays a significant role in improvement of client's health, treatment compliance and better stabilization of the client.

In the Czech Republic there is a law Social Services Act No. 108/2006 Coll., in its valid version, reacting to homeless people needs with definition of social services for the target group of rough sleepers or people in socially disadvantaged situation linked to the housing loss. The definition of such target groups and social services for them does not enable multidisciplinary work with clients who have other than housing needs (such as needs related to mental health, substance misuse or offending).

There are no low threshold services or housing services in the Czech Republic reacting to the situation of homeless people with mental health or substance misuse issues described. (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012)

Research

Research problem and research questions

As stated above, a part of Czech homeless people suffer from mental health and substance misuse issues and other related social problems. There is a lack of services aimed at work with that subgroup, as well as a lack of academic and professional discussion about MEH concept and its consequences for the life of homeless people in a context of service provision. Nevertheless there are interactions ongoing between this subgroup of homeless people and social services.

Research aim

The dissertation thesis aim is to look into the situation of interaction of homeless substance misusers with social services, especially those linking homeless people to housing and the ways both parties construct the life experience “under the influence and on the street”.

Central research question

In what way do interactions between homeless substance misusers and workers of social services for homeless people appear in a relation with their “under the influence and on the street” life construction and in a relation of their “social services for homeless people” construction?

Partial research questions

- In what way do mutual interactions between workers of social services for homeless people and homeless substance misusers appear?
- In what way do workers of those social services construct the life “under the influence and on the street”?
- In what way do homeless substance misusers construct the life “under the influence and on the street”?
- In what way do workers of those social services construct “social services for homeless people”?
- In what way do homeless substance misusers construct “social services for homeless people”?

Methodology

For the purpose of the dissertation thesis the qualitative research strategy was chosen. (Creswell, 2007) As a meta-theory for the methodological part it is aimed to use interpretative paradigm. Grounded theory method is considered.

Grounded theory methods are a set of flexible analytic guidelines that enables researcher to focus their data collection and to build inductive middle-range theories through data analysis and conceptual development. The data analysis begins early in order to help the researcher to focus further data collection. The result is an analytic interpretation of participant's worlds and of the processes constituting how these worlds are constructed. It can be used to analyze relationships between human agency and social structure. (Denzin, Lincoln, 2008)

Methodological procedure – current research project development

The author processed relevant literature including research reports from the Czech Republic and from abroad (English written reports), therefore gained a fair orientation in the intended topic. In May 2012 the author has started with the field research by entering the field. Through snowballing technique obtained contacts with several homeless substance misusers and carried out interactions with the focus on orientation in the field and building trusted relationships with them. Over the summer the author as well visited the day centre for homeless people with the aim of getting to know that social services environment. The author collected first data through initial interviews with the workers of the day centre and with homeless substance misusers. The whole process took a form of engaged observation and will continue in the next couple of months.

After further data collection there will be a phase of data analysis and interpretation followed with theory generation that will be verified by data and their analysis verification in the field.

Summary

The dissertation thesis project is looking into the connecting topics of homelessness, substance misuse and mutual interactions of homeless substance misusers and workers of social services for homeless people. Currently the project is in the state of first field entry and data collection. As the data collection and field research will continue the dissertation project will further develop.

References

- Advisory Council on the Misuse of Drugs. (1998) In: *Drug misuse and the environment: a report by the Advisory Council on the Misuse of Drugs*. London: Stationery Office
- Atherton, I., Nicholls, C. (2008) „Housing First“ as a means of addressing multiple needs and homelessness. *European Journal of Homelessness*. 2, pp. 289 - 303
- Barták, M. a kol. (2005) *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty II*. Kostelec nad Černými lesy: IZPE
- Bines, W. (1994) *The Health of Single Homeless People*. York: Centre for Housing Policy, University of York
- Byrne, D. (2005) *Social Exclusion*. Maidenhead: Open University Press
- Creswell, J. W. (2007) *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. London: Sage Publications, Inc.
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (2008) *Strategies of Qualitative Inquiry*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Dragomirecká, E., Kubisová, D. (2004) Bezdomovectví a duševní zdraví. In Raboch, J., Zrzavecká, I., Doubek, P., Anders, M. *Česká psychiatrie a svět*. Praha: Galén
- Drapela, V. J. (1998) *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál
- Faldynová, Z., Orgoníková, L. (2006) Dotazníkové šetření potřeb lidí bez domova v Moravskoslezském kraji. *Sociální práce: Bezdomovectví*. 4, pp. 48 – 51

- Felton, B. (2003) Innovation and implementation in mental health services for homeless adults: A case study. *Community Mental Health Journal*. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/228336878?accountid=16718> [on-line] [15. 6. 2011]
- Fitzpatrick, S., Johnsen, S., White, M. (2011) Multiple Exclusion Homelessness in the UK: Key Patterns and Intersections. *Social Policy and Society*, 10, 4, pp. 501 - 512
- Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S. (2000) *Single Homelessness: an overview of research in Britain*. Bristol: The Policy Press, University of Bristol
- Horáková, M. (1997) *Současné podoby bezdomovství v České republice: pilotní sonda*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí
- Hradecký, I. (2005) *Profily bezdomovství v České republice: proč spí lidé venku a kdo jsou ti lidé*. Praha: Ilja Hradecký
- Social Services Act* No. 108/2006 Coll., in its valid version
- Lux, M., Mikeszová, M., Sunega, P. (2010) *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením – mezinárodní perspektivy a návrhy opatření v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- Marek, J., Strnad, A., Hotovcová, L. (2012) *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál
- McKeown, S. (2006) *Safe as houses: An inclusive approach for housing drug users*. Liverpool: Shelter http://england.shelter.org.uk/professional_resources/policy_library/policy_library_folder/safe_as_houses_an_inclusive_approach_for_housing_drug_users/safe_as_houses_an_inclusive_approach_for_housing_drug_users.pdf [on-line] [15. 6. 2011]
- Randall, G. (1998) *Rough sleeping: A review of research*. London: DETR
- Randall, G., Brown, S. (2002) *Helping rough sleepers off the streets*. London: ODPM
- Randall, G., Britton, J. (2002) *Drug services for homeless people: a good practice handbook*. London: ODPM
- Šupková, D. a kol. (2007) *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR*. Praha: Grada
- Štěchová, M., Luptáková, M., Kopoldová, B. (2008) *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci

The Living Situation of Widowed Seniors

Gabriela Nytra

Faculty of Social Studies, University of Ostrava (Czech Republic)

Abstract

The paper concerns with the proposed project of dissertation thesis focused on living situation of widowed seniors in the process of adaptation to widowhood. Research questions, purposes and conceptual context are briefly presented. Research ethical dilemmas are indicated.

Key-words

widowhood, old age, life situation, social functioning, qualitative research strategy

Introduction

According to the Czech Statistical Office (2009), 119,976 widowed men and 628,780 widowed women live in the Czech Republic. The average widows' age is 73.1 years old, whereas the average age of widowers is 72.5. Most of the widows are aged 79 years. A quarter of the female population is already widowed at the age of 65, and more than half of women are already widowed at the age of 75. The population of 65-year-old men involves only 6% of widowers whereas the widowers' rate increases to 14% for 75-year-old males. Older women are far more likely than older men to be widowed.

The dissertation thesis is focused on widowed seniors and their living situation in the process of adaptation to the widowhood. According to Kubičková (2001), the process of adaptation after spouse's death takes approximately one – four years.

My research questions are:

- Which ways of coping do seniors use to balance the social effects of the widowhood?
- How do the widowed seniors live?

Aim of the thesis

I would like to point out the situation of widowed seniors. Old age is a human developmental stage which brings a number of changes that reduce the integrity and autonomy of a person. The significant part of such changes is the death of a spouse and then the widowhood.

For this reason, the main objectives of my work are:

- To understand the living situation of widowed seniors.
- To point out the social problems of widowed seniors and to identify specific ways of coping with the social effects of the widowhood.
- To point out the problems of widowed elderly to social service providers.

Theoretical framework

It is impossible to develop the research project without clarification of the key concepts based on the analysis and comparison of relevant conceptions. Due to the research questions mentioned above, the key terms shaping the theoretical framework of the project are: old age, the widowhood and the concept of life situation.

Old age

The content of the term old age is clarified as the characteristic changes in the elderly's lives, especially changes in the social area the seniors deal with.

The main changes that affect the social functioning of the elderly people are:

- Biological – tendency to diseases (Pichaud, Thareauová, 1998).
- Psychological – lower stress tolerance, personality changes (Vágnerová, 2003).
- Social – retirement, widowhood (Vymětal, 2003).

Widowhood

The other point of my theoretical framework is widowhood, especially in old age. Widowhood is considered to be a change of social roles from husband/wife to widow or widower. The changed status impacts on the social life of the surviving (influenced by reduced economic circumstances).

I will focus on:

- Loss of a life partner caused by his/her death.
- Collapse of existing structures of life and impact on economic situation (Vágnerová, 2003).
- Loss of social perspectives, loss of certainties, seeking for/finding a new way of life (Kubíčková, 2001).

Life situation and social functioning

The concept of living situation is defined as an individual configuration of barriers and preconditions of social functioning of individuals or specific groups (Musil, Navrátil, 2000).

The characteristic of social functioning is based on several dimensions:

- interaction between the individual and his/her surroundings,
- individual and his/her ability to cope,
- expectations and requirements of surroundings,
- support of surroundings,
- interaction between the ability of individuals to cope and requirements of surroundings. (Bartlett, 1970)

The concept is used by social work in the social ecological theory and I am going to use it in my research. The theory of social functioning is based on the assumption that it is necessary to maintain balance between the individual and environment. This balance is also the focal point of the research concerning widowed seniors. I will focus on how the loss of a life partner influences the balance of a particular senior and his/her specific surroundings.

Research methodology

Paradigm

For the purposes of my research, to get deeper insight into the social reality of widowed seniors, I've chosen the interpretive framework theory and the paradigm of social constructivism, i.e. qualitative research strategy. The paradigm of social constructivism focuses on uncovering the ways how people interpret or construct their social and psychological world (Hendl, 2005) and considers social construction of reality as a process of human inter-acting based on interpretation and knowledge of it. (Berger, Luckmann, 1999) This theoretical concept gives the option to search for meanings of social reality, of what it means to be a social agent and what is the relation of the agents to human values. (Harrington, 2006)

The technique of research

Non-directive and unstructured narrative interview seems to be the proper technique for data collection. The research intension is to start by an interview with the newly widowed elderly and remain in touch with him/her for at least one year, meet him/her regularly once a week, have an interview and watch his/her process of adaptation.

Sampling and data collection

Selection criteria of the research object are:

- 65 and plus years old,
- within one year of widowhood,
- living at home (not in a nursing home, home for the elderly, etc.)

The question is: how to find the respondents? I have the following vision: by working once a week as a volunteer at a hospice I meet its patients and their partners. To make a contact, keep it up and develop trustful relationship is highly important, because it is very difficult to establish such a relationship after one's experience with death.

Management of the hospice is informed about my research project and agrees with it.

Ethical dilemmas

I realize that there are some ethical dilemmas in my research. Probably more ethical problems will show up later, therefore the research process and its ethical aspects should be reflected continuously and be discussed with my tutor.

Some of my ethical issues:

- How and when to tell the respondent about research project and its aim?
- How to behave towards the respondent primarily as a researcher?

Risks in research

The possible risks in a project are:

- not be able to find a respondent or the respondent does not want to continue in research,
- to do psychotherapy with the respondent during the interview,

- to give advise during the interview,
- to want to help the respondent with his/her problems,
- to focus on feelings and psychological condition, etc.

Conclusion

In this paper I tried to describe the research plan of my dissertation which deals with the topic of widowhood in old age. I have introduced the basic theoretical background and the proposed research method and strategy. Ethical dilemmas of research and the individual methodological procedures remain as the open issues.

References

- Bartlett, H. M. (1970) *The common base of social work practice*. New York: National Association of Social Workers.
- Berger, P., Luckmann, T. (1999) *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Harrington, A. (2006) *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2005) *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Kubíčková, N. (2001) *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha: Nakladatelství ISV.
- Musil, L., Navrátil, P. (2000) Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. *Sociální studia*. 5, pp. 105-141.
- Pichaud, C., Thareauová, I. (1998) *Soužití se staršími lidmi: Praktické informace pro ty, kdo doma pečují o staré lidi, i pro sociální a zdravotnické pracovníky*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2003) *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.

Social Work in Social Entrepreneurship Context

Vendula Gojová

University of Ostrava, Faculty of social studies (Czech Republic)

Abstract

The text briefly introduces the relationship between social work and social entrepreneurship, and also dissertation research design to enquiry into this topic. First research results are indicated on the basis of data of the first phase of research.

Key-words

social work, social entrepreneurship, reintegration, social economy, research.

Present state of the topic research

There is a general expectation from social work to provide clients protection from social exclusion or to support them in their reintegration into society. In situation, when employment is considered to be a keystone of integration (Castel, 2003), social work gets into trouble, as social work is not able to create any job opportunities itself. In view of the fact that social economy is considered to be one of the ways from crisis of welfare state and from increasing social problems, it is desirable to look into relation between social work and social economy.

Theoretisation

One of approaches (Noya, Clarence, 2007) to social economy definition attempts to establish principles of social economy subjects – especially superiority of interests and needs of individuals and communities over profits. The integration element of this approach is “an interconnection of economy activity with social and/or environmental goals and use of procedures and work methods with social benefit”. (Dohnalová In Skovajsa, 2010, p. 254)

As it emerges from an element literature analysis, a mobilized community is a starting point for social economy, or more precisely for social entrepreneurship, social entrepreneurship should be grounded on community's initiative and this collective dimension should be preserved. However it is not determined (nor indicated), which methods and procedures are applied in this process.

EMES (European Research Network) definition of social enterprise says it is such organization fulfilling following standards (Borzaga, Defourny, 2004, pp. 16 – 18):

Economic dimension:

- Permanent activities producing benefit and/or selling services.
- High degree of autonomy.
- Significant level of economy risk.

- Minimal quota of paid work.

Social dimension:

- Declared goal of bringing benefits to community.
- Initiative of a group of inhabitants.
- Power does not depend on capital ownership.
- Face of enterprise connected with all participants.
- Distribution of profit is limited.

The research process of dissertation project in this area has this design:

Research topic – Possibilities of social work application in the area of social entrepreneurship.

Research aim – To contribute to recognition of social entrepreneurship's reality and put forward possibilities of social work application in the area of social entrepreneurship.

Strategic research question – What are possibilities of social work application in the area of social entrepreneurship?

Meta-theoretical assumption of this research is a symbolic interactionism – that means – the way, social entrepreneurs refer to events (what they say), what and how they act is a result of their interpretation of their own world. In a research context it means social entrepreneurs, eventually social workers (if they are employed in surveyed social entrepreneurship) from various types of social entrepreneurship may interpret the social entrepreneurship in different ways. Various interpretations of social entrepreneurship create various opportunities for social work in this area. Various interpretations could lead to various interventions of social work (individual, group, community), provided by various subjects (work position, type of (social) service) with various types of support (by public, a local-government, donors, an establisher, etc.).

1st phase (qualitative)

In this research phase, semi-structured interviews with social entrepreneurship's founders, eventually with social workers are realized. The basic principle of the choosing social entrepreneurship is the principle of theoretical selection. Three categories of social entrepreneurship were created according to criterion if social worker is employed there or not:

1. Social entrepreneurship, where is social worker employed.
2. Social entrepreneurship, where person, who is primarily occupied with social problems of staff (target group), is employed, but this berth is not called "social worker".
3. Social entrepreneurship, where nobody from categories above is employed.

The interviews are analyzed by the method of grounded theory in this time.

2nd phase (quantitative)

Its particular design depends on research results of the 1st phase, on answer to strategic question. Anticipated eventuality is a research in a (post)positive paradigm context with a goal to prove model "Possibilities of social work application in the area of social entrepreneurship".

This research phase will be oriented by quantitative research strategy addressed Czech social entrepreneurship (about 60 ones currently).

Particular results of 1st of research

Seven interviews were realized in 6 social entrepreneurship in Moravian – Silesian region in the period of August 2011 – March 2012.³

The attention was focused on two categories:

1. social dimension of social entrepreneurship – this category is given to literature;
2. social work in the area of social entrepreneurship – this category is given to research strategic question.

Other categories (subcategories) have been arising within the data analysis process: for example, “Staff” (reality of their life, motivation to work, specify of work with them, etc.) or “Social enterpriser” (motivation/reasons to ground social enterprise, experience in entrepreneurship, image of social enterpriser, etc.).

It seems that we will need to achieve supplemental interviews with some social enterprisers and also with social workers from some social enterprises to achieve the theoretical saturation.

First particular and general results

- Social enterprisers who don't employ a social worker initiate cooperation with other organisations of social work (Job Centre, municipal welfare centre, non-profit organisations). Social problems of their staff and their solving are apparently a part of interests of management in this type of social enterprises; we can find, that social work activities are those of tools to achieve declared social goals of enterprise;
- Social enterprisers who don't employ a social worker and carry on business more than 3 years (period before ESF offers), execute some social work activities themselves (primarily basic social consultancy). Social problems of their staff and their solving are apparently a part of interests of management in this type of social enterprises; but, it seems, more than social work activities, we can recognize “supportive social network of long-time friends”.
- Social enterprise that employ a social worker have been established as purpose-built programs of the social work organizations with goal both to integrate clients to the labour market and to build up space for their full-value integration into society, as well (above all – *client runs into colleague, so he/she loses pejorative label of somebody, who is not able to live normal life*”, code A).

According to Castel (2003), desired role of social work is to provide clients protection from social exclusion or to support clients in their reintegration into society. To fulfil such expectation social work needs to create itself job opportunities, one of ways is to create job opportunities by social entrepreneurship (the organization of social work by itself or by cooperation with social enterprisers).

³ Students of the Master degree programme in Social work were engaged in three of these interviews within student project of the Faculty of Social Studies, University of Ostrava.

Table 1 Identification data of surveyed social entrepreneurship

Code of social entrepreneurship	Foundation year/start of activities	Legal form	Total count of staffers/count of workers (count of target group's staff of total count)	Statement of target group	Subject of entrepreneurship	Social worker (employee)/work load	Notice
A	04-2011/ 12-2011	Social cooperative	10/6 (3)	Health handicapped	gastronomy	yes/0,5	
B	06-2009/ 01-2011	Ltd	10/7 (6)	Roma people	landscaping	Partially (psycho-social worker)/0,2	
C	1999/1999	Ltd (sheltered workshop)	22/20 (15)	Health handicapped people (Roma)	Woodwork (toys, marionette theatre)	no	
D	06-2009/ 04-2011	Ltd	7/4 (3)	Roma	Building industry	no	
E	08-2008/ 01-2009	Charitable trust	7/5 (3)	Health handicapped	gastronomy	Yes/0,5	
F	08-2008	Social cooperative	8/6 (6)	Health handicapped	Providing of social services	yes/0,1	Selling of social services – domiciliary services, personal assistance

Data source: own research

References

- Borzaga, C., Defourny, J. (Eds.) (2001) *The Emergence of Social Enterprise*. London and New York: Routledge.
- Castel, R. (2003) *From manual workers to wage labourers. Transformation of the social question*. London: Transaction Publisher.
- Noya, A., Clarence, E. (Eds.) (2007) *The Social Economy. Building Inclusive Economies*. Paris: OECD.
- Skovajsa, M. a kol. (2010) *Občanský sektor*. Praha: Portál.

Mutual co-operation of organizations provided by assistance and support to families with children in the Czech Republic

Kateřina Wojtas (Partiková)

University of Ostrava, Faculty of Social Studies (Czech Republic)

Abstract

This article presents Czech family policy and goals for the formation of stability and functioning Czech family and its needs. It focuses on the derived goals for reducing the problems which disturb to stability and functioning of families. It describes the types of social services and specific family support services. It further focuses on social work organisations and key principles of a systems approach by Bateson for their mutual co-operation.

Key-words

co-operation of organizations, social assistance, support to families, social work with family, modern social work, Czech family, needs of family, social work organizations.

Introduction

Main goals of Czech family policy are to create a more favourable social climate and conditions of life; to remove barriers and social pressure who are exposed to family and that threaten its functionality; to support and strengthen the awareness and importance of family values in society and take all necessary policy measures.

The purpose of family support services is to facilitate and strengthen partnership and parenthood, to support families in caring for children and to reconcile work and family. In this group there are distinguished: commercial and non-commercial services to support the family functioning and the activities provided within the social - legal protection of children.

Czech Family

Czech family is still built on traditional family values and mostly tends to the traditional arrangement, but on the other hand, in society, especially in the last decades, the individual interests in personal life grows before relationships of partners, including long-life without children. This discrepancy is also reflected in the relationship versus family and work and other social life. It is possible to monitor the concerns about the functions traditionally associated with the family in the current economic and social conditions.

Even though the family is the basic unit of society, whose functioning is condition of coherence and development of the whole society in the Czech Republic, private investment of parents in their family and societal benefits are not correctly valued

yet. Despite the increasing attention of state, no institutional support of families is sufficiently complex and it remains largely in reflection of ill-conceived projects and other measures introduced. Involvement of all stakeholders of family policies at different levels of public administration and private sector is necessary for the implementation of measures introduced. Unfortunately in the Czech Republic the level of their involvement is low (Jirková, 2009).

Goals of Czech family policy for the formation of stability and functioning of families:

- To create a more favourable social climate and conditions.
- Remove barriers and social pressure that threatening families functionality.
- To support and strengthen the awareness and importance of family values in society and take all necessary policy measures.

Derived goals:

1. Strengthen economic and social autonomy and the intergenerational solidarity and cohesion of families to be able to perform their natural function in all stages of their development cycle and to all its members.
2. Strengthen awareness of the value of parenthood and parenting skills and to encourage families to own responsibility for their functionality and stability.
3. To support the institution of marriage as a form of life of families with children that shows a high degree of stability.
4. Pay attention to families with specific needs and receive targeted measures that contribute to their members had equal access to education, labour market and society.
5. To involve all relevant agents into creation and implementation of family policy - government authorities and local government at both central and local level, social partners, civil sector, commercial sector, professionals, media, general civil public, including families themselves so that the other policies do not have adverse side effects on the family.

The Needs of Family

Social services provided under the law No. 108/2006 Coll. on social services play an important role in meeting the needs of Czech families. Social services are mainly focused on individual members of families but also to the whole family at risk of adverse social situation which cannot cope on their own, even with family members. Various social services seek to offer services meeting the specific needs of families and reflection type of their differences. These are often incomplete families, families with many children, family member with disabilities, families in the foster care system, Roma families or immigrant families. These family types are struggling with difficulties with economic security more often, or children education too and they are more exposed to social exclusion. Availability of social services is provided by public administration in municipalities and regions.

Czech family policy makes municipalities and regions the most important actors of family policy. They must to know the local conditions and immediately must to react on the various needs of families.

Lack of conceptual approach makes a different scope and quality of family support in individual region and communities, that depend on specific local authority's ideas and approaches of or other actors in public life.

Institutional Arrangements family policy is unsatisfactory at the level of municipalities and counties. The term family policy is often perceived indefinitely. Lack of awareness of the content of family policy is often reduced to aid, in the form of state social support, social care or the social - legal protection of children (Jirková, 2009).

Social services

The basic types of social services are:

- social counselling (such as marriage and family counselling, counselling for the elderly, counselling for people with disabilities, counselling for victims of crime and domestic violence)
- social care services (e. g. personal assistance, day care, respite care, day service centres)
- social prevention services (early intervention, crisis phone assistance, shelters, halfway houses, social activation services for families with children, outreach programs) (Act No. 108/2006 Coll. on social services).

Specific family support

If you currently in a situation which is not able to solve their own efforts, even with the family and loved ones, today there are institutions of social assistance to help him to resolve your situation in life (Průša, 2003). By Matoušek (2007), social services are provided to socially disadvantaged people to improve their quality of life, as much as possible to integrate into society and protecting society from the risk factors, they are the bearers of these people. Social services take into account the person as a user and his family group to which they belong, or the interests of the community. Services support families in the form of preventive and supportive actions. Their purpose is to facilitate and strengthen partnerships and marital cohabitation and parenthood, to support families in caring for children and the harmonization work and family. In this group are different services:

1. Commercially provided services to support the family functioning:

- Babysitting until three years and over three years (operated under Act No. 455/1991 Coll. Trades)
- Help with housekeeping (e. g. household maintenance, family supplies - operated under Act No. 455/1991 Coll.)
- Leisure and educational activities for children (operated under Act No. 455/1991 Coll. Trades).

2. Non-commercial services to support the family functioning:

- Maternity centres
- Centres providing leisure activities for children or for families with children (e. g. family centres, nurseries)
- Institutions offering support harmonization of professional and family roles (especially lectures and counselling)
- Institutions offering support and education to a harmonious partnership, marriage and responsible parenthood (especially lectures and courses)
- Other types of activities to support working families.

3. The activities provided within the social - legal protection of children:

- Preventive activities in the social and legal protection of children

- Consulting services in the social and legal protection of children
- Activity in the social and legal protection of children in foster care
- Work with children requiring special attention within the social and legal protection of children
- Providing facilities for social - legal protection of children.

Social Work Organisations

NGOs providing Social services activation is trying to co-operate with each other mainly in connection with various events and consultations in the methodology of work with users and the standards of social services. Providers of Social service activation often co-operate with authorities of social and legal protection of children.

NGOs co-operation also exists in various projects or commission of Moravian-Silesian Region, which together work to provide the social service a few NGOs. Working together on the provision of social services but there is not a complex co-operation of NGO's, only a few of them are usually involved.

Social service activation of current provider's co-operation with other NGOs and other institutions, such as primary schools, pedagogical and psychological counselling, medical, public libraries and police is based only on organizing joint events and activities (Partiková, 2010).

It is this co-operation would be in the thesis like to dedicate: and not in the frame of co-operation between organizations on joint projects or events for users, but in the sense of co-operation as the possibility of solving the problems of families with children.

Co-operating institutions may be as paediatricians, teachers, educational counsellors, social workers, benefit specialists, social workers of a social-legal protection of children, workers for the performance of foster care, early intervention of social workers (not only social workers and field workers of NGOs and social assistants).

Bateson (1970) writes about co-operation in social work: "Firm guidelines are not about what to do with clients in certain situations, but a way of looking at social work which can help redefine the nature of social work intervention."

Key principles of a systems approach

Bateson (1970) defined *information* as: "A *difference* which *makes a difference*. Information is vital if social systems are to survive and change. This is also the Batesonian idea of double description that the combining of information from two or more this leads to a new kind of information which a system needs in order to change. Pattern and form is the system notion that pattern and form in living things are more crucial, rather than quantity and logic. The interconnected nature of social systems has to be understood as wholes rather than analysed through the splitting up of the component parts of any system." These principles underpin that follow on the work with families, individuals and within organisations and are the basis for and practice in social work.

It suggests that changing social work in organisations to produce better outcomes for their clients requires a fundamental reassessment of our basic knowledge about organisations. It recommends that the following systems principles have to be considered and worked with to change successfully organisational responses to social work clients.

Turning to the process of change in social work organisation, certain key areas must be addressed. Bateson writes about interconnectedness: "The interlinked nature of

organisations must be borne in mind so that there is an understanding that changes which affect other parts of the social system can cause conflicts and tensions between agencies and organisations linked to, and affected by, that change. These issues have to be worked with rather than avoided or denied” (Bateson, 1970).

Davis & Donaldson (1998) write about pluralism within the organisation, however, does permit us to recognise that “no organisation should simply serve the interest of one stakeholder. In serving all their stakeholders corporations will make useful contributions to the wider economic, social, and environmental problems we have alluded to. Managing differing stakeholders relation within organisations does not imply a lack of cohesion so much as the need to negotiate the grounds for cohesiveness itself. This does not deny that stakeholders have conflicting interests. It recognises that we can resolve them better to ensure collaboration, which ultimately remains in everyone’s interests.”

Organisational change in social work is no simple matter. If services are to be improved, it is necessary to change a hostile environment for social work. The systems principles offer a framework which can be used to understand how change and stability in organisations (Ross & Bilson, 1989).

Conclusion

The institutional support of families is not sufficiently complex and it remains largely in reflection of ill-conceived projects and other measures introduced. Involvement of all stakeholders in the field of support to families with children. NGOs providing Social service are trying to co-operate only in connection with various events and consultations in the methodology of work with users and the standards of social services. Providers of Social service activation often co-operate with authorities of children social and legal protection. It is this co-operation which we should to dedicate. Not only in the frame of co-operation on projects, but in the sense of co-operation as the possibility of solving the problems of families with children.

References

- Bateson, G. (1970) *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine.
- Davis, P. & Donaldson, J. (1998) *Co-operative management. A Philosophy for Business*. Cheltenham: New Harmony Press.
- Jirková, K. (2009) *Národní koncepce podpory rodin s dětmi*. (cited by 17. 4. 2012) 1. 12. 2009. On-line document from <http://www.mpsv.cz/en/>
- Matoušek, O. et al. (2007) *Sociální služby. Právní předpisy, ekonomika, plánování, evaluace*. Prague: Portal.
- Ministry of Labour and Social Affairs (2012) *Social Services*. (cited by 16. 4. 2012) <http://www.mpsv.cz/en/1613>
- Partiková, K. (2010) *Evaluace realizace sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi na příkladech vybraných nestátních neziskových organizací (působících v ostravském regionu)*. Diplomová práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Průša, L. (2003) *Ekonomie sociálních služeb*. Prague: ASPI Publishing.
- Ross, S. & Bilson, A. (1989) *Social Work Management and Practice. Systems Principles*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Ethical dilemmas in Social Work Research

Eva Nedomová

University of Ostrava, Faculty of Social Studies (Czech Republic)

Abstract

Despite of rising interest in ethical aspects of social work research defined by the NASW it's still possible to come across research reports giving no attention to ethical principles. The article is focused on the ethics of using quasi-experiment in determining the effectiveness of task-centred approach in working with over-indebted families which is the aim of my dissertation thesis. The ethical principles binding for every social worker or researcher are described within context of research project. The text deals with possible solutions to some ethical dilemmas

Key-words

ethical dilemmas, quasi-experiment, sampling.

Introduction

Over-indebtedness of individuals and households can be perceived as a serious problem, because with the growing number of over-indebted households the number of ordered executions and socially pathological phenomena such as social exclusion of families, loss of housing, increase in crime, family breakdown, health problems, etc. is increasing, either.

Number of Czech over-indebted households is increasing every year as evidenced by the data of the Czech Statistical Office and the Chamber of executor. The statistical data of Chamber of executors shows that the number of execution ordered by the court is increasing year by year. In 2010, the court ordered 701 900 execution in 2011 this number had rose up to 963 219.

This article deals with the methodological and ethical issues in research of the effectiveness of task-centred approach in working with over-indebted families. In the first part research methodology will be described, in the second part the general ethical principles of social science research will be described and analysed. In the third part those principles will be applied to the research project.

Research methodology

"The task-centred model is a short-term problem-solving approach to social work practice." (Reid, 1992, s. 1) It is a model of practice that originates within social work itself and that has been developed by social workers and social work researchers. (Doel, Marsh, 1992) Doel (2002) does not consider the task-centred approach to be a theoretical but practice-based method which provides the practical framework to social worker for cooperation with client.

In my dissertation, I focus on applying the task-centred approach to work with over-indebted families. Thus, the objective is to ascertain whether this approach is effective at work with over-indebted families. The effectiveness of this approach will be examined by the means of an evaluation study, using a quasi-experiment, in cooperation with social workers and with active clients' participation.

The research set involves over-indebted clients in organizations where the task-centred approach is not applied. To select the research sample, I will use a combination of intentionally purposeful and random selection. The intentionally purposeful sample will be utilized at selecting the organization where the task-centred approach is not applied. There are two main reasons to conduct the research at homeless shelters: a repeated contact with clients (which cannot be ensured e.g. at public advisory centres), the similar structure of clients – loss of a dwelling place, possible heavy indebtedness, etc. (even though each client is unique, so are their problems). However, as opposed to public advisory centres, some of the clients' problems can be considered similar – loss of a dwelling place, possible heavy indebtedness, etc.). Firstly, all homeless shelters available within the territory of the city of Ostrava will be included into selection. Then, based on the implemented process of sample selection, organizations where the task-centred approach is not applied will be selected. The criteria were determined to assess whether social workers use this approach or not.

Criteria include:

- Solving a problem with a client should be limited to three months. Goals should be defined in a way that is clear whether the goals have been achieved.
- During the implementation phase of the tasks the social worker should take advantage of all the activities included in the planning and implementation sequence of tasks, e.g. planning of tasks alternatives, finding motivation, planning the details of tasks implementation, analysis and solutions of obstacles and work management.
- Tasks should be timed.
- Clients' involvement should be voluntarily based, so the client should have a right to refuse any problem solving. (Nedomová, 2010)

The random selection will be applied to divide the research participants into two groups: the control and experimental. Selecting the clients, it is important to be mindful of the fact that the samples should be as similar as possible in terms of the age division, problem typology (over-indebtedness), sex, ethnicity, etc. Information about the clients will be obtained by a semi-structured interview with social workers, a semi-structured interview with the clients and by studying documents.

Data will be gathered by the means of experiment with both groups – experimental and control. The social worker will work with the control group in their usual way whereas the researcher will use the task-centred approach at their work. The whole course of cooperation will be carefully recorded. Results attained by each group will be compared.

Ethical principles

Ethics plays an essential role in research. There are various recommendations or standards, (e.g. of the APA, the NASW Code of Ethics, 2008), defining basic ethical principles which researchers should follow.

The basic rules include the following principles which are mutually interconnected and complementary:

- a) Informed consent – which means that the person who participates in research should be fully informed of all the research aspects. (Hendl, 2005; Cournoyer, Klein, 2000) However, Ferjenčík (2010), Miovský (2006) claim that if the research methodology requires so, some information can be “concealed”. In this case the researcher is obliged to convey the information to the participants immediately after the research termination.
- b) Voluntary participation – according to Cournoyer, Klein (2000) it presupposes full knowledge ability. Research participants should not feel pressurized to participate in the research.
- c) Right to withdraw from research – each participant should have the right to discontinue his/her participation in the research and that is without any explanation and any penalization. (Hendl, 2005; Miovský 2006; Ferjenčík, 2010)
- d) Anonymity and discreteness – anonymity means that nobody, not even the researcher is able to match an answer with the respondent (e.g. using the questionnaire). Privacy or confidence or discreteness means that although the researcher is able to match a particular answer with the respondent. All information about the research participants should remain confidential. (Babbie, 2010)
- e) Reasonable risk/not causing any harm – conducting research researcher ought to bear in mind that its participants should not be exposed to any risk. Neither researcher nor participants should be exposed to any situations leading to violating ethical tenets. (Miovský, 2006; Ferjenčík, 2010)
- f) Rejecting treatment – it occurs mainly within experiment or quasi-experiment when one group is intentionally being rejected potentially effective intervention. (Babbie, 2010)
- g) Avoiding deception – in no event researchers should cheat and conceal anything – concealing the results, manipulating the results, etc (relationships with clients have already been mentioned in ‘a’). (Punch, 2008; Cournoyer, Klein, 2000, Babbie, 2010)

Ethical dilemma in research – general framework and my particular solutions

Preparing my research I have read several research studies dealing with effectiveness of the task-centred approach, both using evaluation research with quasi-experiment design and using case study evaluation. It has been quite an unpleasant surprise for me to find out how little attention the authors give to ethical aspects of research, with some studies disregarding this issue completely.

Now, I would like to concentrate on ethical dilemmas which have appeared in my dissertation project. Ethical dilemmas can appear at any research stage, from setting up the research objective, through selecting the method and technique of data gathering, to selecting the research set, data gathering and their interpretation, too. (Babbie, 2010)

Research Sample

Researcher should realize that members of over-indebted families can be easily vulnerable. Here, it is necessary to realize that those people can feel endangered easily, can be under pressure, can try to solve all their problems as quickly as possible and

that is why their expectations about the given intervention may be unrealistic. It is necessary for the researcher to think over whether the research benefit outweighs the potential risk of the participant's endangerment. The participant should be informed about both positive consequences and possible risks. The informed consent should be related to the research procedure, as well, its purpose, possible difficulties or risks and the expected benefit (either theoretical or practical). The researcher should answer any participant's question, inform him/her about the option to withdraw research anytime, etc. (Babbie, 2010; Plháková, 2008)

One more question arises here. The research focuses on the effectiveness of solving debt issues. But, what should be done in the case when the participant, having given his/her consent, wants to deal with a different problem than debts? Should he/she be excluded from the study? Should the given intervention be rejected or should the cooperation be continued, but without including the results into the analysis? If we insist on the problem which has been determined beforehand can the participant regard this as pressure?

Data Gathering Technique

An evaluation study of the quasi-experimental type will be used to collect data. Using a quasi-experiment brings about several ethical questions at once. For a start, whether the experiment itself is or is not ethical? Further, there is the question of rejecting intervention. If we test an intervention using an experimental and control group, the following question is at hand: how can we ethically decide to give intervention to one group meanwhile to reject it to another? Is it potentially possible to cause harm to the control group members by rejecting intervention? As Rossi, Lipsey and Freeman (2004) point out, it is necessary to realize that we use a quasi-experiment as we do not know whether the given intervention is effective. Thus, in fact, the control group members can be saved from the impact of a non-effective intervention. In such a case, we cannot potentially cause harm to the experimental group members if it becomes apparent that the new intervention is not effective.

In the opinion of Cournoyer and Klein (2000), all participants have the same chance to be in the control or the experimental group, to receive or not the intervention. Within the informed consent, all participants should be informed that they will be randomly divided into two different groups. Then, it is up to the participants themselves to decide whether they want to continue participating in the research or to refuse their participation. If they agree, they also agree with the risk that they may not be given the intervention being tested.

Another ethical question concerns access to information, from the perspective of the access to information itself and from the perspective of handling it. A researcher who will in cooperation with the participant test a given intervention should work under supervision by a social worker. However, if we want to compare the effectiveness of our intervention as contrasted with the social worker's usual intervention, to what extent should we provide information to the worker? According to Plháková (2008), it is possible to "conceal" some information, however, in such a case, the researcher has to meet three conditions, those are that the participants must be informed of the essence of the research immediately after its termination, the deception should not cause any harm to anybody either physically or emotionally, and the researcher shall respect their human dignity. Hendl (2005) adds the researcher should consider the possibility of opting for a different method without concealing any information. These

three conditions should be kept in mind nottowards both the participant and the social worker, who is a part of the research, either.

Other question is connected with confidentiality. Keeping information confidential is unconditionally taken for granted, but who should access information?

If the researcher works at an organization, social workers and the working team need to be informed about the client. What extent should information be provided to? Herewith, also the issue of maintaining information is connected. Is it possible to choose a pseudonym for a client? In the case of an organization of the residential type, how can it be ensured that other clients of this institution will know nothing about the participation of the given person in the research?

Conclusion

It is necessary to think about the ethical questions of our research, because they can occurs in any time during the research. Researcher should still keep in his/her mind the ethical principles such as informed consents, respect human rights and dignity, not cause any harm, voluntary participation and so on.

References

- Babbie, E. (2010) *The Practice of Social Research*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Cournoyer, D.E., Klein, W.C. (2000) *Research Methods for Social Work*. London: Allyn and Bacon.
- Doel, M. (2002) Task-centered Work. In Adams, R., Dominelli, L. Payne, M. (ed.) *Social Work: Themes, Issues and Critical Debates*. Basingstoke: Palgrave.
- Doel, M.; Marsh, P. (1992) *Task-centred Social Work*. England: Asghate Publishing.
- Ferjenčík, J. (2010) *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2005) *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody aplikace*. Praha: Portál.
- Miovský, M. (2006) *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- Nedomová, E. (2010) *Cílově orientovaný přístup v sociální práci*. Diplomová práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Plháková, A. (2008) *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academica.
- Punch, K.F. (2008) *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha: Portál
- Reid, W.J. (1992) *Task Strategies: An Empirical Approach to Clinical Social Work*. New York: Columbia University Press.
- Rossi, P.H.; Lipsey, M.W., Freeman, H.E. (2004) *Evaluation. A Systematic Approach*. Californina: Sage Publications.

Poverty and social exclusion in urban area

Marek Mikulec

Faculty of Social Studies, University of Ostrava (Czech Republic)

Abstract

Paper refers about poverty and social exclusion in the Czech Republic in the context of transformation of urban area. High rate of equality was typical for the Czech Republic. In the context of current social changes this equality is disrupted and it influences the division of space. Moreover the text is about the research aimed to explore the structuring of social order in excluded locality.

Key-words

poverty, social exclusion, urban area, separation, segregation

Introduction

Paper is related to the topic of my dissertation thesis. Its aim is to briefly introduce current situation in the Czech Republic, my theoretical background and research. I am researching on excluded locality in the city of Ostrava and especially on social order in such locality.

I am now in my first year of PhD study. I have been preparing my research since the 2nd of April 2012 – it is the date of my first visit in the locality and contact with local inhabitants and with workers in the community centre which is there. Current tasks are gathering information about locality, searching and processing literature, creating ties with local people, participating on the life of the community.

Theoretical context

Poverty

Mareš (1999, p. 109) clearly states that there is “no right” or “scientific” definition of poverty, which would reach general consensus, as there is no single, generally accepted method of its measurement. It is, however, necessary to create a definition of poverty as it will point to a group of people who need help and increased attention to the state and social services.

Living in poverty means to be a particularly materially deprived. It means to live without what is necessary and, as such, what is socially accepted. Someone who defines poverty or sets the poverty line has great power over the quality of life for many people. Society decides who deserve help, attention and care on the basis of this established criterion. (Mareš, 1999)

If we change criteria for the establishing of poverty line the number of poor will change too. As a definition of poverty I used a 60 per cent of equalized income which is established by Eurostat.

Concepts of poverty, relative poverty

Relative concept of poverty compares situation of poor with average quality of life of people in a given country. Standard of the poor is comparing with those who are not living in poverty. Based on these comparisons people form self-esteem, their aspirations and expectations are shaped by the relative position in relation to other persons in the society (especially towards the reference group).

Poverty in developed countries is currently not primarily a state of dissatisfaction of certain basic needs, but living at the bottom of ownership and consumer relations. (Alcock, 2006; Krebs, 2010; Mareš, 1999; Mareš, Rabušic, 1996)

Relative poverty is a problem in rich, but unequal society. Basic needs are available to general population, but part of this population is excluded from the ordinary consumer standard of society the people live in and thus from the other activities which this standard allows. (Mareš, 1999)

Concepts of poverty, absolute poverty

Absolute poverty is associated with a lack of resources to meet basic needs – to live longer under the absolute poverty line is a direct threat to the life of the person. (Mareš, 1999) It is very difficult to establish clear and widely respected concept of poverty boundary.

The concept of absolute poverty is primarily based on the concept of minimum living standards, guaranteeing mere physiological survival to individuals and households'. Nowadays it is taken into account both psychological and social survival either (Mareš, 1999; Mareš, Rabušic, 1996). Existential minimum in the Czech Republic is set on 2 200 CZK (88 EUR; 25 CZK = 1 EUR). (MPSV online 2011)

Social Exclusion

Poverty issue was perceived as a problem of distribution or lack of resources for poor. Interest then shifted to issues of social exclusion of individuals and/or entire groups from mainstream society and the inadequacy of their social and political participation.

Social exclusion and inclusion then become a central task of social policy. (Krebs, 2010; Mareš, 2006) Within significantly polarised society whose members (individuals and groups) are deprived from their rights and correlated obligations. Conception of exclusion is closely connected with the conception of human rights. (Mareš, 2006)

The reasons that cause social exclusion vary. Generally external and internal causes are distinguished:

- External causes are out of influence and control of excluded persons. People cannot affect such causes through our own actions. External causes are determined by social conditions – they are structural.
- Internal causes are results of acting of persons who are socially excluded. Such persons are able to bring about and deepen social exclusion by their behaviour. (Toušek, 2007)

Excluded from what?

The concept of social exclusion is seen as multidimensional; impacts of exclusion are manifested in various spheres of human life. (Baum, 2004; Mareš, 2006)

We can distinguish between different spheres of exclusion – the dimensions are: economic exclusion (is caused by marginalization on the labour market and unemployment); social exclusion (means being excluded from sharing social institutions); political exclusion (denial of civil and political rights); cultural exclusion (denial of the right of individuals or groups to participate in the society, culture and share its cultural capital, education and values); exclusion from the safety and exposure to higher risks; exclusion from the mobility in physical space (Bauman, 1999; Giddens, 1994; Mareš, 2000).

These dimensions of exclusion have affect on the structuring of urban (social) space and are often concentrated on the one place. Spatial exclusion is a result of this; that means that ghettos are crated.

Urban area

Each population lives in an area (environment), which is defined by space. The space is a prerequisite and condition of any organizational units and is also an obstacle that must be overcome if relationships between different social units should be established there.

It is important to distinguish between voluntary and involuntary separation of people in space – between separation and segregation. Awareness of differences is essential for better understanding and evaluation of consequences of these processes.

The separation occurs when a certain group of people separate themselves on the basis of their preferences and activities. Segregation means that people are being excluded. (Musil, 1967)

Separation

Easily visible form of structuring urban space represents citadels. Those are areas which consist from voluntary members defined by superior position in terms of power, wealth and social status. (Marcuse, 1997)

Citadel has a form of gated communities. Gated communities are residential areas with limited access, which transform public area into private area. Entry is controlled by physical barriers, walls or fences; the gate is closed and controlled. (Blakely, Snyder, 1998)

Many gated communities are not just a residential area, but also a place where residents can enjoy leisure time activities and privacy. The residence can offer a wide range of facilities and services that maximize self-sufficiency and thus increase the isolation of these objects. Inside the walls is offered a lot of services which provide to residents living there all what their need – everyday life can take place only within this defined space.

In addition to extreme forms of residential separations are gated communities characterized by the privatization of public space. Public space means a place that is accessible to every citizen, it is a place where people meet, communicate together, and where the rules (regulations) are approved by the elected local self-government. Typical examples of public space are local roads (streets), parks, playgrounds or squares. Unlike other residential buildings in gated communities public space no longer exists – there is not access for all citizens and there are special rules that are not authorized by the municipal government, but by residents or developer. This privatization of

public space then weakens social cohesion, which is important for reducing social inequalities. (Mareš, 2004)

Segregation

Segregation is the result of growing social polarization. That means separation of differentiated social groups to different residential areas of the city. It is a spatial expression of social inequality. (Burjanek, 1997) Segregation causes mean the barrier for development of life chances. Involuntarily segregated populations usually live in the worst parts of the city in substandard, dilapidated housing and inadequate service levels. One of the consequences of segregation is an ethnic ghetto. (Burjanek, 1997, p. 426) Ghetto is an area in which occurs the involuntary concentration of excluded people. It is usually characterized by poverty, unemployment and poor quality housing. Spatially separated housing of different population groups is most related to ethnic or racial and socioeconomic characteristics of the population. (Temelová, Sýkora, 2005)

The spatial concentration of poverty is a barrier to life chances and social opportunities for those who live in such areas. (Fridrichs et al, 2003; Van Kempen, 1994)

The increasing spatial concentration of poor populations leads to the creation of a social environment that lacks the institutions, roles and values needed to succeed in society. (Wilson, 1990) Escape from the ghetto is considered to be extremely difficult.

Situation in the Czech Republic

Poverty was not discussed in the socialist Czechoslovakia – officially poverty did not exist, but it was there. The poverty rate, however, reached then very low values; social security, which in the late 60s covered practically the whole population, prevented its increase. Income inequality has been levelled so much that there was almost no difference between “rich” and “poor”. Czechoslovak regime was in the administrative regulation and redistribution of resources much more consistent than other countries of Eastern Bloc.

In the mid 80's in Czechoslovakia Gini coefficient, characterizing the distribution of household income per capita was 0.197; for comparison in Hungary it was 0.209, in Poland – 0.253 and in the Russian Federation – 0.278. (Machonin, Tuček, 1996; Potůček, 1995; Večerník 1998) However, even the lowest income level did not mean only survival, but rather a decent standard of living. (Rys, 2003)

So also in terms of absolute poverty, which means a real hardship as a result of unsatisfied basic needs, there were only a few poor people in the former Czechoslovakia. Czechoslovakia then ranked among the socialist states to the highest rungs of development. (Potůček, 1999)

Current situation

After social transfers the number of poor in the Czech Republic is 9 per cent (Eurostat 2012). This the lowest number in the EU. Most at risk are especially persons from jobless households and single parent families with children.

Poor middle classes

A poverty line is determined 60% of median income in the country. That means that in the Czech Republic is poverty line set on 9,099 CZK (363 euro) per month, i.e. 109 184

CZK (4,370 euro) per year. People labelled as poor, does not exceed this limit. Great danger of the current state is a large number of people on the edge of poverty line.

	Amount of people (members of households) in deciles	Gross income/ year CZK (EUR) 25 CZK = 1 EUR
The lowest 10%	891 617	89 800 (3 590)
Second 10%	811 916	127 500 (5 100)
Third 10%	879 710	146 800 (5 870)
Fourth 10%	989 021	165 500 (6 620)
Fifth 10%	1 087 479	185 700 (7 430)
Sixth 10%	1 134 479	213 000 (8 520)
Seventh 10%	1 195 168	245 500 (9 820)
Eight 10%	1 153 215	281 200(11 250)
Ninth 10%	1 124 934	342 000(13 680)
The highest 10%	1 072 374	579 400 (23 180)

Source: ČSÚ Životní podmínky EU-SILC (online)

Poor middle class is an indicator of high level of risks of poverty and social exclusion for the increasing amount of people. Second and third income deciles are very close to the poverty line in the Czech Republic. The threat of social decline is on daily program.

I am dealing with social exclusion because it is quite often the next step from “at risk of social exclusion”. It is necessary to be informed about and to be interested in problems of social exclusion in times which are characteristic by increasing risks.

Research

In my research I am dealing with chosen excluded locality. Locality Zárubek is defined as excluded by document concerning with social exclusion in the city of Ostrava (for example – Kvasnička 2010; Sociálně demografická analýza Slezské Ostravy 2008).

Information about the locality Zárubek: houses that are located there are the remains of a mining colony; approximately 280 people lives there; flats are lower category; population – mostly Gypsies; high rate of a long term unemployment. (Zárubek KC, online)

Research question is “How do people living in the excluded locality Zárubek (Ostrava, the Czech Republic) create and accept social order?”

According to Blumer (1969), there are two phases of research – exploration and inspection. Now I am in first phase – exploration: processing literature, relevant researches; starting the field research; creating ties in the locality; collecting information about locality from Police, documents, archives, district, etc. The aim is to do qualitative research (long term research in the locality); I have chosen interpretative framework – symbolic interactionism.

Conclusion

I've tried to briefly introduce my dissertation thesis and its theoretical background. Poverty and social exclusion are big themes on the regional, national and international level. Social exclusion disrupted solidarity and sense of belonging between different groups/parts of the society – this can have fatal implication for the social cohesion. Because of economic crisis (crisis of capitalism?) and increasing social polarization the social exclusion is theme which needs attention and moreover the will to do something with this. That is the reason why I am interested in what is doing on the micro level – “how do excluded communities survive, how does it work “inside” them?” I have chosen one of them labelled as excluded for my research.

References

- Alcock, P. (2006) *Understanding Poverty*. 3th ed. Gordonsville: Palgrave Macmillan.
- Baum, D. (2004) The process of social exclusion as a specific process of urbanised modern welfare states. Challenges to a changing social policy. **TiSSA Plenum 2004 and PreConference of the PhD-Network: In Access for all. Capabilities, Diversity, and Social Exclusion. August 19 - August 24 in St. Petersburg, Russia.**
- Bauman, Z. (1999) *Globalizace*. Praha: SLON.
- Burjanek, A. (1997) Segregace. *Sociologický časopis*. 33, 4, pp. 423-434.
- Český statistický úřad (ČSÚ; Czech Statistical Office). *Životní podmínky EU-SILC*. [Online] 17. 3 2011. [Quoted: 22. 4 2012] [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zivotni_podminky_\(eu_silc\)](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zivotni_podminky_(eu_silc))
- Eurostat (2012) At risk of poverty or social exclusion in the EU27. *News Release*. 21/2012 [Online] 8. 2. 2012. [Quoted: 2. 4. 2012] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/12/21&type=HTML>
- Giddens, A. (1994) *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Friedrichs, J., Galster, G., Musterd, S. (2003) Neighbourhood effects on social opportunities: the European and American research and policy context. *Housing Studies*. 18, 6, pp. 797-806.
- Krebs, V. a kol. (2010) *Sociální politika*. 5th ed. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- Kvasnička, R. (2010) *Popis sociálně vyloučených romských lokalit v region Ostravska*. Ostrava.
- Machonin, P., Tuček, M. a kol. (1996) *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: SLON.
- Mareš, P. (2006) *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚSP – výzkumné centrum Brno.
- Mareš, P. (2000) Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*. 36, 3, pp. 285-297.
- Mareš, P. (1999) *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON.

MPSV (Ministerstvo práce a sociálních věcí – Ministry of Labour and Social Affairs) (2011) Životní a existenční minimum. [Online] 16. 11. 2011. [Quoted: 9. 4. 2012] <http://www.mpsv.cz/cs/11852>.

Musil, J. (1967) *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.

News release – Eurostat. (2012) [Online] 8. 2. 2012. [Quoted: 9. 4. 2012] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-08022012-AP/EN/3-08022012-AP-EN.PD

Potůček, M. (1995) *Česká sociální politika po listopadu 1989: problémy a perspektivy*. Praha: Start.

Potůček, M. (1999) *Chudoba a nerovnost příležitostí v České republice. Sociální politika*. 25,10, pp. 8-9.

Rys, V. (2003) *Česká sociální reforma*. Praha: Karolinum.

Sociálně demografická analýza Slezské Ostravy. (2008) Very Vision, závěrečná zpráva.

Sýkora, L. (2000) Globalizace a její společenské a geografické důsledky. In Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P. (eds.) *Stát, prostor, politika: vybrané otázky politické geografie*. Praha: KSRR, PŘF UK.

Temelová, J., Sýkora, L. 2005. Segregace: definice, příčiny, důsledky, řešení. In Sýkora, L., Temelová, J. *Prevence prostorové segregace*. Praha: UK, MMR.

Van Kempen, E. 1994. The dual city and the poor: social polarisation, social segregation and the life changes. *Urban Studies*. 31, 7, pp. 995-1015.

Večerník, J. (1991) Distribuční systém v Československu: empirická fakta, výkladové hypotézy. *Sociologický časopis*. 28, pp. 39-56.

Večerník, J. (1998) *Občan a tržní ekonomika: Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*. Praha: NLN.

Wilson, W. J. (1990) *The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago: University Chicago Press.

Zárubek KC (Community centre). [Online]. [Quoted: 15. 8. 2012] <http://www.vzajemnesouziti.estranky.cz/clanky/kc-zarubek.html>

ČAST II.

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2013

PART II.

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2013

IV. METHODOLOGICKÝ BLOK ZAHRANIČNÍCH EXPERTŮ

The Ethnographic Approach in Social Work Research

Monika Pfaller-Rott

Catholic University of Eichstätt-Ingolstadt (Germany)

Introduction: Why Ethnography?

Ethnographers study across and within cultures and societies, at home and away. They are social scientists who undertake research and write about groups of people by systematically observing and participating in the lives of the people they study. Ethnographers value the idea of 'walking a mile in the shoes' of others and attempt to gain insights by being in the same social space as the subjects of their research (Madden, 2012).

Ethnography as we know it today has its origins in British social anthropology, American cultural anthropology, and the qualitative sociology of the Chicago School (O'Reilly, 2009, 3). Ethnography once focused on the indigenous, the exotic, the subaltern, and the disadvantaged – people who stood out against the well-educated and wealthy westerners as some sort of 'other'. In later decades of the twentieth century and in the twenty-first century, ethnography has been seen to cast off these stereotypical images. It is now impossible to understand ethnography as the study of the exotic 'other'. Anthropology has evolved out of an attachment to the remote and the exotic, and sociologists have pioneered ethnographic fieldwork in the city. These distinctions collapsed in the late twentieth century. The choice of the research site no longer operates as a basis for distinguishing anthropology from sociology. The idea of a discrete area of study has collapsed in the face of a multi-sited ethnography. This has not altered the manner in which overarching questions unite geographic spaces into a single field of research. Ethnography is practiced by a growing range of social science disciplines (journalism, marketing) and is increasingly gaining in relevance. In our diffuse globalized world, ethnographic research becomes a significant factor for understanding it. Globalization has involved massive movements of people, information and goods. It has dissolved all kinds of former cultural, social, economic, and political barriers. Ethnography, ultimately, is story-telling which is backed by reliable qualitative data, and the authority it has comes from an active ethnographic engagement. Ethnographers understand research as a means to write about or visually represent human groups or institutions, and a solid appreciation of ethnography thus requires an understanding of the power, techniques, and aesthetics of textual and visual representation. Madden sees the act of inscription (including image-capturing) as a core element of ethnographic practice. He italicizes three-phase approach writing down (notes), writing out (data), and writing up (text), but there is much more to consider besides this (Madden 2012, 3ff).

1. Definition

There are a large variety of 'definitions': The people that undertake ethnographic research and the people that are the subjects of ethnographic research are too complex

to allow ethnography to be understood in clear-cut and simple terms. There is no hard-and-fast definition of ethnography as the variability in the human condition and the different approaches of individual ethnographers make a rule-bound approach to defining ethnography impractical.

Writing about people

The term 'ethnography' originally comes from Greek and generally means 'writing about people'. The narrower meaning is writing about particular groups of people, namely ethnically, culturally, or socially defined groups. An ethnographer tells an interpretive and explanatory story about a group of people and their sociality, behaviors, and culture. An ethnographic text is a narrative based on systematically gathered and analyzed data. In practice, one produces ethnographic texts and renders them as reliable as possible (Madden, 2012, 16ff).

Being with people

Ethnography seeks to understand human groups by having the researcher in the same social space as the participants in the study; therefore, ethnography is a qualitative research practice within social science. Ethnographers must behave as others do, live with others, eat, work, and experience the same daily life patterns as others. Being with people typically means face-to-face, direct research; thus, it is called participant observation. It has been a fundamental aspect of ethnographic research over the past century. There are definitions of ethnography which simply equate it with participant observation. Madden (2012, 16ff) advocates a much broader understanding of ethnography, but participant observation remains at the core of all understandings of ethnographic research. Where researchers have intimate contact with participants, issues of obligation, reciprocity, and trust arise. Interaction is crucial to the ethnographic process; one cannot afford to rush things and be intrusive. But these human relationships impose a grave responsibility on ethnographers. The process is one of a 'gradual building up of trust' (O'Reilly, 2009, 175). Ethnographers study people in typical living conditions, where people interact with each other in routine or even ritualized ways. It is generally important that ethnographers do not seek to distort or alter the setting of their research.

The following points show the key discrepancy between ethnography and laboratory- or clinic-based methods. Ethnographers are not able to be in control, they do not want to control what happens in their field situation. Ethnographers are simultaneously observers and participants in an open experimental field (LeCompte and Schensul, 1999, 2).

Theorizing about people / theory-generating characteristics

The objective of ethnography is the convergence of description and analysis in order to answer questions and build theories, which in turn can be used to tackle future ethnographic issues and generate future ethnographic theories. There are two perspectives which ethnographers have to consider when building their theories: They try to connect narrow and broad approaches to theory-building by combining the inductive and the deductive perspective. Inductive theory-building can be described as 'bottom-up' theorizing. On the basis of the observations and interactions ethnographers experience in the field, hypothesizing these creates places of encounter (Madden, 2012, 17ff). Deductive theories can be described as 'top-down' or, generally, grand theories.

These are the theories that ethnographers acquire in social work institutions and against which they rest the particular theories they generate from fieldwork. The role of ethnographers is to tell their explanatory stories in such a way as to find a middle road between the inductive and the deductive (particular, bottom-up theory, and general, top-down theory). This process is called recursive or grounded analysis. The recursive or grounding process is not an „end of project” task; ethnographic research constantly „moves back and forwards between inductive analysis to deductive analysis” (LeCompte and Schensul, 1999, 15). In these simultaneous processes, ethnographers are always inductively hypothesizing from their specific situations to larger contexts, while at the same time applying more general deductive processes to their particular ethnographic situation. Ethnographic researchers in social work use theory to enhance their understanding, to sort out problems, and to generate new questions.

The ethnographer's body

The participant observer is the primary ‘tool’ of ethnography (LeCompte and Schensul, 1999, 1). Ethnographers use their eyes and ears in systematic, targeted observations during their writing up and reflections. Coffey says that „fieldwork is necessarily an embodied activity” (Coffey, 1999, 59). According to Coffey (1999, 64), ethnographic researchers build up embodied knowledge by training their bodies to do things that their participants do. They attempt to acquire another’s habitus and train their bodies to fit into the field. But according to Bourdieu (1990), ethnographic researchers also bring a habitus, that is to say, a generative embodied history to sustain in their fieldwork. Participant observation may sound like an oxymoron, but it is not. It is a whole-body experience that has the researcher observing with his or her eyes. But ethnographers also ‘observe’ with other senses – touch, smell, taste, sound, and sight – in order to form the setting for memories, notes and centralized notes. This is the evidential basis of ethnographic writing. The challenge for ethnographers is to adequately record these senses as data and then to be able to step back from the bodily experience and analyze, interpret, and draw conclusions (Madden, 2012, 18ff).

Insider and outsider

Ethnographers find a balance between an ‘emic’ and ‘etic’ understanding of human behavior. The ‘emic’ perspective refers to the insiders’ or research participants’ point of view, whereas the ‘etic’ perspective denotes the outsiders’ or researchers’ point of view. The terms ‘etic’ and ‘emic’ are modeled on the linguistic terms phonetic and phonemic. There are many ethnographers who emphasize the ‘emic’ or insider perspective over the ‘etic’ perspective and see fieldwork as a narrow approach that seeks to find the ‘folk’ or ‘native’ or ‘insider’ point of view.

Characterizing ethnography as fieldwork designed to establish an ‘emic’ point of view is only a part of story – there is more to consider. Cultural translation lays open cultural gaps and several other communication divides. This kind of research relies on ethnographers never losing sight of their own ‘etic’ perspective. Ethnographic reflexivity never forgets the sense for the ‘outsider’ perspective despite the fact that the researcher may become very familiar with the observed people. Depending on the given situation, both approaches to ethnography – ‘emic’ as well as ‘etic’ – are justified (Madden, 2012, 19ff).

Excursus: Ethnographic fields – home or away

Concerning the relationship between humans and places, there is the phenomenon that they mutually shape each other: Humans imbue places with meaning, just as ethnographers do. Ethnographers turn someone's everyday place into a so-called 'field'. This ethnographic field is neither equivalent to a simple geographic or social space nor a mental construct of the researcher. It presupposes both of these elements and contains an embedded question, or rather series of questions. The ethnographic field helps to set up a problem or series of problems to analyze any place, exotic or familiar. When ethnographers watch investigatively, places (from the most common to the most particular) become ethnographic fields (Madden, 2012 37ff).

Conclusion

Ethnography is a direct, qualitative research practice in social science; thus, ethnographers are researchers doing fieldwork with human groups, social systems, or cultures. Ethnography is based on systematically gathered data from fieldwork and other relevant secondary sources. By combining research and writing, researchers build theories about the human condition. Ethnographers are both: conductors of research and an instrument of research. Reflexive ethnography is a necessary part of the realization and remains important during the research process. It is also important to allow for the separation concerning the alleged opposition between subjectivity and objectivity. This can be a possibility to cancel the apparent contradiction inherent in 'participant observation'.

2. The Ethnographic Approach – Objective and Scientific?

The fact that the ethnographer himself is the main research tool raises questions about ethnography's claims of being 'scientific' and objective. If the ethnographer is both a method (research tool) and the methodological assessor, we need to assess an ethnographic study's validity by considering the ethnographer's influence on the research process.

Reflexivity

When talking about methodological reflexivity, we have to look at the role of the ethnographer. According to Madden (2012, 20), „subjectivity and reflexivity are not the same thing, but the subjective nature of my engagement led me to reflect a lot on my role and gave rise to a strong reflexive element in my research.” Another excerpt from Watson (1987, 29f): „When anthropologists talk about reflexivity, either they do not know what they are talking about or they are talking about something other than what they seem to be talking about. ... Reflexivity is a pervasive and ineluctable feature of all accounts.” George Marcus's (1998) analyses of ethnographic reflexivity formulate four forms of reflexivity: The first and 'basic' form is self-critique. This personal requirement refers to the subjective, the experimental and the idea of empathy. According to Madden (2012, 21), this approach in itself is not methodological; rather it is focused on post-fieldwork musing and 'navel-gazing'. The second form refers to Bourdieu's „sociological reflexivity” which is „tied to the commitment to sustain objectivity, the distance and abstraction of theoretical discourse, and empiricism as distinct historical contributions of sociology (and a related social theory) as a discipline. With such

a commitment, ethnography retains its identity as a method and reflexivity becomes only in methodological terms as a research tool” (1998, 194). Marcus (1998, 195ff) is critical of this approach to reflexivity. He suggests it has a very restricted function and little potential to alter the approaches taken in past sociological (and ethnographic) practice. Madden (2012, 20ff) underlines that it is an understanding of reflexivity that stresses its methodological value and the potential for such an approach to interrupt the probable oppositional relationship between the subjective and the objective, the ‘emic’ and the ‘etic’, the inductive and the deductive. The third form is anthropological reflexivity and the fourth feminist reflexivity. Both help to understand the politics of ‘positionality’ and allow us to see that any one representation of another person is just one way of seeing things. This view comes from the idea that truth is partial, not absolute. We are able to „forgo nostalgic ideas of discovery” and appreciate „the complex ways that diverse representations have constituted anthropology’s subject matter” (Marcus, 1998, 197). Feminist reflexivity focuses on the partial truths that help us represent the real world more accurately than generalizing representations and as such create a reflexive form of objectivity (echoing, curiosity). Last but not least, anthropological and feminist reflexivity may together be described as „personal-political reflexivity” (Madden, 2012, 21ff).

Validity

Because of the influence of subjectivity in the area of ethnographic research and the lack of control over field settings, there is a growing criticism that ethnography is not ‘scientific’ or ‘reliable’. According to Madden (2012, 24), the following points are important for ethnographers:

- „Validity, reliability and veracity built upon the construction of thoughtful appropriate methodologies
- Systematic gathering of data
- The systematic interrogation of that data
- The thoughtful, indeed artful presentation of the material as an ethnographic story”

Ethnographers in social work need a more common method of scientific assessment of validity, one that focuses its attention on the actuality that social science have developed among the natural sciences and the humanities. Consequently, an ethnographic approach that is not backed by scientific principles (like systematic data collection, analyses and presentation) is not good ethnography – it is more like fiction. An ethnographic study that is not backed by the art of prose writing, argument, rhetoric, persuasion, and narrative is not ethnography, it is just data. There is also a need for systematized and disciplined ethnographic research (Madden, 2012, 24).

3. DOING: Research meta-method

Historically, ethnography was a way of studying groups of humans that came into being in several contexts in Europe and the United States in the early years of the twentieth century. Due to the findings in cultural relativism, we understand that distinct groups of humans have their own world-views and cultural logic. Researchers are required to penetrate and understand these particular world-views.

Ethnographers talking to people

The primary competence which ethnographers need is being able to negotiate with participants; therefore, they need political and linguistic skills. The second is to be able to explain one's research project in lay language in a manner that properly conveys one's intentions. For that purpose, it is necessary to generate a sufficient level of trust and to gain the permission of the participant group. Due to the phenomenon that cultures have different ways of negotiating and exchanging information, ethnography requires intercultural sensitivity as asking questions is not always a straightforward matter. The condition for this is the knowledge about the dos and don'ts of negotiation and questioning. Ethnographic researchers try to echo appropriate local forms of conversation and have specific instruments to assemble information. Another important aspect for ethnographers is that cultivating certain genuineness involves asking questions in an appropriate manner, as there are many traps in asking questions which can obstruct the conversation between the researcher and the participants. Researchers need to develop basic skills, they have to learn how to ask questions within a comfortable setting and reflect on how to structure these interviews to be experienced as polite and comfortable exchanges by the participants (Madden, 2012, 59ff). Interviewing is a pervasive form of information-gathering; Spradley (1979) was the first to call it the „ethnographic interview”.

Being with people / participation

Participation is one of the most frequently mentioned characteristics of being an ethnographic researcher and the cornerstone of ethnographic approach. It can be an option for a serious relationship and responsibilities with participants. There are the following classic forms: „long-term” or „short-term” and „co-residential” or „step-in-step-out” ethnography. Ethnographers have the possibility to immerse themselves in the culture and society of the participant group, whereby the researcher-participant relationships are characterized as „close, but not too close”. Another import aspect of the participatory approach is the embodied inter-subjectivity, which refers to the researchers' bodily experience and their ability to understand the bodily experiences of their participant groups. The focus on this participation method generates important insights into the lives of people and also involves a series of ethical responsibilities. Concerning this sensitive topic, the rights of the participants and their safety are of highest regard. The researcher has to ask himself the question: How is it possible to get „close, but not too close” to a participant group without seeming untrustworthy or deceitful (Madden, 2012, 77ff)?

Looking at people / observation

This systematized and disciplined form of observation aims at efficiently assembling reliable data. Considering the historical point of view, each and every generation of ethnographers has an ethnographic view which previous ways of seeing may discomfort or aggrieve. Current scientists agree that there is a need for ways of seeing to be developed and reflexively critiqued with the intention of understanding how our own ways of seeing produce the researchers' representations. There is a need to train eyes to observe structures and behaviors and to perceive relevant quantities and qualities. Visual ethnography is a growing sub discipline, i.e. the presentation of ethnographic photographs, films, and multimedia. Using visual material has its difficulties as images and films are not neutral, objective facts, but can be viewed differently by different people. This is to be taken into consideration together with the demand for a solid

contextualization of ethnography (Madden, 2012, 96ff). In contrast to qualitative interviews and quantitative methods of collecting data, situational settings and habitualized practices including their interpretations by the participants can be collected in the sense of a 'talking ethnography', whereby the participants clarify, justify, or reflect the specific actions (Thole et al., 2011, 116).

Description

Ethnographic researchers are required to carefully consider the strategies they use, with great care to transmute their observations into valuable ethnographic inscriptions. There are two main types of field notes: participatory notes taken during active fieldwork and daily consolidated notes, as a rule written at the end of each day. The description of structures and human behavior is part of taking field notes, just as gathering qualitative and quantitative data that helps capture the ethnographic setting. Nevertheless, it is important to be cautious when using value laden language in notes. Diagrams, photographs, films should all be considered part of the field-note toolkit. Summarizing the above, it can be said that in the setting a „just the facts and only the facts”, objective and neutral approach is important (Madden, 2012, 117ff). The ethnographic field notes show the respective perspective and action patterns of the participants – professionals, children, youth – but also of the participating viewer. The mutual influence should be retraceable (Thole et al., 2011, 117).

4. Analysis and Interpretation

Intensive observation is interspersed by periods at the desk, in which the researcher reflects his or her observations.

First act of data analysis

From the beginning, it is important to organize the material in a manner that makes it possible to work though it systematically. Acquired data is very sensitive; for example, it may be fragile, prone to accidents, destruction, or loss. To provide a better basis for comparison, the field notes are thematically coded in order to index the data. The objective is a set of thematic codes organized by reference to the question or questions that drive the research project. Researchers create a hierarchy of topics that are structured from the generic to the more specific; the more specific level of themes will come out as the access the relationships between the broader generic themes. This is the point where the process of moving from analysis to interpretation begins. In addition to the self-generated primary field data, ethnographers build up and analyze secondary data in form of pre-fieldwork background reading and theorizing and post-fieldwork synthesis of primary and secondary forms of data. Madden calls this approach to data analysis 'writing out'. At this point, the analysis of the data has truly shifted into interpretation (Madden, 2012, 136ff).

Interpretation

From a point of interpretation, ethnographic researchers should strive to meet the challenge of presenting an interesting, accessible, and believable image of culture or society. Ethnography „has to find a balance between the duty to facts and validity and literary voice that conveys rich, evocative and persuasive description” (Madden, 2012, 166). According to Madden, this balanced approach is called „storied reality”. There is,

for example, the question of the audience's appreciation; this means that the discussion of ethnographic writing must win the appreciation of the participant groups, and the role of the ethnographer is to appreciate the role of the audience. The next point to note is that ethnographic writing furthers the process of data interpretation more than simply reporting on the outcome and results of the research project. Writing typically creates meaning as it is undertaken, and thus it is only through actively engaging in the writing-'up' process that ethnographers will realize the conclusions to their storied realities. The structure of ethnographic writing involves passages devoted to explaining the project's driving question or reason for 'existence' and, using the authority of this 'existence', connecting it with analysis and interpretation and thus reinforcing the reason for 'existence' (Madden, 2012, 152ff).

5. Conclusion: Expanding Ethnography

Today, ethnography has an increasing importance in social work research. According to Hirschauer (2002, 40), not only analyses of linguistic aspects, but especially also the silent dimension is important for social work research. Ethnography can be seen as a circular process by being an alternation between phases of immersion in the field and a reflective distance. New focuses and extending perspectives are the results (Thole et al., 2011, 117). According to Lüders (2000, 389), ethnography is a flexible, mixed method designed strategy, which focuses on the context. Considering not only participant observation, it begins the debate on triangulation in research. The result is not a uniform picture but a kaleidoscope of pictures.

It is remarkable that the approaches valued by ethnographers have varied from the time of Malinowski, the „grandfather” of ethnography, to today. „Participant observation”, which means being with people in their everyday lives and learning systematic ways of conversing, observing, and recording people, has continued to be the most favored option to gain objective and subjective expert knowledge. This constitutes the contemporary ethnographers' knowledge base. Historically, there has been a change from a more geographically defined vision of the field ('isolated tribe' scenario) to a more inquiry-based approach. Writing, film, and audio ultimately render ethnography a project of representation. Ethnographers aim to produce a 'storied reality'; the representation of a group of humans should be striven for to be objective, authoritative, and informative. Ethnography should not only help to reflect, to inspire, but also cause debate, theorizing, and counter-theorizing (Madden, 2012, 171ff).

References

- Borman, K.; LeCompte, M.; Preissle-Goetz, J. (2012) *Ethnographic and Qualitative Research Design and Why It Doesn't Work*. In: Delamont, S. (ed.): *Ethnographic Methods in Education*. Los Angeles etc.: SAGE.
- Bourdieu, P. (1990) *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Coffey, A. (1999) *The Ethnographic Self*. London: Sage.
- Hirschauer, S. (2002) *Grundzüge der Ethnographie und Grenzen verbaler Daten*. In: Schaeffer, D.; Müller-Mundt, G. (eds.) *Qualitative Gesundheits- und Pflegeforschung*. Bern, p. 35–46.

LeCompte, M.; Schensul, J. (1999) *Designing and Conducting Ethnographic Research*. Walnut Creek, AltaMira Press.

Lüders, C. (2000) *Beobachten im Feld und Ethnographie*. In: Flick, U.; Karadorff, E.; Steinke, I. (eds.) *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Reinbek near Hamburg, p. 384–401.

Madden, R. (2012) *Being Ethnographic. A Guide to the Theory and Practice of Ethnography*. London, California, New Delhi, Singapore: Sage.

Marcus, G. (1998) *Ethnography through Thick and Thin*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

O'Reilly, K. (2009) *Key Concepts in Ethnography*. London: Sage.

Spradely, J. (1979) *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Thole, W.; Cloos, P.; Köngeter, S.; Müller, B. (2011) *Ethnographie der Performativität pädagogischen Handelns*. In: Oelerich, H.-U. (ed.): *Empirische Forschung und Soziale Arbeit*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.

Case-oriented social work. „Case Study - Case Work - Case Evaluation“ process model as analyzing of social work and its practical teaching

Pauli Niemelä

University of Eastern Finland, (Finland)

Introduction

In the social work it is usually worked, case by case, but the case as a target of the work can vary in many different ways. In the customer case the object of the social work is usually a disturbance (a problem) in the relationship of a human being and his environment. The disturbance in question can be indicated also with the concept, „a welfare deficit“. This deficit or deprivation can be touched, for example, livelihood, wage work, education, human relations and all kind of participation. In addition to the case-oriented (or case-specific) social work the concept of the structural social work has risen central. It refers to the social work with which, among others, the decision-makers and the accomplishing of social reforms can be influenced. So production of the information, the drawing up of social reports and participation in the social discussion are central in the structural social work. In this article only case-specific social work is analyzed. *The task is to analyze in what way the case-oriented social work is organized and how we are teaching it in practice.* To carry out this task I analyze those relevant factors of the process according to which the principle of the case-oriented social work and its practical teaching can come true systematically. In the everyday practical social work these factors of the process are carried out, but how systematically and consciously they are carried out, is unclear. The analysis of this article is cleanly theoretical by nature. The analyzing model of case-specific social work and its practical teaching is being drawn up.

1. Case-oriented principle

The concepts of the ‘case’ and ‘case-oriented’ can be in many different ways opened (Stake, 1995; Yin, 2002). First of all, the case-specific principle means that it is a question of a marked off phenomenon. In the social work it means among others that one wants to intervene in a certain situation in life and to change that better. Second the case-oriented principle means, that it is a question of a comprehensive holistic phenomenon. In that case it will be essential to perceive, which kind of effects have connected to the phenomenon and the different factors. This requires often demanding and laborious situation report and assessment of the situation from the social work.

The relevant analysis of the case-oriented principle requires its determination what is as such the case taken to mean. The case can be individual and the special one its quality but it can also be very general in which case it is help of the new situation in the perceiving from the knowledge of earlier cases of the same type (Stake, 1995;

Yin, 2002). The case can be an existing wholeness among others with its contexts, its environments. This kind of wholeness can apply to the human individual family or community. Likewise residential area, community, municipality, the town and the whole society belong to an ontological category „to be”. The fact that it is possible to mark off the case as some existing wholeness with its own contexts is essential. In this sense the social problems of the different level can be seen, case by case. So the social work which is directed to the problems of the community is case work. And the social work which is directed to the problems of the individual is case work in the same way. But, the level of the community, of course, is hierarchically higher than the level of the individual human being.

The case can be a certain event also or operation (change). The event can be for example something significant historically, such as for example war, catastrophe, revolution, depression, reform or change in the structure. It can be significant likewise individually or according to family such as for example marriage, divorce or the child's birth. To the social work the events which cause expectations are an economic bankruptcy, among others, forcing to be an unemployed, death or becoming ill or violence of the parent in family.

In the social work it is often essential to analyze the case through the human operation (action). In that case it will be a question of a case in which human being and his social linkages (family, friends and community) are examined as a whole functional. In that case the central questions are for example following. How human being and his family are surviving? In which way are children serviced in and are brought up, in the family? How do the people know and are able to operate in their situation in life? What kind of support and resources they need in order to manage in their own life?

The case is always from the context (from environment) hanging phenomenon. The context engagement often makes it the one taking shape with difficulty because the limits of a case and its context may be flickering. This, in particular the one flickering makes a case and its limits of case-oriented work and its teaching - also - as case study challenging.

At a given time the effect of the prevailing living conditions on the character of the case is a context effect which in the case-oriented social work can be utilized, a situation, for example, in the evaluation. The context effect happens from the structure (from the macro level) to operation/action (to the micro level) and from past to the present. At the same time feedback is always connected to the context effect. The operation (action) and especially the cooperation can be used to have effect against the structures.

The knowledge of the dynamics of the context effect can be utilized in case work. The understanding of this dynamics increases the validity of an observation and thinking in case work and its teaching. Conditions, in addition to the structures and the experiences of the past, the context effects include the effect of part cultures, especially in youth or in differing behaviour. It is important to know the dynamics „of the so-called infection effect“, which has influence to adopt information, values and norms and in their transition with the transmission from one generation to another. Also the use of this dynamics is central in the social work.

Especially Mary Richmond identified and brought out the case-oriented character of the social work from the classics of the social work once. Both her principal books (*Social Diagnosis*, 1917 and *What is Social Case Work*, 1922) „emphasize the case-oriented viewpoint in the understanding of the social work and in its practice. The first publication emphasizes it as a diagnosis (case study) and the other as a work process.

2. Interpretative problems

In the literature of social work some problems have been connected to the understanding and acceptance of the case-oriented social work. On the one hand it is a question of partial conceptual misunderstandings or of interpretations or the opposition which is related to the way of action and on the other hand of ideological (for example in Marxist model).

Characterization of Richmond, that the goal of the social work is the development of the personality it has been criticized as a psychologist tone of the social work (in Finland for example Sipilä, 1989). However, Richmond emphasizes the autonomy of the development of the personality, in other words of the human being. So, she keeps as the task of the social work to work with living conditions and of human relations, especially concerning growing children and young people. In this sense the developing of the personality of the human being is not so the object of the social work, but it is thought that the development of the personality is a consequence of when the human relations of the growing and growing up human being and other living conditions are in order or they are obtained with the help of the social work to the condition. Deficient relations and faulty connections between the human being and his environments are the object of the social work.

There is often the issue in the ideological opposition of the case-oriented social work that it is thought that the removal of social problems is being best performed at the macro level as a structural change, for example on political level or related to social policy. The thought is compatible from the point of view of the repair of bad context effects, but in reality all the negative, especially the macro structural context effects of the society cannot be removed. At least it does not succeed so quickly, as the customers' situation in life would require. So the human being must only usually manage in his own bad or organized faultily environment. In that case how it is looked that he can be helped in his situation in life there is a central case-specific question for the social work. In the social work a possible slow structural change cannot be awaited. The human being who needs help otherwise would stay out, without help.

3. Process model of the case-oriented social work

Case-oriented social work includes three steps (stages): case study, case work and case evaluation. We can speak about the last one also by the concept „evaluative case study), which shows how wide is the question about case study (also in social work).

Case Study stage (situation report / analysis)

In all social work and at the same time in its practical teaching - quite central and the first task is *to identify the problem*, in other words which welfare deficit or problem in the case is in question about. In the teaching it means for a wide idea of man and to students of the one surrounding the teaching and analyzing of the welfare theory which is based on the knowledge of the society. Question, „which welfare deficit is in question“ from in each case, it is in the case-oriented social work, the most important.

The setting of the right question belongs to the examining work approach one only not to the study process. In professions, as in social work, as uppermost trade of the own field examining approach there is the foundation of the whole work because

the work is based on the utilizing of the information of the field. The information is the tool of the work (IFSW, 2000). If often the case-oriented problem or problem bunch of the customer is not identified the social work cannot focus in a relevant way either. However, one is often for the identification of the problem far too for a little while in the social work. The identification of the problem just means the information formation from the case in question and its life situation.

Sometimes we talk about this stage in the process model of the social work „as pre-training“. However, it is a question of the already very central orientating case relating to research. In the education there is usually an absolute value on the research information. In the practical social work it has an instrumental value. In the case study it indeed is talked about the „directing case study“ in so far (Yin, 2002). It is directing by nature because the production of the information case relating to research serves as the tool to work and developing. Sometimes it is simply talked only about an instrumental information interest. The information serves as the tool of the work.

The identification of the problem requires a preliminary mental clarifying, analyzing of the situation and the production of the information which deepens later on. Often it is talked about this stage simply only as *situation „charting“*, as *situation report* or as *assessment of the situation*. The methods to do a report and estimate or analyze situation are normal data collection methods. An interview is the most usual of them. Also the observation and inquiry are general methods. Different documents, as reports, customer documents (the acts), instructions, legislation sources of information, have been generally utilized in the social work.

To question „what is the case a matter“, the first focus must be directed in the practical teaching. The main question of the production of information and doing of all kinds of operations is a relevant way to make *problem settings*, the right framing of a question. In the teaching one must invest here. The Problem setting, in other words the framing of a question, also requires the clear conceptual definition of the problem and presenting of reasons, in other words *the argumentation*, that there is a question of a relevant problem setting. Thus also in practical social work theoretical elements of the thinking activity are important, but now they are as an instrument for the doing of the practical work. They are in instrumental and directing station with respect to the operation itself. In the social work's practical teaching the learning of the philosophy like this is required of the students so that the foundation for the examining work approach will construct the style to do social work.

The preliminary mental thinking (consciousness) and the finding of the right framing of a question make the identification of the problem possible in turn which is a precondition *for the proper definition of the problem*. Richmond talked once in this context about a social diagnosis. However, the concept has been shunned because of its medical shade. More preferably there have been talked about the definition of the problem. However *the problem cannot be defined, if it has neither been first identified nor has been marked off*. When it has been well enough defined after the identification we can start to prepare other stages. However, the definition of the problem requires the profound understanding of the extract case relating to research in which *the contextual questions* of the case concerning the problem, among others is central. The definition of the problem with the help of the context factors which affect it will later help also to look for the relevant solution methods to affect those circumstantial factors, in particular for example in the work which cause problems. The affecting like this a context is quite a demanding task in the social work, in which there are needed inventive solutions in other words case-oriented and case-specific working.

The definition of the problem is performed *by conceptualizing* the problem in question or problem bunch. The conceptualizing is often work which will take time and in which the different ones are used as help information collecting methods and analysis methods. It is possible to obtain an understanding with a grip case relating to research on a field of phenomena and problem field concerning the case which is profound enough by defining it conceptually. Here the empiric information production rises in a way already to a theoretical level. In the work process it comes true quite narrow but however, during a central stage. The perceptible problem is conceptualized on the basis of the done report *to the form to be contained and worked*. Thus there should link together the case work to the teaching „of the social extract“ case relating to research in the social work, especially justified. In the social work in Finland an attempt has been made to look with the help of the classification for the systematic analyzing of the forms of activity of both social problems and social work which correct them (Classifications of the customer-specific social work, 2006). It is important to accomplish classification systems like this to develop work and estimating (cf. in medicine diagnoses and measures which are based on them.)

When there is the problem often first preliminarily identified and defined in other words it has been gotten to be conceptually understood with its reasons *the prioritization* follows in the social work. Question of how urgent and how important management of the problem case in question is with respect to other tasks to suppose from the social work profound *substantial, methodological and ethical* consideration. In the social work consideration and prioritization are always made either consciously or unconsciously. In the municipalities different prioritization lists have been prepared usually for measures of the whole social welfare (Niemelä, 1995.)

At any stage it has not been gotten to such an exactness level, however, within the sphere of the social welfare, where has it been preceded in the public health service. There the prioritization lists are a reality. In the public health service a virtue need, in other words urgency has usually been mentioned on the one hand as criteria and to be on the other hand taken care of, in other words usefulness of the care. In the social welfare already as such the law norms prioritize some areas more distinctly than others particularly in child protection, in handicap service and in subsistence subsidy, but there is not this kind of norms in the public health service. In Health care they prioritize population-specifically or problem-specifically (Niemelä, 2008). In the social work's practical teaching, the knowledge of the prioritization and the strong ethical orientation are important. It can take place with the help of the careful going of examples through.

Case Work stage

Often *after the Case Study stage* that has been characterized as a starting report or as an assessment of the situation *a target (goal) will be set for the working* in the social work. In the setting of the objective the realism is essential thus that the target (goal) is set for a level which it is possible to reach. At the same time in the setting of the objective is good to be a final goal also one wants to bring out which. For example, Richmond's goal in the social work was the developing of the personality so that the person will grow into an independent actor. In that case the work forms will be means to reach objectives (aims) which are intermediate stages to reach the long term goal. In the following an example close relation „objectives-means“ hierarchy has been drawn up in which there is the goal of the social work mentioned by Richmond along. Only two possible ones have been presented from the means. In practice they are quite many kinds of available - depending on the situation of the case, of course.

Goal: <i>Development of the personality</i>
Objectives: <i>Human living conditions Human growth conditions</i>
Means: <i>Housing allowance subsistence subsidy Child protection supporting the parents</i>

Scheme 1. Simplified example of the forming of the „Goal-objectives-means” hierarchy of the social work.

The explicit setting of the objective is an important stage because only on the basis of it one can later estimate were the objectives achieved. If the objectives are unrealistic in the evaluation „weak social work“ can be obtained as a result. If while the objectives are too modest „the final result may be likewise weak (or at least modest) social work,“ for instance the objectives could be stated reached. In the setting of objectives realistic they cannot be emphasized too much in relation to the one to be executed. The social work often proceeds with quite small steps but the fact that the objectives direct for the improvement of the situation and for the helping of customers in a relevant way is essential. In the teaching this means studying and the learning of the setting of the objectives and means the case-oriented drawing up of the „goal-objectives-means” hierarchy.

What kind of *methods* depend on the setting of objectives (*methods and tools*) in the work it is felt and it is useful to use. Often it is not easy to find relevant methods. In the social work the similar way does not have standardized methods like in medicine or such as for example in psychology. The social worker often falls in the role of the inventive seeker of methods. The scientific study and teaching of the field identify the whole group of the social work's practical methods of work and of those touching method theories but still every customer situation is case-specific its own quality, in which case the application of methods to each case situation requires an inventiveness of the social worker.

Sometimes psychotherapeutic methods also are used in the social work. In psychosocial problems the use of these methods is relevant either the entry of the representative of the second trade but it requires therapeutic professional skill to a process or of the social worker education and validity produced by it. The separate matter is the fact that in the social work as such the interaction may have positive psychic effects also.

Of the intervention ways of the social work there are illuminating examples in different case situations. They offer material to the practical studying. With the young who has become intoxicated Suvi Tuomikoski-Koukkula (2012, 252) offers for the ways of the realization of the police's and social worker's of one description intervention in the article „Good, bad intervention.“ The example indicates how there can be of very different types interventions for one young depending on the context and situation. In one way an attempt is made to affect immediate becoming clear by taking the young to the city police department, in the second way an attempt is made to affect the person's psyche with a form of talking and his action that way and in the third way the whole situation in life is estimated and an urgent investment may be made.

The social workers' world organization (IFSW, 2000) specifies *the information (knowledge)* of the field as the tool of the social work. Information (knowledge) about how to act in each situation and case it is essential in the social work. In the social work the juridical, the ethical, the methodological, the empirical, the practical and the theoretical information (knowledge) indeed are talked for example on the concepts. The wideness of the information (knowledge) foundation of the social work is a steady ground for its high degree research-based education in which case a study and

production of the information (knowledge) are conducted in the subject itself. Only the academic education in the social work meets this challenge. Other subjects do not produce one not at least systematically and target-oriented information (knowledge) which the social work can adapt, for example, methodically in each case. Still others also human behavior and the social sciences produce important information (knowledge) about the human life, about the living conditions in the community, among others and about its problems to the social work.

„In the social work *the working itself* is not „swamp - hoe - John“ (object - tool - subject) -based on the model. Rather one can talk like Mead about perceiving way which is based on a symbolic interaction in which case it is a question of „subject - media - subject“ model, in other words social situation. The social work as interaction work has been successfully analyzed in many studies (in Finland among others Juhila, 2006). In institution of Health and Welfare (in Finnish THL, formerly Stakes) the classification of the customer-specific social work (2006) has been developed. There is excellently analyzed social work as interaction work. Social work itself as „customer the worker“ relation is a social interaction event the social worker often uses social interaction as a method of work in his work. It can contain for example the discussion about the situation and problems and becoming clear from them motivation to change situation and operation control and guidance for use of advantages, conciliation in difference situations and counseling in supporting the managing of the family. If a worker has therapeutic education, then he can use therapy methods also.

In the social work, its *intervention character* is essential. The social worker has a right and the duty to make the intervention, to intervene in the situation in life of a human being or family, for example in child protection. Even if in the social work the intervention in the problem situations is central from the social work the preventative one is expected more and more on the one hand in advance preventing problem situations and on the other hand „empowering“ returning the ability to function, rehabilitating work extract. Educational carrying out the methods of their social case work is a considerable challenge on the whole. The objective is to try to escort able to work or functional persons of whom other institutions are not able to take care. The method of the social work is rehabilitating work activity with which an attempt is made to activate the customer among others work desirous. The activation like this includes different paradoxes in the social work (see Kotiranta, 2008).

In social work is a dream, that those people who are falling into the welfare holes would be prevented and their displacing would be prevented best by „macro social work“. Often it is talked about this as *structural social work* or as related to social policy social reformist extract. These are strong context questions to the social work. Also the social security scheme and its functionality are a significant context and tool for the carrying out of the social work. Likewise the large-scale social reforms are one means to help the customers of the social work. To the case-oriented social work customers and work challenges seem a sufficient one, however, particularly in situation in which the country withdraws from a wide one to an increasing extent welfare state basic service and from basic security ideology.

Case Evaluation stage („evaluative case study“)

When in the social work the necessary measures, set as the target, have been made during the work process, it is the turn of *evaluation and the follow-up*. The good practice of the social work requires the performing of the evaluation about how well it has been

succeeded in the work. Already it can be a methodological evaluation or evaluation of the reaching the objectives. In the latter it is essential to find such criteria for the evaluation which would measure and would describe it well enough, did for example the customer's situation improve or the autonomy increased. In the education of the evaluation study it belongs to the method teaching. This comes true far too to a small extent in the universities. In Finland, Institution of Health and Welfare (THL) the so called FinnSoc team of the evaluation and effectiveness of Social services which operates in the methods and practical evaluation unit, has produced this kind of knowledge in its many reports. One could hope that the evaluation relating to research, takes place itself fixedly to the teaching of social work and its practical research methods.

Nowadays the model of the realistic evaluation is quite popular in the evaluation study in which effectiveness in the light of three different factors is examined; in wholeness of an intervention, contexts and mechanisms (Pawson & Tilley 1997). Here it is described how the intervention is only an affecting reason in the effectiveness model which contains the thought of the generative causality „if the mechanism which functions in a certain context“ brings about the change. (see Karjalainen, 2012, 173).) In the evaluation the mechanisms so vary in different contexts. So, their identification in the intervention will be extremely important. Some contexts make possible, the others restrict or at least they condition the mechanisms of the social change-work (Kemppainen & Ojaniemi 2012, 54-60). On the whole the developing of the evaluation of the effectiveness in social work requires the identification and consideration of many questions of different kinds (Korteniemi & Kotiranta & Kivipelto, 2012, 101 - 109). I must mention to the model as a critical remark that the concept „mechanism“ is little bit wrong at describing that manifold dynamics which in addition to an intervention and contexts affects a final result. I think, it is not a question of mechanical factors but dynamic concerning power (force), such as Kurt Lewin (1951) already once it showed in its social scientific field theory.

It is essential for the effectiveness of the social work in the evaluation to identify the dynamics of the interventions which take place in the contexts of the same type. This kind of evaluation of the social case work is more systematic than at present. The identification of the contexts of the different cases will have a central role. However, for example Anneli Pohjola (2012, 348) emphasize that in the social work there are both generalized and unique phenomena. Only it is essential to work and evaluate ethically in sensitive way.

The evaluation that has been well performed may give occasion to begin the work process of the whole social work again, but at the new objectives and hopefully deeper and further with the outgoing challenges. In the social work the follow-up has an important position because it is not possible to remove all the problems of the customers in many cases. Customers and families can be usually supported only with resources that have been well marked off. So the customers of the social work fall in the life even in the difficult conditions. It is possible then to support the customers for example in the recurring crisis with the help of the follow-up when the customer's resources are being exhausted in the threatening way.

Case-oriented social work and production of the information

The case-oriented social work- its teaching and doing - it is possible to describe still in brief from the point of view of the *information production* (scheme 2). At the first stage information about the social problem in question and welfare deficit will be produced as a phenomenon. At this stage the objective will be to identify whether the

case problem in question is unique or can it be described with the help of earlier cases. At the same time it is central to produce information about the contexts of the case problem so that in the causal connections one can intervene.

It will be essential to produce information about which methods one can intervene in the case problem so that in it an intended change would be achieved at the following stage. Solution methods of the problem in the social work one must be able to adapt, case by case. This requires mental reflecting, to intervene about possible solution methods in the case problem in question. So the doing of the actual work requires profound method information of the social worker in each case to solve the problem.

Finally information about the fact whether the desired change was achieved is produced. The production of the evaluation data requires tools to estimate if the chosen way of action produces intended changes - and in what way - from the social work. At the same time the production of that information is essential why positive effects are not produced with some way of action. Likewise it is important to estimate the ethicality, especially humanity and fairness of the ways of action in the client connection.

1. Study and teaching of the social problems and welfare deficits a) *Social problem (information what it is like in the case in question, can it be generalized as a phenomenon or is it a question of the unique problem)*

=welfare deficits and shortcomings and expressing of them in living

b) *Reasons for the social problem (information why they exist in the case in question)*

= contexts, different risks et cetera of the life conditions.

Case study stage

2. Methods research and method teaching

a) *Solution methods of the social problem (information what methods to the case in question are available, in other words information how the change is achieved in these kinds of problem situations, in other words in contexts)*

=interventions of the social work (empowering etc)

Case Work stage

1. Effectiveness study and effectiveness teaching

b) *Evaluation and effectiveness of solution means (information they have been in earlier practices and now, and how operating they are, is it in other words a question about the information to be generalized or about the unique situation)*

=evaluation and follow-up of interventions

Case evaluation stage

Scheme 2. Conclusion about the point of view of the production of information (knowledge) concerning the demands of the case-oriented social work, in wholeness, and about its significance in the teaching.

5. Summary

At the Case Study stage the starting social work will require the versatile perceiving of the situation. The first task is *to identify the problem*. The identification is performed *by understanding*, what is the problem in all its scope a matter. The understanding, however, requires *information (knowledge) production* with which help the question is „*problematized*“, *formulated and conceptualized*. The information is obtained a study with help of a report and analyzing and the experience as the quiet so-called information to bring. The report and the analyzing require customer interviews, inquiries, the observation of the situation and other data collection. Finally a comprehensive *assessment of the situation* is made and *prioritized* how fast and strongly one must proceed in the matter.

At the Case Work stage a working model will be drawn up in the social work and the social work itself is carried out. First *a target will be set for the working*. What kind of *methods* depend on the setting of objectives (*methods and tools*) in the work it is felt and it is useful to use. The tool which is central in the social work is *the information (knowledge)* of the field. The social work is done *as interaction work*. „Customer –the worker” relation is a social interaction event in which the social worker uses interaction in his work as a method of work. The social work is *an intervention work*. It is also rehabilitating and empowering work increasingly. In the social work the expectation is to add the *preventive actions*.

Finally there will be the *turn of evaluation and the follow-up* at the Case Evaluation stage. The evaluation can be either the evaluation of the work process or the evaluation of the reaching of objectives. Nowadays *the model of the realistic evaluation* is quite popular in which effectiveness is examined three different factors *intervention, contexts and mechanisms* in wholeness. The concept of the mechanism is good to replace in the social work with the concept of *the dynamics*, because it is a question of different powers affecting in work and the situation. In the social work it is important to follow the support helps to manage how given a customer and his family made solutions. If necessary a work process must be begun at a new objective and at new methods.

References

- Asiakaskohtaisen sosiaalityön luokitukset (2006): Kohdeluokitus ja toimintoluokitus. Koodistopalvelin, THL. In Finnish. (*Classifications of the customer-specific social work. Target classification and function classification. Code-server*).
- IFSW(2000) *Definition of Social Work*. IFSW General Meeting in Montréal, Canada, July 2000.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino. In Einnish. (*As social workers and as customers. Societal tasks and places of the social work*).
- Kananoja, Aulikki & Penttimäki, Anni (1977) Yksilökohtainen sosiaalityö: Teoria ja käytäntö, Porvoo: Söderström. In Finnish. (*Individual social work: Theory and practice*).
- Karjalainen, Pekka (2012) Realistinen arviointi kuntoutuksen sosiaalityön vaikuttavuudesta. Teoksessa ”Sosiaalityön vaikuttavuus” (toim./eds. Anneli Pohjola & Tarja Kemppainen & Sanna Väyrynen). Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus 2012: 162-198. In Finnish. (*Realistic evaluation about the effect of rehabilitating social work. In work „effectiveness of social work“*).
- Kemppainen, Tarja & Ojaniemi, Pekka (2012) Tieto ja vaikuttavuuden arviointi käytännön sosiaalityössä. Teoksessa ”Sosiaalityön vaikuttavuus” (toim. Anneli Pohjola & Tarja Kemppainen & Sanna Väyrynen). Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus 2012: 43-64. In Finnish. (*Information and evaluation of the effectiveness in practical social work. In work „effectiveness of social work“*).
- Korteniemi, Pertti & Kotiranta, Tuija & Kivipelto, Minna (2012) *Kokemuksia sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin toteuttamisesta*. Teoksessa ”Sosiaalityön vaikuttavuus” (toim).
- Anneli Pohjola & Tarja Kemppainen & Sanna Väyrynen), Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus 2012: 89 - 115. In Finnish. (*Experiences of the carrying out of the evaluation of the effectiveness of the social work. In work „effectiveness of social work“*).

- Kotiranta, Tuija (2008) Aktivoinnin paradoksit. Jyväskylä *Studies in Education, Psychology and Social Research* 335, Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House. In Finnish. (*Paradoxes of the activation*).
- Lewin, Kurt (1951) *Field Theory in Social Science; selected theoretical papers*. D. Cartwright (ed) New York: Harper & Row.
- Niemelä, Pauli & Knuutinen, Mikko & Hyvärinen, Sari & Kainulainen, Sakari & Myllykangas, Markku & Rynänen, Olli-Pekka (1995) Sosiaali- ja terveydenhuollon priorisointi. Tutkimus priorisointiprosessista ja -näköyksistä kunnissa. Raportteja 174. Jyväskylä: Stakes. In Finnish. (*Priorization of social welfare and public health service. Study on the priorization process and on the views in municipalities.*)
- Niemelä, Pauli (2008) Inhimillisen toiminnan teoria. Toiminnan systemaattista jäsentämistä ja soveltamisesimerkkejä. Teoksessa "Sosiaalialan normatiivinen perusta", toim. Petteri Niemi ja Tuija Kotiranta. Helsinki: Gaudeamus, Tampere: University Press, 221-239. In Finnish. (*Theory of the human action. Systematic analyzing of the action and adapting examples. In work „the normative foundation of Social care“*).
- Pawson, Ray (2006) *Evidence-based policy. A Realistic Perspective*. London: SAGE.
- Pawson, Ray & Tilley, Nick (1997) *Realistic evaluation*. London: SAGE.
- Piirainen, Veikko (1954) *Johdatusta sosiaalihuoltoon*. Helsinki: Sosiaalihuoltajat. In Finnish. (*Introduction to social welfare*).
- Pohjola, Anneli (2012) Vaikuttavuus on monta. Teoksessa "Sosiaalityön vaikuttavuus" (toim. Anneli Pohjola & Tarja Kemppainen & Sanna Väyrynen). Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus 2012: 347-352. In Finnish. (*The effectiveness is many. In work „effectiveness of social work“*).
- Richmond, Mary (1917) *Social diagnosis*. New York: Russel Sage Foundation.
- Richmond, Mary (1922) *What is social case work?* New York: Russel Sage Foundation.
- Rostila, Ilmari (2001) Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelmanratkaisun perusteet. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. In Finnish. (*Target-oriented social work. Grounds of the empowering problem solution*).
- Sipilä, Jorma (1989) *Sosiaalityön jäljillä*. Helsinki: Tammi. In Finnish. (*On traces of social work*).
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2012) Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistaminen. Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamistyöryhmän loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 21/2012. Helsinki. In Finnish. (*Reforming of the legislation of Social care.. Final report of the reforming team of the legislation of the social welfare*).
- Stake, Robert E (1995) *The Art of Case Study Research*. CA: Thousand Oaks, SAGE.
- Tuomikoski-Koukkula, Suvi (2012) *Hyvä, paha puuttuminen*. Teoksessa "Sosiaalityön vaikuttavuus" (toim. Anneli Pohjola & Tarja Kemppainen & Sanna Väyrynen). Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus 2012: 243-279. In Finnish. (*Good, bad intervention. In work „Effectiveness of Social work“*).
- Yin, Robert K (2002) *Case Study Research: Design and Methods*. 3 ed, Thousand Oaks. CA: SAGE.

TEORETICKÁ REFLEXE SOCIÁLNÍ PRÁCE METODOLOGICKÝ BLOK STUDENTŮ PH.D. STUDIA

Prínosy veřejných vzdělávacích programů pro nezaměstnané v kritickém světle. Shrnutí projektu dizertační práce

Martin Brezina

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The paper deals with the project of dissertation thesis, which has developed from its previous version. The main change lies in „paradigm shift” from positivism to critical approach. Reasons for this shift and general aspects of the new project concept are explained. The project is still focused on the theme of vocational training programmes in the Czech Republic, but now accent is put on differences in definition of the effectiveness of vocational training between target groups of the research – workers at job centres and unemployed who underwent the training.

Key-words

unemployment, vocational training, critical paradigm.

Úvod

Jednu z klíčových oblastí života soudobých společností představuje práce, a to především ve smyslu práce placené. Taková práce představuje z celospolečenského hlediska produkt a spolutvůrce moderní společnosti a zdroj bohatství a redukce chudoby. Na druhé, individuální straně, poskytuje placená práce lidem ekonomickou základnu, finanční nezávislost, sociální status, prestiž a identitu, v neposlední řadě pak tato práce jedince integruje do společnosti. Tato role práce jako zdroje sociální integrace ovšem ve světle soudobých změn na pracovních trzích trhů ve vyspělých zemích dostává povážlivé trhliny (Hammer, 2003). Výrazným znakem soudobých trhů práce se totiž stává obecný nedostatek placených pracovních příležitostí a nerovnoměrná distribuce zaměstnanosti mezi sociálními a kvalifikačními kategoriemi (Armstrong et al., 2008). Jestliže poptávka po vysoce kvalifikovaných pracovních silách je často podstatně vyšší než jejich nabídka, tak v segmentu méně kvalifikovaných profesí, které je možno nahradit automatizací, pracovních míst stále ubývá.

Navzdory ekonomickým turbulencím nedávných let (především těm spojeným s procesy celosvětové ekonomické krize od roku 2008) je příležitost uplatnit se v nových oborech a technologiích či prosadit se na trzích, relativně velká. Takový prostor pro uplatnění je stále otevřen především pro lidi v oblasti „vědomostní ekonomiky“ (Powell, Snellman, 2004). Je nicméně zřejmé, že tyto příležitosti jsou přístupné jen pro určité segmenty populace, ostře vymezené vysokou kvalifikací. Na opačné straně společnosti se vyskytují nejzranitelnější části populace, které se musejí vyrovnávat s řadou nových nejistot a rizik (Taylor-Gooby, 2005). A mezi ty nejohroženější patří skupiny lidí, kteří se vyznačují sníženou schopností adaptovat se na změny na pracovních trzích v důsledku zastarávání a ztráty kvalifikace, znalostí a dovedností potřebných pro výkon zaměstnání a pochopitelně také osoby s velmi nízkou nebo absentující kvalifikací.

Je třeba ovšem konstatovat, že vzdělání přitom samo o sobě není v souvislosti s novými sociálními riziky⁴ dostatečným předpokladem úspěšnosti v zapojení na pracovní trh, představuje spíše cosi jako pojištění, což by mělo svého nositele před takovými chránit (Keller, Tvrď, 2008). Ačkoliv mnoho současných problémů může pro budoucnost zpochybňovat i tuto „pojišťovací“ roli vzdělávání, je stále možno konstatovat, že základ dlouhodobé zaměstnatelnosti lidí je i nyní možno spatřovat v dostatečném a vhodném vzdělání, které se spojuje se schopnostmi jednotlivých osob přizpůsobovat své strategie podle měnících se podmínek na trhu práce.

Řada nástrojů a opatření, které nabízejí moderní systémy sociálních politik v evropských zemích, mezi nimi také politiky vzdělávání, si kladou za cíl efektivně bojovat s dlouhodobou nezaměstnaností pomocí politik zaměřených na zaměstnatelnost (tzv. employability approach, srov. Pruijt a Dérogée, 2010), soustřeďujících se na aktivaci nezaměstnaných, a rovněž na průběžné celoživotní vzdělávání a pracovní výcvik, které jsou pro tyto lidi možností pro začlenění na pracovní trhy. Programy pracovního výcviku a vzdělávání⁵ jsou v tomto smyslu prostředkem, který přispívá k funkční flexibilitě⁶ pracovní síly, a tedy je zdrojem pro kompetitivní výhodu na straně zaměstnavatelů, kteří jsou ochotni školit a vzdělávat své pracovníky, a na druhé straně, v podobě nástroje aktivní politiky trhu práce umožňují, aby veřejné služby zaměstnanosti mohly předcházet nerovnováhám strukturální povahy, a tím posilovat možnosti, které na trhu práce mají i skupiny, které na pracovním trhu dlouhodobě čelí obtížím (což se týká především starších lidí, absolventů, lidí ze znevýhodněného prostředí či lidí nízkokvalifikovaných).

⁴ Nová sociální rizika jsou spojená s krizí sociálního státu a změnami na trzích práce. Hovoří se o nich od osmdesátých let 20. století. Tato rizika jsou dána selháváním základních opor sociálního zajištění (trhu práce, rodiny, sociálního státu), které se navíc stávají samy zdrojem nových nejistot (Keller, 2012). Předchozí, „stará“ sociální rizika byla odvozena hlavně od ztráty zaměstnání živitele rodiny a nemožnosti zapojit se tak do pojistných systémů sociálního státu.

⁵ Programy pracovního výcviku a vzdělávání jsou opatření, která se uskutečňují v rámci dalšího vzdělávání dospělých. Jedná se o doplňkové a rozšiřující vzdělávací a výcvikové programy pro zaměstnané, rekvalifikace pro nezaměstnané a specifické vzdělávací a výcvikové programy pro ohrožené skupiny na trhu práce. Cíle takových programů bývají komplexní a orientované na zlepšení zaměstnatelnosti pracovní síly a na její co nejširší inkluzi na pracovní trh (Horáková, 2010).

⁶ Funkční flexibilita označuje schopnost pracovníka přizpůsobit se novým typům práce, reorganizovat své schopnosti, rozvíjet a doplňovat si kvalifikace s důrazem na modernizaci a konkurenceschopnost firem (Mareš, Sirovátka, 2002).

1. Současný kontext výzkumného projektu

Před dalším výkladem výzkumného záměru uvádím několik údajů o soudobé situaci v oblasti zaměstnanosti v České republice, která v obecných trendech sdílí řadu rysů vývoje trhů práce v evropských zemích⁷. V ČR je v současnosti bez zaměstnání asi 551⁸ tisíc obyvatel, obecně je počet nezaměstnaných v tomto roce na druhé nejvyšší úrovni od hospodářské krize ve 30. letech 20. století. Tento počet nezaměstnaných se uchází o zhruba 40 tisíc volných míst, čili na jedno volné místo připadá 13,7 uchazeče. Zajímavý je v této souvislosti ovšem vývoj výdajů na aktivní politiku zaměstnanosti. Jestliže se výdaje na tuto aktivní část politiky zaměstnanosti pohybují v zemích EU15 od 0,5% do 1,9% HDP, tak v ČR je to v současnosti pouhá jedna desetina procenta HDP. Pokud státní rozpočet na rok 2012 počítal s výdajem 6,1 miliardy korun na aktivní politiku zaměstnanosti, tak skutečně vydána byla pouhá polovina z této částky, zbytek byl nevyužit⁹.

Tato skutečnost je v příkrém kontrastu se zjištěními, která o efektivitě opatření aktivní politiky zaměstnanosti, a v našem případě specificky o efektivitě rekvalifikací, uvádějí již provedené výzkumy, v ČR například ty, které organizuje Výzkumný ústav práce a sociálních věcí (Horáková, Rákoczyová, 2003, Sirovátka, 2006, Sirovátka, Kulhavý, 2008, Horáková, 2010). Jejich poznatky lze sumarizovat takto:

- Nezaměstnaní, kteří prošli rekvalifikací, měli zhruba 3x vyšší pravděpodobnost, že najdou práci do roka od absolvování rekvalifikace, než nezaměstnaní, kteří rekvalifikací neprošli.
- Programy aktivní politiky zaměstnanosti zvyšují především zaměstnatelnost těch nejvíce znevýhodněných skupin nezaměstnaných – tedy méně kvalifikovaných a dlouhodobě nezaměstnaných.
- I když účastníci programů nezískali práci po absolvování rekvalifikace, program jim pomohl udržet si kontakt s pracovním trhem a motivaci.

Pokud bychom měli zjednodušeně charakterizovat roli sociálního systému ve vztahu k trhu práce, pak jeho úlohou je být „záchytnou sítí“ pro ty, kdo se z trhu práce dostanou do situace nezaměstnaných. Sociální systém těmto lidem poskytuje jednak pasivní pomoc v podobě dávek, ale také pomoc aktivní v podobě poradenství, zprostředkování, tvorby pracovních míst a v neposlední řadě také vzdělávacích programů, cílených pro návrat na trh práce.

⁷ Podle letošní studie Mezinárodní organizace práce (ILO, 2013) je v současnosti v Evropě 26,3 milionů Evropanů, tj. o 10 milionů více než v roce 2008, kdy vypukla světová ekonomická krize. Průměrná hodnota nezaměstnanosti v EU nyní dosahuje 10,9% a oproti stavu před pěti lety se zvýšila o 4,1%. V 17 zemích eurozóny rostla nezaměstnanost rychleji než v nečlenských státech a v únoru dosáhla historického rekordu 13%. Uchazeči o zaměstnání přitom mezi sebou bojují o stále menší počet pracovních míst. Počet dlouhodobě nezaměstnaných se od roku 2008 takřka zdvojnásobil a dosahuje dnes 11 milionů. Na tento stav doplácí především tři skupiny: mládež, dlouhodobě nezaměstnaní a málo kvalifikovaní. Každý čtvrtý mladý člověk je bez práce. Ve Španělsku a Řecku je to dokonce každý druhý. V 26 zemích evropské sedmadvacítky nezaměstnanost mladých v posledních pěti letech vzrostla. Jedinou výjimkou je Německo.

⁸ <http://www.kurzy.cz/makroekonomika/nezamestnanost/>

⁹ Data ČSÚ: Vývoj ekonomiky v roce 2012. Dostupné: [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/33001F7B85/\\$File/110911q4a08.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/33001F7B85/$File/110911q4a08.pdf)

Bezproblémové fungování tohoto zjednodušeného modelu vztahu sociálního systému k trhu práce, respektive celému ekonomickému kontextu, má ovšem několik předpokladů. Jedním z těchto předpokladů je fungující ekonomika s jistou hladinou růstu (pokud roste zároveň produktivita), míra nezaměstnanosti v ekonomice zhruba v oblasti přirozené míry nezaměstnanosti (pro českou ekonomiku kolem 5-6 %, viz Bezdek, Hájek, 2000), převažující frikční charakter nezaměstnanosti, počet volných míst adekvátní nabídce pracovní síly a také pracovní příprava a vzdělávání, které odpovídá poptávce po pracovní síle. Je téměř nadbytečné dodávat, že současná kondice české ekonomiky těmto předpokladům neodpovídá. Aktuálně se naše ekonomika nachází v nejdlejší recesi od vzniku samostatné ČR. Míra nezaměstnanosti je na dvojnásobku své přirozené hodnoty. A počet uchazečů o jedno místo je, jak jsme již uvedli, okolo 14. V takto problematické ekonomické situaci sociální systém přestává plnit roli dočasné záchranné sítě, která by měla sloužit k co nejrychlejšímu návratu na trh práce.

Pro další analytické úvahy ještě zavedeme rozlišení pracovního trhu na primární a sekundární. V ekonomické teorii se jimi míní segmentace pracovního trhu na dva vzájemně málo propustné proudy. V primárním trhu práce se vyskytují pracovní místa s vyšší prestiží, kvalifikovanější, stabilnější, s trvalejšími úvazky, s dobrými výhlídkami na kariéru a lepšími pracovními podmínkami. V sekundární části trhu se vyskytují pracovní místa méně kvalifikovaná, málo stabilní, s kratšími a méně jistými úvazky, zpravidla bez naděje na kariérní postup a s horšími pracovními podmínkami. Pracovníci, kteří se pohybují na tomto sekundárním trhu práce, mají obvykle pracovní kariéru častěji přerušovanou nezaměstnaností a změnami zaměstnavatelů. Přejít ze sekundárního trhu práce na primární je obvykle obtížné, vzhledem ke kvalifikačním požadavkům a předchozí kariéře uchazeče.

2. K vývoji projektu disertace a výzkumného záměru

Smyslem výzkumu, provedeného v rámci disertace, bude zhodnotit některé souvislosti fungování programů rekvalifikací v podmínkách českého trhu práce se zaměřením na přínosy těchto programů pro své účastníky. Původní projekt disertační práce byl zacílen na identifikaci přínosů programů vzdělávání a pracovního výcviku při zvyšování zaměstnatelnosti a postavení na trhu práce u nezaměstnaných osob v ČR, a to se zaměřením na ohrožené skupiny na trhu práce. Hodnocení těchto přínosů staví napředpokladu, že by takové programy měly vést k prevenci dlouhodobé nezaměstnanosti, a také představovat řešení, pokud se již jedinci do takové situace dostanou, především posílením jejich lidského kapitálu a obecné adaptability. Výzkumným obsahem práce měla být komplexní analýza rekvalifikací, která by se zabývala jak designem a implementací rekvalifikačních programů v ČR, resp. ve vybraném regionu, tak přínosy těchto programů pro zaměstnatelnost účastníků, s důrazem na podporu zaměstnatelnosti skupin, které jsou ohroženy dlouhodobou nezaměstnaností. Co se metodologické stránky disertace týče, její hlavní paradigmatické zaměření bylo pozitivistické, resp. postpozitivistické, opírající se především o kvantitativní výzkumné metody, s doplňkovou rolí metod kvalitativních.

Tento výchozí projekt výzkumu doznal v průběhu doby podstatných změn, především s ohledem na nemožnost využívat v současné době data úřadů práce. Po odstavení informačního systému firmy OK-systém z úřadů práce není nový informační systém dosud schopen dodávat většinu dat, která jsou pro hlubší analýzu efektivity a cílenosti rekvalifikací nutná. Rovněž v průběhu úvodních výzkumných rozhovorů s cílovou

skupinou pracovníků úřadů práce se pro autora naskytly některé nové informace, které ho přiměly k zásadní proměně celkového zaměření projektu i výzkumné strategie.

Východí úvahy pro výzkum v rámci disertace se v současné fázi opírají o rozlišení primárního a sekundárního trhu práce, které byly charakterizovány v oddíle 1 tohoto textu. A to v tom smyslu, že se snaží porozumět výběru a cílenosti účastníků rekvalifikačních programů s následující prvotní hypotézou: uchazeči do programů jsou vybíráni podle pravděpodobnosti, že následně po absolvování programu získají zaměstnání. Za tím účelem jsou hodnoceni a testováni a do programu jsou vybráni ti, jejichž pravděpodobnost získat po rekvalifikaci pracovní místo je vyšší. Tato hypotéza by vysvětlovala, proč navzdory dokumentované efektivnosti rekvalifikací je tento nástroj aktivní politiky zaměstnanosti úřady práce využíván méně, než je v nastavení programu předpokládáno.

Tento výzkumný předpoklad si ovšem vyžádal proměnu metodologie, vzhledem k tomu, že takový průběh práce s nezaměstnanými lze stěží popsat pouze v pojmech a měřicích procedurách kvantitativní výzkumné strategie a pozitivistického paradigmatu. Výzkum tak spíše směřuje k paradigmatu kritickému a k využití kvalitativních rozhovorů a pozorování.

Výzkum se následně soustředí na tyto problémové oblasti:

- Rozhodovací autonomii sociálních pracovníků na úřadech práce.
- Pojetí efektivnosti a cílenosti rekvalifikací v klíčových koncepčních a legislativních dokumentech.
- Dostupnost zdrojů pro financování a organizaci rekvalifikací.
- Možnost nezaměstnaných podílet se na volbě a zaměření rekvalifikace.

Předmět výzkumu se tak přesunuje na zhodnocení role, kterou ve fungování systému rekvalifikací v konkrétní praxi úřadů práce sehrává rozdílná mocenská pozice jednotlivých aktérů. Kritické paradigma umožňuje využití teoretických východisek soudobé podoby kritické teorie frankfurtské školy (problematika uznání, trichotomie kritika, vysvětlení a normativita¹⁰). Kritické paradigma si klade za cíl hodnocení a návrhy změn v rámci sociálních, kulturních nebo ekonomických struktur, které omezují jednání a volby jedinců a skupin (Guba, Lincoln, 1994).

3. Struktura výzkumu v rámci disertace

- 1) První rovinu představuje design rekvalifikačních programů tak, jak jej můžeme zkoumat v dokumentech koncepční, strategické, legislativní a implementační povahy. Jde nám zde o zachycení prvotních intencí a požadavků ze strany decizní sféry, hodnotová a ideologická východiska, identifikace modelu sociální politiky, ekonomické rozvahy a mantinely aktivní politiky zaměstnanosti v České republice (například dané podílem výdajů na oblast politiky zaměstnanosti v poměru k HDP, podílu samotných rekvalifikací na aktivní politice zaměstnanosti, apod.).

¹⁰ V současné době je v Ústavu pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem a spřízněných pracovištích rozvíjena třetí fáze kritické teorie, která se soustředí kromě tradičních témat této školy především na problematiku vzájemného uznání sociálních aktérů a z něj plynoucích konfliktů. V českém prostředí tuto tematiku rozvíjí skupina filozofů, sociologů a historiků, sdružených kolem Centra globálních studií AV ČR a v některých dalších společenskovědních institucích, na čelném místě filozof M. Hrubec (Hrubec, 2001, Honneth, 2007)

- 2) Druhý aspekt disertace se zabývá zkušenostmi a postoji pracovníků služeb zaměstnanosti v konkrétním úřadu práce, především těmi, kteří se zabývají organizací a realizací rekvalifikací. Zajímají nás zejména:
- výběr rekvalifikačních kursů a jejich poskytovatelů příslušným útvarem ÚP,
 - metody výběru rekvalifikantů,
 - zkušenosti s přístupem rekvalifikantů,
 - zkušenosti s uplatněním rekvalifikantů,
 - postoje k účelu a podobě rekvalifikací.
- 3) Konečně, třetí rovinou výzkumu v rámci disertační práce jsou zkušenosti a postoje rekvalifikantů samotných. Výběr respondentů se bude orientovat na 3 skupiny rekvalifikantů podle vzdělání, kteří budou monitorováni na začátku rekvalifikace, v průběhu a půl roku po jejím skončení. Jedná se nám především o:
- zkušenosti s možnostmi výběru rekvalifikace,
 - zkušenosti s průběhem kursů, očekávání a jejich splnění/nenaplnění,
 - zkušenosti bezprostředně po absolvování kursu – postoje, změny, hledání práce,
 - situace zhruba rok po absolvování rekvalifikace, případné nalezení práce, způsoby jejího získání a přiměřenost rekvalifikace pro danou profesi.

4. Určení zkoumaných skupin výzkumu

Výzkum jako svou první cílovou skupinu předpokládá pracovníky úřadů práce, kteří se zabývají realizací rekvalifikačních programů. Konkrétní vybraní pracovníci působí na úřadech práce Moravskoslezského kraje, v působnosti krajské pobočky Úřadu práce Ostrava. Druhou skupinou jsou nezaměstnaní občané ve stejném regionu, půjde tedy o klienty úřadů práce v rámci působnosti krajské pobočky Úřadu práce Ostrava. Při jejich vymezení budeme vycházet především z kategorizace rizikových skupin podle zákona o zaměstnanosti, kde jsou mezi nimi mladí lidé a absolventi do 20 let, osoby nad 50 let, zdravotně postižení, těhotné ženy a kojící matky, rodiče dětí ve věku do 15 let, nezaměstnaní vedení v evidenci déle než 5 měsíců, osoby ze sociokulturně znevýhodněného prostředí a azylovníci. Vzhledem k nastavení rekvalifikačních kursů nebude možné se soustředit výlučně na jedinou z těchto rizikových skupin, vzhledem k tomu, že rekvalifikace jsou organizovány záměrně tak, aby pokryly více skupin klientů.

5. Metodologie a techniky výzkumného projektu

Empirická část disertační práce se bude soustředit na zodpovězení výzkumných otázek prostřednictvím kombinace výzkumných metod a technik. Metodologickým paradigmatem výzkumu je kritické paradigma. Metodologické přístupy, opírající se o kritickou teorii, obvykle staví na dialogických rozhovorech, kombinaci pozorování a interview, a obecně se snaží motivovat komunikační partnery k reflexi jejich jednání a strukturálních podmínek, ve kterých toto jednání probíhá (Guba, Lincoln, 1994). Kritické paradigma umožňuje využití jak kvalitativních, tak kvantitativních metod výzkumu.

První část výzkumu bude mít povahu explorační. Tato část se bude zabývat možnostmi a podmínkami realizace rekvalifikačních programů. Zde využijeme především informací z legislativních, programových a strategických dokumentů, které jsou klíčové pro aktivní politiku zaměstnanosti. Druhou významnou položkou této explorační části je kvalitativní výzkum zaměřený na pracovníky vybraných úřadů práce. Základní technikou bude před-strukturovaný rozhovor.

Druhá část výzkumu bude mít podobu výzkumu účinků rekvalifikačních programů v ČR (respektive jejich přínosů pro účastníky). Kvalitativní výzkum v této části výzkumu se zaměří na identifikaci a zhodnocení přínosů rekvalifikací očima participantů. Základní technikou bude opět před-strukturovaný rozhovor.

Závěr

Stať představila projekt disertační práce, a to v podobě, do níž se vyvinul oproti své předchozí verzi. Základní změna spočívá v záměně metodologického paradigmatu z pozitivistického na kritický. V textu jsou formulovány motivy pro tuto změnu a základní charakteristiky současné verze projektu, která se soustředí na to, jakou roli v konkrétní praxi úřadů práce sehrává rozdílná mocenská pozice jednotlivých aktérů a jak se tato skutečnost promítá do nastavení a realizace pracovního výcviku pro nezaměstnané.

Literatura

Armstrong, R. et al. (2008) *New and Emerging Issues in Vocational Education and Training Research Beyond 2010*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. [cit. 12.6.2013].

Dostupné na: http://www.cedefop.europa.eu/etv/Upload/Projects_Networks/ResearchLab/ForthcomingReport/Volume2/01-Armstrong.pdf

Bezděk, V., Hájek, M. (2002) *Odhad potenciálního produktu a produkční mezery v ČR*. Praha: Česká národní banka.

Guba, E.G., Lincoln, Y.S. (1994) *Competing paradigms in qualitative research*. In: ,N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Hammer, T. (ed.). (2003) *Youth Unemployment and Social Exclusion in Europe. A Comparative Study*. Bristol: Policy Press.

Honneth, A. (ed.). (2007) *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filozofický ústav AV.

Horáková, M., Rákoczyová, M. (2003) *Přínosy rekvalifikací pro znevýhodněné skupiny nezaměstnaných*. In: Sirovátka, T., Mareš, P. (eds.). *Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika*. Brno: Masarykova univerzita.

Horáková, M., Hora, O., Vyhliďal, J. (2010). *Hodnocení přínosu projektů Operačního programu Rozvoj lidských zdrojů k aktivní politice zaměstnanosti v ČR*. Brno: VÚPSV.

Hrubec, M. (2011) *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filozofický ústav AV.

International Labour Organization (2013). *Global Employment Trends for Youth: A Generation at Risk*. [cit. 13. 6. 2013].

Dostupné na: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_212423.pdf

Keller, J., Tvrđý, L. (2008) *Vzdělanostní společnost? Chrám, výťah a pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Keller, J. (2011) *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Mareš, P., Sirovátka, T. (2002) *Ztráta zaměstnání: reakce, plány a flexibilita nezaměstnaných*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Pruijt, H., Dérogée, P. (2010) *Employability and job security, friends or foes? The paradoxical reception of employacurity in the Netherlands*. *Socio-Economic Review*, 4, 7. pp.1-24.

Sirovátka, T., Kulhavý, V. (2008) *Programy aktivní politiky zaměstnanosti v ČR v roce 2005*. Výzkumná zpráva. Brno: VÚPSV.

Sirovátka, T., et al. (2006) *Hodnocení efektivit programů aktivní politiky zaměstnanosti v ČR*. Výzkumná zpráva. Brno: VÚPSV.

Taylor-Gooby, P. (2005) *New Risks, New Welfare: The Transformation Of The European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

Romové ve Francii

Irena Buršová

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The article „Roma in France” describes the dissertation thesis project and the current state of research. The paper presents a methodological framework of currently ongoing research. Research aim is to compare the situation of Roma in the Czech Republic and France, is focusing on the exclusion and possibilities of the inclusion of Roma. Qualitative approach and the method of phenomenological research were applied in the research.

Key-words

inclusion, exclusion, Roma, phenomenological research.

Úvod

Výzkumný projekt nazvaný „Život romského etnika v České republice a ve Francii“ má za úkol srovnat situaci romského etnika v těchto dvou zemích. Nejen zaměření výzkumu na romskou populaci, ale i výběr právě těchto dvou evropských zemí je silně ovlivněn mými zkušenostmi a jazykovými znalostmi, které jsem získala během magisterského studia. Poprvé jsem se začala zajímat o romskou problematiku již ve třetím ročníku magisterského studia, kdy jsem se podílela na založení občanského sdružení „Pro Victus“, které na Ostravsku zaměstnává romské ženy jako hospodyňky v domácnostech seniorů. Ve čtvrtém ročníku (roku 2009) jsem odjela do Lille ve Francii na studijní pobyt v rámci programu Erasmus, kde jsem měla, v rámci krátkodobých stáží, možnost poprvé nahlédnout do situace Romů i ve Francii. Právě tato zkušenost prohloubila můj zájem o situaci Romů právě ve Francii a přivedla mě k myšlence srovnání situace Romů ve Francii a v České republice, jelikož jsem se domnívala, že získané poznatky z práce s Romy ve Francii by mohly být přínosem i pro práci s touto cílovou skupinou v České republice. Po svém návratu jsem zůstala věrná romským ženám i při psaní své magisterské práce *Romské ženy a zodpovědné rodičovství* a romské populaci jsem se rozhodla věnovat i nadále. Na svou myšlenku z Francie jsem nezapomněla a sepsala jsem výzkumný projekt k disertační práci se zaměřením na exkluzi a možnosti inkluze romského etnika v České republice a ve Francii. Porovnání dvou kulturně odlišných zemí, z nichž každá má jiný právní rámec, může vést k většímu porozumění zkoumané problematiky. Od srovnání očekávám teoretické obohacení, které by pomohlo formulovat doporučení pro praxi v České republice. V rámci výzkumného projektu jde tedy o srovnání dvou výzkumů ve dvou zemích. Celý projekt je navrhnut tak, aby na sebe jednotlivé výzkumy plynule navazovaly. Pro svůj výzkum jsem zvolila konstruktivistické paradigma a metodu fenomenologického výzkumu, přičemž primárně vycházím z knihy „Phenomenological research methods“ autora C. E. Moustakas. V následujícím textu se budu dále věnovat metodologickému rámci fenomenologického výzkumu dle Moustakas (1994) a přiblížím první fázi

výzkumného projektu, tedy výzkum provedený ve Francii v roce 2011. Na tento výzkum letos navážu obdobným výzkumem v České republice.

1. Metodologický rámec

Výzkumu je veden pod taktovkou konstruktivistického paradigmatu vědeckého výzkumu. Jeho základní filozofií je nahlížet na společnost jako na výsledek symbolické interakce lidí, která nese určitý význam. Hubík (2006a, s.14) píše, že cílem výzkumu v rámci konstruktivistického paradigmatu je porozumění zkoumané problematice. Hubík (2006b, s. 5) také píše, že sociální konstruktivismus usiluje o „prozkoumání sociálního jevu zevnitř a snaží se o jeho adekvátní interpretaci a porozumění.“ Tento přístup nám umožňuje tvořit konstrukty, neboli „prvky postupné sociální konstrukce skutečnosti – konstrukty spoluvytvářené aktéry sociálního jednání, kteří uvedené typy akceptují a recipročně sdílejí“ (Ibid., s. 19). V případě této práce se jedná o konstrukci, jak vnímá romské etnikum možnosti svého začlenění do společnosti. Jak uvádí Loučková (2010, s. 173), s výše zmíněným paradigmatem se pojí kvalitativní výzkum, o nějž v tomto případě jde. Hubík (2006a, s. 62) hovoří o šesti hlavních metodách kvalitativního výzkumu, k nimž patří i fenomenologický výzkum, který jsem si zvolila jako metodu svého výzkumu, a to zejména pro jeho filozofii, která nahlíží na společnost jako na výsledek symbolické interakce lidí, která nese určitý význam. Jde tedy především o to, jak člověk prožívá a vnímá svět kolem sebe. Snažím se tedy zjistit přímou zkušenost lidí s konkrétním fenoménem, a to z výpovědí osob, které s ním mají přímou zkušenost. Jak píše Moustakas (1994, s. 113), empirický fenomenologický přístup zahrnuje návrat ke zkušenosti, za účelem získat komplexní popis, který poskytuje základ pro reflexní strukturní analýzu, která zachycuje podstatu zkušenosti. Výzkumník určí základní strukturu zkušenosti skrze interpretaci původního popisu situace, ve které ke zkušenosti došlo. Cílem je tedy určit, co zkušenost znamená pro osobu, která ji má a je schopna poskytnout její podrobný popis. Fenomenologická metoda zahrnuje dle Moustakas čtyři základní procesy: epoché, transcendentální fenomenologickou redukci, imaginativní variaci a závěrečnou syntézu. Nyní tyto procesy jen stručně přiblížím, jelikož v tomto článku nejde o podrobný popis fenomenologické metody, ale o prezentaci výzkumného projektu. V rámci epoché se výzkumník musí oprostit od předpokladů, které o daném fenoménu má. Musí k fenoménu přistupovat naivně, jako by se s ním setkal úplně poprvé. Důležitá je sebereflexe a vše, co se výzkumníkovi o daném fenoménu objeví na mysli, by měl sepsat a uzavřít. Jde o proces „otevření mysli“, čímž by se výzkumník měl stát vnímavějším, aby mohl nezaujatě vyslechnout zkušenosti jiných. Následuje transcendentální fenomenologická redukce, jejímž cílem je získat úplný popis základních složek zkušenosti. Třetí fází je imaginativní variace, kdy výzkumník intuitivně hledá struktury v datech o zkušenosti. Poslední fází je závěrečná syntéza, která by měla poskytnout komplexní obraz o zkoumaném fenoménu.

Základní výzkumná otázka představovaného výzkumu zní: „Jak vnímá romské etnikum ve Francii / v České republice možnosti svého začlenění do společnosti?“ Odpověď na ni hledám pomocí nestrukturovaného rozhovoru, který jsem zvolila jako základní techniku sběru dat. Tento typ rozhovoru nejenže ladí s rysy kvalitativního výzkumu, jak píše Žižlavský (2003, s. 118), ale je také typický pro fenomenologické zkoumání. Moustakas (1994, s. 114) přesně specifikuje, že se jedná o dlouhý rozhovor. Podstatou tohoto typu rozhovoru je podle Riechela (2009, s. 110) to, že otázky nejsou předem dány a vznikají během přirozené komunikace s komunikačním partnerem. Nestrukturovaný

rozhovor považují za vhodný vzhledem k tomu, že umožní komunikačním partnerům vyjadřovat všechny názory a pocity a netlačí je ke konkrétním odpovědím na předem dané otázky. Riechel (2009, s. 110–111) uvádí, že nestrukturovaný rozhovor reflektuje osobnost i aktuální situaci komunikačního partnera a že nespornou výhodou je míra spontaneity výpovědi, přinášející dosti konkrétní a často „hlubinné“ údaje. Jakožto začínající výzkumnice si ale také uvědomuji jistá úskalí použití právě tohoto typu rozhovoru, k nimž bezesporu patří mít již jistou zkušenost s vedením takového rozhovoru. Vzhledem k tomu, že se jedná o můj první kvalitativní výzkum, tak jsem na jednu stranu neměla dostatek zkušeností, ale na stranu druhou jsem měla možnost konzultací se zkušenými výzkumníky a domnívám se, že se mi rozhovory podařilo zvládnout. Reichel (2009, s. 116) také upozorňuje na schopnosti výzkumníka, který kromě toho, že musí mít relevantní vzdělání a zkušenosti, musí být vstřícný, důvěryhodný, flexibilní, empatický a hlavně musí být schopen sebereflexe. Jako začínající výzkumnice sice zkušenosti teprve sbírám, ale domnívám se, že ostatní schopnosti jsou mi vlastní. Moustakas (1994, s. 114) dále píše, že začínající výzkumník může použít i seznam témat, která by chtěl v rámci rozhovoru probrat. Ta ale mohou být průběžně měněna, nebo také vůbec nepoužita, pokud již dotazovaný cítí, že nemá co dodat. Tato možnost pro mě byla velice přínosnou. Při práci pro organizaci SIEANAT, o které jsem se již zmiňovala, jsem vypožadovala řadu nejčastějších problémů Romů, ze kterých jsem si vytvořila možná témata k rozhovoru. Když potom při rozhovorech bylo zapotřebí komunikačního partnera povzbudit k dalšímu vyprávění, využila jsem některé z témat. Na závěr nesmím opomenout ani pozorování, které bylo přirozenou součástí mé výzkumné práce a pomohlo se mi nejen zorientovat v novém prostředí, ale také pochopit zvyklosti komunity Manouche, v rámci které jsem výzkum prováděla.

2. Současný stav výzkumu

První fázi výzkumu jsem uskutečnila v rámci své pracovní stáže na postu sociální pracovnice v organizaci SIEANAT, která dlouhodobě pracuje s Romy v kraji Haute-Garonne na jihu Francie. Hlavním posláním této organizace je sociální začleňování Romů do společnosti a realizace politiky kraje Haute-Garonne zaměřené na začleňování Romů. Výzkum proběhl v období duben – září 2011 s Romy zvanými Manouche. Manouche jsou Romové přicházející po první světové válce ze severní Evropy (čímž je pro Francouze míněno Německo, francouzský kraj Alsasko atd.). Pro fenomenologický výzkum existují podle Moustakas (1994, s. 107) dvě základní kritéria. Za prvé musí mít komunikační partner zkušenost s určitým fenoménem, zajímat se o porozumění danému fenoménu a být ochoten se zúčastnit dlouhého rozhovoru (případně i následných rozhovorů). Za druhé musí komunikační partner dát výzkumníkovi svolení k zaznamenání rozhovoru (video, diktafon apod.) a k publikaci výsledků výzkumu. Tato kritéria pro mě ale nebylo obtížné naplnit. Pouze v případě ochoty poskytnout rozhovor jsem se potýkala s tím, že komunikační partneři museli nejdříve jasně pochopit, co po nich žádám, než byli ochotni mi rozhovor poskytnout. Mnohdy jsem se s potencionálními komunikačními partnery musela setkat i vícekrát, než pochopili účel rozhovorů, které jsem po nich žádala. Pro mnohé Romy byl např. pojem dizertační práce naprosto neznámý. Bylo zapotřebí i opakované vysvětlování co je to dizertační práce, k čemu bude výzkum sloužit, proč to vlastně dělám apod. Až po objasnění všech otázek byli Romové ochotni mi rozhovor poskytnout. Komunikační partnery jsem získávala pomocí metody sněhové koule, která má dle

Jeřábka „využití především při výzkumu speciálních skupin obyvatelstva, pro něž neexistují seznamy ani spolehlivá opora výběru“ (Jařábek, 1993, s. 50). V případě tohoto výzkumu zaměřeného na etnickou skupinu Romů, která ve Francii stále ještě kočuje a pro kterou neexistuje spolehlivá opora pro výběr výzkumného vzorku se domnívám, že jde o nevhodnější postup. Získaná data (nahrávky rozhovorů) z první fáze výzkumu bylo nutné nejen doslovně přepsat, ale také přeložit z francouzštiny do češtiny. Přepis rozhovorů byl pro mě velmi náročný vzhledem k tomu, že francouzština není mým rodným jazykem. Náročné to bylo především časově, jelikož bylo nutné si nahrávky poslechnout opakovaně, aby nedošlo k chybám v doslovném přepisu. Přepsané rozhovory jsem poté přeložila do českého jazyka. Správnost překladu jsem zajistila korekturou textu, kterou udělal učitel francouzského jazyka, který si nepřeje být jmenován. Následně jsem provedla analýzu rozhovorů.

3. Závěrečná fáze výzkumu

Následuje po analýze získaných dat, představuje konzultace výsledků s komunikačními partnery, kteří mohou poznatky ještě zkontrolovat a potvrdit, nebo změnit, čímž se zajistí validita dat. Zde vidím v rámci svého výzkumu jistou nevýhodu. Pro zajištění této fáze mám pouze telefonní spojení na komunikační partnery, což by se promítlo ve finančních nákladech na výzkum. Osobní kontakt či poštovní korespondence zde nepřichází v úvahu, jelikož Romové ve Francii ještě stále kočují. Naskytla se mi ale možnost odjet do Francie a navštívit ředitele organizace SIEANAT, kde jsem pracovala. Na cestu se chystám letos v létě. Mám tak možnost zkonzultovat své poznatky alespoň s odborníkem na danou problematiku. Proto také ve svém příspěvku zatím neuvádím žádné výsledky analýzy tohoto výzkumu, dokud nebudou konzultovány. Pokud budu mít štěstí a potkám i některé své komunikační partnery, budu samozřejmě svá zjištění konzultovat přímo s nimi.

Dále se v tomto roce chystám zrealizovat druhou fázi výzkumu v České republice, která plynule naváže na fázi první. Po ní bude opět následovat zpracování a analýza dat. Závěrečným krokem bude srovnání obou výzkumů a porovnání výsledků s teorií.

Závěr

Představený výzkum má za úkol porovnat situaci ve dvou odlišných zemích s odlišnou kulturou a právním rámcem, což může vést k většímu porozumění zkoumané problematice. Jako výstup očekávám teoretické obohacení, které by pomohlo formulovat doporučení pro praxi v České republice.

Když zpětně hodnotím realizovaný výzkum ve Francii, domnívám se, že se mi vše povedlo tak, jak jsem si představovala. Nenapadá mě nic, co bych s odstupem času udělala jinak. Snad jen bych se před odjezdem ještě s větší intenzitou věnovala studiu cizího jazyka, v mém případě francouzštiny.

První fáze výzkumu realizovaná ve Francii je téměř u konce. Zbývá jen zkonzultovat poznatky s odborníkem na danou problematiku z Francie. Pevně věřím, že druhá fáze výzkumu v České republice pro mě bude mnohem snazší. Zmizí hlavně jazyková bariéra a cizinecký přízvuk, což mi usnadní komunikaci. Francouzština sama o sobě je těžkým jazykem a právě přízvuk je jeho velice důležitou součástí. Další velkou úlevou pro mě bude v České republice závěrečná fáze výzkumu (konzultace výsledků

s komunikačními partnery), kdy mi odpadne vzdálenostní bariéra a budu moci tuto fázi realizovat osobně přímo s komunikačními partnery. Taktéž přepis rozhovorů pro mě bude v rodném jazyce snazší a určitě i rychlejší.

Literatura

Hubík, S. (2006 a) *Hypotéza: Metodologický nástroj výzkumu ve společenských vědách*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

Hubík, S. (2006 b) *Sociální konstrukce regionu: Teoretická a metodologická východiska*. Brno: MZLU v Brně.

Jeřábek, H. (1993) *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum.

Kopciuchová, I. *Romské ženy a zodpovědné rodičovství*. Ostrava, 2010. 93 s. Diplomová práce. Ostravská univerzita.

Loučková, I. (2010). *Integrovaný přístup v sociálněvědním výzkumu*. Praha: SLON.

Moustakas, C. E. (1994) *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks: Sage.

Reichel, J. (2009) *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing.

Žižlavský, M. (2003) *Metodologie pro sociální politiku a sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita.

Role výzkumníka v terénním výzkumu sociální práce

Eliška Lindovská

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The article describes the dissertation thesis project in the phase of the field research. Although there is a brief description of the research context and the central research question, about the role of current models of supported housing in the life of homeless people with active addiction, is stated, main focus of this text remains on reflection of researcher's experience from the field. The article generalizes towards reflection of multiple positions of the researcher in the field and specifically looks into positioning of the researcher towards social work services, towards socially innovative project and towards homeless participants. In a detail there is the researcher's position in a role of a social worker discussed. When choosing methodology for conducting field research, participatory approach is seen and reflected as an important tool. The whole research is framed with a case study methodology; using participative observation, semi-structured interviewing and focus groups as techniques of data collection.

Key-words

Homelessness, Field research, Researcher's role, Participatory approach.

Výzkumný kontext

V současnosti se v České republice diskutuje téma bezdomovectví jako protipól k tématu bydlení. Je zpracována „Koncepce práce s bezdomovci v ČR na období do roku 2020“, chystá se legislativní vymezení institutu tzv. bytové nouze, Ministerstvo pro místní rozvoj a Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR ve spolupráci připravují návrh Komplexního řešení sociálního bydlení. Již delší dobu se hledá řešení ukotvení sociálního bydlení v českém zákonodárství. Budoucí počiny v této oblasti budou směřovat další vývoj nahlížení na problematiku bezdomovectví v českém prostředí. Autorka se domnívá, že při tvorbě koncepcí strategicky řešících oblast bydlení a bezdomovectví je třeba zohledňovat již známé poznatky o dostupných modelech podporovaného bydlení, které na životní situace jedinců vylučovaných z bydlení reagují. Nejednotná diskuse panuje kolem podporovaných modelů bydlení pro lidi bez domova závislých na návykových látkách (Kertesz, Crouch, Milby, Cusimano, Schumacher, 2009; Johnsen, Fitzpatrick, 2013). Mnoho lidí bez domova zůstává v systému sociálních služeb bez možnosti přestěhování se do nezávislého bydlení. Zákon o sociálních službách 108/2006 Sb., v platném znění, reaguje na potřeby lidí bez domova pouze dílčím způsobem. Definice služeb pro lidi bez domova nepodporuje multidisciplinární spolupráci. Výzkum prokázal, že část lidí bez domova má potřeby také v jiných oblastech než jen v bydlení (duševní zdraví, závislosti); (Dragomírecká, Kubisová, 2004; Barták a kol., 2005; Šupková, 2007). Chybí však dostupné služby pro tuto cílovou skupinu (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012).

Jedním z možných způsobů řešení situace je zavedení modelu „Bydlení především“ do praxe české sociální práce. Model „Bydlení především“ je zahrnut jako možný experiment do „Konceptce práce s lidmi bez domova v České republice do roku 2020“ (Hradecký, Plachý, Prudký, Růžička, Slavíček, Šmídová, Šos, Riadová, 2012).

2. Výzkumná metodologie

Text předkládá cíl výzkumu, hlavní výzkumnou otázku a dílčí podotázky. Následně je samostatně rozveden postup práce na zpracovávaném výzkumu. Speciální kapitola je vyčleněna roli výzkumníka v terénním výzkumu sociální práce, která je reflexí terénní výzkumné práce výzkumnice.

Cíl výzkumu

Cílem disertační práce je analyzovat současné modely podporovaného bydlení jako způsoby práce s lidmi bez domova a na základě této analýzy rozvinout akademickou diskusi těchto modelů a jejich užití a možnou pilotáž modelu „Bydlení především“ v kontextu české sociální práce.

Výzkumná otázka

Jaká je role současných modelů podporovaného bydlení v životě lidí bez domova závislých na návykových látkách?

Dílčí otázky

- Jaké životní okolnosti přivedly lidi bez domova do situace bezdomovectví?
- Jaká je motivace lidí bez domova k užívání/neužívání různých modelů podporovaného bydlení? Jaký důležitý moment/okolnosti vedly/nevedly k tomu, že lidé bez domova vstoupili/nevstoupili do podporovaného bydlení?
- Jaká je pozice lidí bez domova v jednotlivých modelech podporovaného bydlení?
- Jaké způsoby práce tyto modely podporovaného bydlení využívají?
- V rámci disertační práce bude používána kvalitativní výzkumná strategie, jako metateorie je užito interpretativní paradigma (Creswell, 2007).

Pro naplnění cíle disertační práce byla zvolena mnohonásobná případová studie dvou modelů podporovaného bydlení – „Bydlení až po přípravě“ a „Bydlení především“.

Berg, Lune (2012) uvádí, že případové studie vyžadují různé metody a zdroje dat, skrze které je vytvářeno úplné a hluboké bádání případů. Případové studie mohou poskytnout hluboké porozumění fenoménu. Mnohonásobná případová studie zahrnuje rozsáhlou studii několika instrumentálních případů, které jsou zamýšleny pro lepší pochopení, či možná zdokonalenou schopnost teoretizovat o širších souvislostech. Yin (2003) argumentuje, že mnohonásobná případová studie může být použita v případě, že zkusíme opakovat vhledy nalezené v rámci individuálních případů nebo se naopak snažíme předložit opačné, kontrastující situace.

Sběr dat pro disertaci je realizován v rámci terénního výzkumu. Aby bylo možno „ponořit se“ do světa zkoumaných, byl volen participativní přístup. Herr, Anderson (2005) uvádějí charakteristiky typické pro disertační práci, která volí participativní výzkum: výzkumníkem a komunitou kriticky vytvořená znalost, zaměřená směrem

k sociální transformaci, která integruje teorii a praxi, transformace vztahu subjekt – objekt na subjekt – subjekt vztah skrze dialog.

3. Výzkumník v terénu

Vzhledem k neexistenci modelu „Bydlení především“ v prostředí české sociální práce, byl terénní výzkum rozčleněn na dvě hlavní oblasti. Model „Bydlení až po přípravě“ byl zkoumán v terénu v České republice, v období květen 2012 až duben 2013. Model „Bydlení především“ bude zkoumán během výzkumné stáže v Glasgow, ve Skotsku, v období červen 2013 – září 2013.

V průběhu terénního výzkumu a před vstupem do terénu výzkumnice mapovala situaci prostřednictvím účasti na konferencích týkajících se tématu bezdomovectví a závislosti a kvalifikovaným studiem oboru adiktologie.

V období květen 2012 – duben 2013 se výzkumnice metodou příležitostného výběru kontaktovala postupně s celkem devíti osobami bez domova, u kterých bylo možno vysledovat problematické užívání či závislostní užívání návykových látek v posledních dvanácti měsících. Podle Miovského (2006) v rámci příležitostného výběru využíváme výzkumných situací, které se nám v průběhu realizace výzkumu naskýtají. Není až tak podstatná konzistence strategií získání kontaktů, jako dostatečně efektivní výběr účastníků z hlediska jejich počtu, bohatosti a teoretické saturace.

Z tohoto důvodu není vyloučen další vstup do terénu po prvotních analýzách materiálu získaných v rámci těchto interakcí. Pro upřesnění je třeba dodat, že tento typ výběru byl kombinován se záměrným výběrem, kdy kritériem výběru byla situace bezdomovectví daných osob a aktivní užívání návykových látek v posledních dvanácti měsících v podobě problematického nebo závislostního užívání.

Záměrný výběr byl použit také při kontaktování a realizování rozhovorů s devíti pracovníky služeb denní centrum, noclehárna, azylový dům a tréninkový byt, které reprezentovaly stupně modelu „Bydlení až po přípravě“.

Celý terénní výzkum v České republice probíhal formou zúčastněného pozorování, v jehož průběhu byly realizovány rozhovory a jedna ohnisková skupina. V rámci intenzivního pobytu v terénu výzkumnice iniciovala a spolurealizovala sociálně inovativní projekt, který komunikuje téma bezdomovectví široké veřejnosti zážitkovou formou a zapojuje do jeho přípravy a realizace samotné lidi bez domova.

Dilemata a výzvy v terénním výzkumu sociální práce

Intenzivní pobyt v terénu vytváří a připravuje výzkumníkovi nejrůznější výzvy a dilemata, jejichž reflexe bude prezentována v následujícím textu. Jedním z dilemat a zároveň výzev se stala pozice výzkumnice v rámci výzkumu sociální práce. Výzkumnice se během pobytu v terénu nacházela hned v několika rolích.

Gulczynska (2010) uvádí, že se výzkumník v průběhu výzkumu může nacházet v odlišných rolích (například role souseda, rodinného přítele, kurátora fotografické výstavy).

Role výzkumnice byla už z podstaty získání informací jak z perspektivy lidí bez domova, tak z perspektivy pracovníků sociální služby rozdvajena, hned při vstupu do terénu. Za účelem získání validních dat bylo nutno komunikovat odlišnými způsoby s oběma stranami, a tak se po celou dobu terénního výzkumu výzkumnice pohybovala na hraně

učení se porozumět oběma perspektivám. Výkon praxe sociální práce v minulosti vedl výzkumnici během práce v terénu také do situací, během kterých poskytla intervence sociální práce, za účelem změny životní situace některých z účastníků výzkumu. Další z rolí, která vstoupila do hry a měla vliv na pozici výzkumnice v terénu, bylo ustanovení sociálně inovativního projektu, který si klade za cíl posunout nahlížení zkoumaného fenoménu v zemi. Všechny tyto zmiňované skutečnosti vyžadují flexibilní a reflektující přístup ve střídání jednotlivých rolí za účelem provedení validního a eticky korektního výzkumu.

Výše uvedené bude dále deklarováno na příkladech z terénní výzkumné práce. Pro lepší názornost bude text rozdělen do tří hlavních výzkumných situací, které se během terénní výzkumné práce objevily.

Postavení výzkumnice směrem k sociálním službám

Výzkumnice navštěvovala denní centrum pro lidi bez domova za účelem získání kontaktu s potenciálními účastníky výzkumu bez domova. Většinu času v centru trávila v přímé interakci s uživateli denního centra v hlavní místnosti, vedla neformální rozhovory, dívala se s nimi na televizní pořady, četla noviny, hrála společenské hry. Vzniklé kontakty s uživateli centra byly ustanoveny na neformální bázi, v partnerské rovině. Uživatelé centra s výzkumnicí otevřeně komunikovali nejrůznější aktivity a diskutovali různá témata. Příležitostně jednali způsobem, který by mohl být považován za porušení pravidel chodu denního centra. V takovém případě vstupovala u výzkumnice do hry její „identita sociální pracovnice“. Dilema kolem rozhodnutí, zda uživatele denního centra upozornit na jejich chování, které není v souladu s pravidly centra, či zda upozornit pracovníky na takovéto chování, či nechat situaci „bez odezvy“ a sledovat, jak se bude vyvíjet dále a stát se tak součástí světa uživatelů denního centra, může být příkladem hledání ukotvení mezi původní „profesní identitou“ výzkumnice a „identitou výzkumníka“, speciálně právě v prostředí sociální služby.

Postavení výzkumnice směrem k sociálně inovativnímu projektu

Herr, K., Anderson, G.L. (2005) popisují šest různých pozic výzkumníka v akčním výzkumu. Přesto, že celý disertační projekt není jako akční výzkum koncipován, je možno vysledovat prvky participativního akčního výzkumu při působení výzkumnice v terénu, a to především ustanovením sociálně inovativního projektu, společně se zástupci neziskového sektoru a s lidmi bez domova. Jedna z pozic výzkumníka, která je popisována Herr, K., Anderson, G.L. (2005), je „vnitřní člen ve spolupráci s dalšími vnitřními členy“. Takovéto skupiny se posouvají od práce izolovaných jednotlivců k práci ve spolupracující komunitě. Smyslem je zapojení členů komunity do procesu učení a změny. Na základě zjištěných informací o situaci v oblasti bezdomovectví v České republice se výzkumnice rozhodla ustanovit novou aktivitu, která by měla potenciál posouvat a měnit daný stav. Za tímto účelem byl ustanoven spolupracující tým z řad lidí bez domova, z řad studentů a univerzitních vyučujících a z řad neziskového sektoru. Pozice výzkumnice se proměnila z pozice „vnějšího člena“ do pozice „vnitřního člena“, který spolupracuje s dalšími „vnitřními členy“, jichž se daná tematika dotýká.

Gulczynska (2010) uvádí, že výzkumník by měl být ponořen do sociálního světa, který zkoumá. Dosažení této úrovně porozumění legitimuje jeho jednání a činí ho akceptovatelné účastníky výzkumu. Autorka dále mluví o výzvě, kterou participativní přístup zkoumání přináší – transformace identity výzkumníka ve dvou směrech – ve vztahu k výzkumníkově znalosti daného problému, ve vztahu k zástupcům oficiálních institucí.

V tomto smyslu představuje sociálně inovativní projekt ponoření do zkoumané sociální reality. Výzkumnice je zde vnitřním členem, který se spolu s ostatními zasazuje o určitou společenskou změnu. Tato aktivita přinesla ustanovení osobních vztahů se zástupci různých institucí i s lidmi bez domova a ovlivnila tak postavení výzkumnice v terénu.

Postavení výzkumnice směrem k účastníkům výzkumu bez domova

Výzkumnice během terénního výzkumu realizovala kontakty s lidmi bez domova různé délky a různé intenzity. Pro účely tohoto textu se zaměří na popis kontaktu s účastníkem výzkumu, který měl charakter etnografický a skládal se z mnoha setkání v období květen 2012 – únor 2012 a realizace vícenásobného interview. Výzkumnice se setkávala a doprovázela účastníka výzkumu při různých příležitostech (vyřízení občanského průkazu, stěhování se na ubytovnu, návštěva lékaře, soudní líčení...), v různém prostředí (na drogovém bytě, v parku, u soudu, na ubytovně, na sociálním odboru...) a v interakcích s různými osobami (s rodinným příslušníkem, se známými, s majitelem ubytovny, s dávkovou specialistou...). Toto vedlo k rozvoji vztahu důvěry a hlubšímu zapojení účastníka do výzkumu, přesto, že by životní situace účastníka výzkumu v té době mohla být hodnocena jako chaotická. Nutno dodat, že se výzkumnice dostala mnohokrát také do pozice „emocionálně podpůrné“ v různých pro účastníka výzkumu krizových momentech, což kladlo nejen zvýšené časové a emocionální nároky, zvýšenou zodpovědnost na jednání, znalost a dovednosti výzkumnice v terénu, ale bylo také zdrojem dilemat v dalším počínání.

Pro lepší názornost popisu různých rolí výzkumnice ve výzkumném terénu sociální práce bylo vytvořeno následující schéma, které se specificky vztahuje na situace z terénního výzkumu daného disertačního projektu.

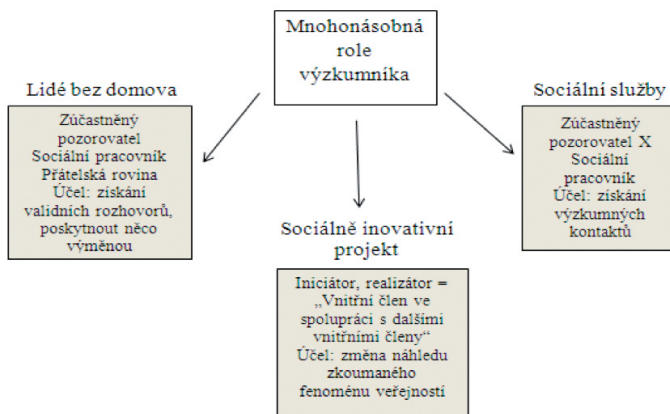

Schéma č. 1 – Role výzkumníka ve výzkumu sociální práce (Lindovská 2013, dosud nepublikováno)

Výzkumník v roli sociálního pracovníka?

Vzhledem ke specifčnosti výzkumu v sociální práci bude dále v textu rozpracováno postavení výzkumnice směrem k účastníkům výzkumu bez domova, konkrétně při poskytování sociálních intervencí.

V rámci terénního výzkumu se objevilo několik situací, kdy bylo výzkumníci vnímáno, že jako protiváhu a „protislužbu“ za spolupráci na výzkumu je možno nabídnout pomoc účastníkovi

výzkumu s řešením jeho sociální situace. Gulczynska (2010, p. 87) píše: „aktivity prováděné s a jménem aktérů výzkumu otevírají nové oblasti otázkám a hypotézám“. Toto může být potvrzeno také zkušenostmi výzkumnice z terénu, zároveň je třeba dodat, že takovéto aktivity otevírají také určitá rizika, která výzkumnice považuje za důležitá k otevření do diskuse.

Jedním z nich je výskyt elementu známého v terapeutickém prostředí jako „přenos“ ve vztahu. Přenos ve vztahu u osob závislých na návykových látkách nabývá velmi specifické podoby. Lidé s problémem závislosti mají tendenci si budovat „kvazi-závislé“, funkcionální vztahy směrem k terapeutovi, to znamená, že klient nepotřebuje terapeuta jako osobu, pouze určité funkce, které chce, aby terapeut za něho nebo pro něho vykonával (Kalina, Mioviský in Kalina a kol., 2008). Přesto, že výzkumný vztah má velmi daleko ke vztahu terapeutickému, podobný princip fungování mohl být v určitých chvílích vysledován i ve vztahu výzkumnice a účastníka výzkumu, zvláště pak v situacích, kdy výzkumnice podporovala účastníka výzkumu při řešení jeho sociální situace ve zvýšené intenzitě. Bylo třeba tyto situace rozpoznávat a reflektovat do té míry, aby nebyl aktivován „protipřenos“ v daném vztahu. Toto kladlo zvýšené nároky na dovednosti a znalost výzkumnice.

Další riziko leží v nezamýšlených důsledcích činů výzkumníka jako sociálního pracovníka. Jako příklad může posloužit situace, kdy výzkumnice doprovázela účastníka výzkumu na zdravotní pojišťovnu ve věci vyřízení si karty pojištění, která vyústila do několikadenního období intenzivního užívání metamfetaminu poté, co se účastník výzkumu dozvěděl o dluhu na zdravotním pojištění. Tato i další zkušenosti mohou být sumarizovány do otázky, zda a nakolik je možné se zapojovat do života účastníků výzkumu. Celou situaci znázorňuje schéma č. 2.

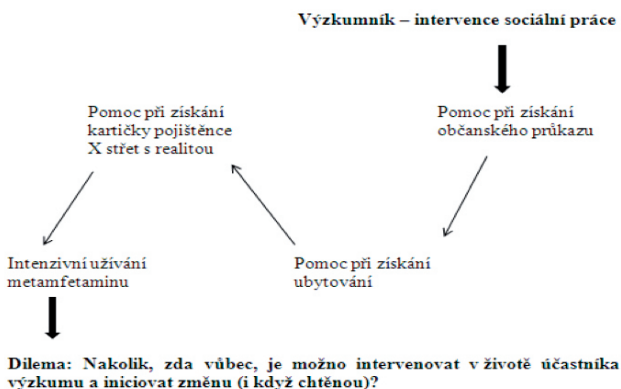

Schéma č. 2 – Intervence sociální práce ve výzkumu sociální práce (Lindovská 2013, dosud nepublikováno)

Závěr

Celý text si kladl za cíl reflektovat a nabídnout zkušenosti při realizaci terénního výzkumu ve výzkumu sociální práce. Stručně byl představen kontext výzkumu, předložen výzkumný cíl a z něho vyplývající hlavní výzkumná otázka a dílčí podotázky. Článek dále představil postup práce na disertačním projektu a metody výběru účastníků výzkumu. Ohnisko celého textu bylo soustředěno kolem role výzkumníka v terénu, v obecnější

rovině byla reflektována tři postavení výzkumnice v terénním výzkumu, konkrétně postavení výzkumnice směrem k sociálním službám, postavení výzkumnice směrem k sociálně inovativnímu projektu a postavení výzkumnice směrem k účastníkům výzkumu bez domova. Bylo popsáno několik možných pozic, ve kterých se výzkumník při realizaci terénního výzkumu sociální práce může ocitnout a reflektována některá dilemata s tím spojená. Specificky pak text zpracovával pozici výzkumníka v roli sociálního pracovníka a byla představena dvě rizika v podobě funkcionálního vztahu mezi výzkumníkem a účastníkem výzkumu a nezamýšlených důsledků nastolených intervencí, která se mohou v takovýchto situacích objevit. Autorka textu se domnívá, že i přes tato úskalí je možno terénní výzkum v sociální práci realizovat korektně a bez poškození jak osoby výzkumníka, tak participantů výzkumu, je však třeba věnovat zvýšenou pozornost přípravě na vstup a pobyt v terénu, v podobě detailního rozpracování etických a bezpečnostních zásad výzkumu a dostatečnému tréninku dovedností výzkumníka. Pobyt výzkumníka v terénu by měl být pravidelně supervidován a kriticky reflektován jak ze strany výzkumníka samotného, tak ze strany výzkumního týmu či školitele.

Literatura

- Barták, M. a kol. (2005) *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty II*, Kostelec nad Černými lesy: IZPE.
- Berg, B. L., Lune H. (2012) *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Boston: Pearson.
- Creswell, J. W. (2007) *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*, London: Sage Publications, Inc.
- Dragomířská, E., Kubisová, D. (2004) Bezdomovectví a duševní zdraví. In Raboch J., Zrzavecká, I., Doubek, P., Anders, M. (eds.) *Česká psychiatrie a svět*, Praha: Galén, s. 31 – 34.
- Gulczynska, A. *The characteristics of the socially engaged grounded theory research on the example of research on youth from an underprivileged Lodz neighborhood* (2010) In Granosik, M., Gulczynska, A., Marynowicz-Hetka, E. (eds.) *Participative Approaches in Social Work Research*, Lodz: Lodz University Press.
- Herr, K., Anderson, G. L. (2005) *The action research dissertation: A Guide for Students and Faculty*, Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Hradecký, I., Plachý A., Prudký, L., Růžička, J., Slaviček, A., Šmídová, M., Šos, L., Riadová, B. (2012) *Souhrnný materiál pro tvorbu Koncepce práce s bezdomovci v ČR na období do roku 2020*, Praha. Dostupné na WWW: <http://www.esfcr.cz/file/8471/> [on-line] [01. 04. 2013].
- Johnsen, S., Fitzpatrick, S. (2013) *Housing First Europe: Local Evaluation Report Glasgow*. Dostupné na: www.housingfirsteurope.eu [on-line] [31.07.2013].
- Kalina, K., Miovský, M. *Psychoterapie v léčbě závislosti* (2008) In Kalina, K. a kol. (ed.), *Základy klinické adiktologie*, Praha: Grada Publishing, a.s., s. 159 -185.
- Kertesz, S. G., Crouch, K., Milby, J. B., Cusimano, R. E., Schumacher, J. E. (2009) Housing First for Homeless Persons with Active Addiction: Are We Overreaching? *The Milbank Quarterly*, roč. 87, č. 2, s. 495 – 534.
- Miovský, M. (2006) *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Šupková, D. a kol. (2007) *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR*. Praha: Grada.
- Yin, R. K. (2003) *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Zákon č. 108/2006 Sb., v platném znění.

Výzkum s ovdovělými seniory

Gabriela Nytra

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstrakt

The aim of this paper is to present a research proposal, which focuses on the period of adaptation seniors on widowhood and try to understand their interpretation of that life crisis. The author presents the proposed research paradigm. It introduced the method and strategy and technology data collection.

Key-words

qualitative research, research paradigm, crisis, widowhood, seniors.

Úvod

Cílem statí je předložit a diskutovat návrh výzkumu, který se snaží odpovědět na otázku, jakým způsobem se senioři adaptují na vdovství – tedy na životní krizi vyplývající ze ztráty životního partnera.

Stáří představuje životní období, v němž se biologické, psychické či sociální důsledky stárnutí nezdá se proplétají s efekty životních krizí. Ačkoli krize (ztráty, životní zvraty) provázejí člověka po celou jeho životní dráhu (Špatenková, 2004, str. 33), ve vývojové etapě stáří jsou pravděpodobnější a mají tendenci se kumulovat. Špatenková, Ivanová (2004) hovoří o krizi jako o ztrátě a zároveň ztrátu pojímají jako krizi. Mezi životní krize patří úmrtí životního partnera, partnerky, penzionování, závažné onemocnění, institucionalizace (Špatenková, 2004). Na základě Holmes – Raheho škály těžkých životních situací a následné sociální readaptace lze jako nejvíce zátěžovou událost v životě člověka vyhodnotit smrt životního partnera, partnerky – ovdovění (Křivohlavý, 2001).

S odvoláním na Špatenkovou (2004) a na Křivohlavého (2001) se ve výzkumu zaměřím právě na životní krizi – ovdovění. Cílem výzkumu je interpretace krizové situace seniory a nalezení způsobů, jimiž se s situací vyrovnávají.

1. Výzkumné paradigma a předpoklady

Za účelem výzkumu volím jako metodologické paradigma sociální konstruktivismus, v rámci kterého budu uplatňovat kvalitativní výzkumnou strategii, která, dle mého názoru, nejlépe odpovídá cílům a povaze výzkumu. Bude se tedy jednat o nenumerné šetření.

Paradigma chápeme v pojetí Petruska, Miltové a Vodákové (2000) jako model vědy a výzkumu, který je charakteristický určitou strukturou představ, hodnot a postupů. Příkladně se k podobě definičního paradigmatu, který klade do popředí způsob

toho, jak lidé vnímají a interpretují stav věcí a jak jim rozumějí (Petrusek, Miltová, Vodáková, 2000).

Protože záměrem výzkumu je porozumět sociální realitě ovdovělých seniorů, volím v rámci sociálněvědního paradigmatu interpretativní směr, kterýžto se zaměřuje na hledání významů sociální reality. Tu vnímáme jako výtvar lidského jednání, které je naplněné významy. Běžné pojmy a výrazy jsou konstrukty každodenního života, kteréžto umožňují interpretaci běžného sociálního světa a usnadňují lidem jejich jednání v sociálním světě (Žižlavský 2003).

Harrington (2006) hovoří o tom, že interpretativní teorie se snaží pochopit, jaké je to být sociálním aktérem, jaký význam sociální realitě tito aktéři přikládají a jaký je jejich vztah ke sdíleným lidským hodnotám. Lze tedy říci, že interpretativní směr se snaží o porozumění, což je v opozici s pozitivistickou teorií. Ta se naopak zaměřuje na vysvětlení sociálních jevů, což je podobné výzkumu přírodních věd, které se významy hodnot nezabývají, ale naopak zkoumají obecně platné zákony o daných objektech a snaží se jednotlivé výroky vědy převést do formalizovaného vědeckého jazyka.

Protože cílem našeho výzkumu je porozumění a interpretace významů sociální reality každodenního života seniorů, volíme rámec interpretativní teorie. V této souvislosti považujeme za nutné specifikovat zmiňovanou sociální realitu. Tu chápeme jako souhrn duševních myšlenkových objektů, které vytváří lidé ve vzájemných interakcích při řešení každodenních problémů (Žižlavský 2007).

Jak lze odvodit z výše popsaného, sociální realita je založená na významech, které aktéři dané realitě přisuzují. K definici významu se vyjadřuje Blumer (1969, s. 10-11): „Podstata objektu – jakéhokoli a každého – sestává z významu, který má pro osobu, pro niž je objektem. Tento význam nastavuje způsob, jakým vidí objekt, způsob, jakým je připravena vzhledem k němu jednat, a způsob, jakým je připravena o něm mluvit.“ Lidé žijící ve stejném prostředí mohou přisuzovat danému objektu odlišné významy na základě rozdílných zkušeností. Proto aktéři popisují sociální realitu ze své subjektivní perspektivy (Znebežánek, 2007), (Loučková 2007). Celá sociální realita, a tím i objekt, je vždy lidskou konstrukcí, která je vytvářena v interakcích a vyznačuje se neustálou proměnlivostí významu objektů (Blumer, 1969).

Petrusek, Miltová, a Vodáková (2000) považují Blumera za svébytnou osobnost propagující vlastní paradigmatický koncept uvnitř interpretativního směru, a to symbolický interakcionismus, který předpokládá, že veškeré sociální významy objektů jsou výsledkem sociální interakce. Předmětem symbolického interakcionismu jsou interpretace osobností a sebereflexe jejich vlastního já, reflexe, jak aktéři interpretují své interpretace, sociální vztahy a jak reflektují zkoumání svých interpretací (Petrusek, Miltová, Vodáková, 2000). Symbolický interakcionismus má v rámci interpretativní sociologie svébytné postavení, ovšem nejedná se o výhradní úhel pohledu, který v rámci našeho výzkumu zaujmeme.

V rámci interpretativního směru je stále nutné udržovat objektivnost poznání sociální reality. Na druhou stranu vědec musí vstoupit do sociální reality, kterou zkoumá a nezůstat izolován, aby nepředkládal jako výsledek svého bádání pouhé domněnky o sociální realitě (Žižlavský, 2007). V tomto bodě si uvědomujeme rozpolcené postavení vědce, který na jednu stranu usiluje o dodržení objektivitu výsledků výzkumu, ale zároveň se stává sám součástí sociální reality, do které vstupuje svou subjektivitou, ať již vlastními předsudky nebo vlivem dopadu svého osobního kontaktu s lidmi ve zkoumané sociální realitě. Klíčovým vědeckým nástrojem je proto schopnost reflexe

neboli uvědomění si, který umožní přiblížení se objektivitě v co největší možné míře (Žižlavský, 2007).

K problematice objektivit v sociálněvědním výzkumu se vyjadřuje i Schutze (in Žižlavský, 2004, s. 215): „... pojmy vytvořené sociálním vědcem jsou konstrukty konstruktů vytvořených v běžném myšlení aktéry na sociální scéně. Vědecké konstrukty vytvořené na druhé úrovni v souladu s procedurálními pravidly platnými pro všechny empirické vědy, jsou objektivními ideálně-typickými konstrukty a jako takové jsou odlišného druhu než ty vyvinuté na první úrovni běžného myšlení, které musí nahradit. Jsou teoretickými systémy zahrnujícími obecné hypotézy.“

Z pohledu interpretativní teorie se vědec nesnaží opakovat všeobecně známou pravdu složitým jazykem, ale snaží se zřejmě věci pojmenovat jako fenomény, které se stanou předmětem zkoumání. Jeho úkolem je tedy pochopit procedury, jimiž se děje interpretace sociální reality, tzn. jak je tato realita konstruována a pochopit následné obsahy interpretace samé (Petrusek 1993).

Na deskripci fenoménů se zaměřuje paradigma fenomenologické, které se dívá na společnost jako na jev vytvářený v duchovních interakcích aktérů, kteří dávají sociálním faktům význam a smysl. Přední osobnostní sociologické fenomenologie je již výše citovaný Alfred Schutze, jehož myšlenky jsou zároveň jádrem celé interpretativní sociologie (Petrusek, Miltová, Vođáková 2000). Předmětem interpretativního porozumění je jedinec a významy, které on sám přikládá svému jednání (Schutz, 1972). Sociální skutečnost je potom ukrytá v každodenním jednání lidí. Porozumění v interpretativním sociologickém směru se zaměřuje na původní významy aktérů v jejich běžném životě (Žižlavský, 2003).

Akt interpretace lze vnímat i jako sociální konstrukt reality (Berger, Luckmann, 2001). Tento úhel paradigmatického pohledu zaujmeme i v našem výzkumu ve snaze porozumět sociální realitě seniorů ohrožených sociálním vyloučením. Podle Hendla (2005) je sociální konstruktivismus směr zabývající se způsoby, jak lidé interpretují nebo konstruují svůj sociální a psychologický svět.

Peter Berger a Thomas Luckmann vycházeli z fenomenologické sociologie podle Alfreda Schutze. Do popředí staví každodenní vědění zdravého rozumu (Harrington 2006). Argumentují tím, že sociální realita je dána střetem objektivních okolností a následnou subjektivní interpretací. Ke shodnému vnímání reality dochází na základě našeho vědění v sociálních procesech, což vnáší prvek objektivizace. Realitou se sociální aktivity stávají až opakováním (Navrátil 1998).

Sociální konstrukce reality je založená na realitě a vědění. Realita je definována jako vlastnost jevů, kterým je připisována existence nezávisle na naší vůli. Vědění je následně definováno jako jistota, že dané jevy jsou opravdové a s určitými vlastnostmi (Berger, Luckmann 2001).

Ve výzkumu se zaměřuji na analýzu sociální reality každodenního života ovdovělých seniorů v procesu adaptace, proto se zaměřím i na vědění, kterým se řídí senioři ve svém jednání. Protože vycházíme z paradigmatického konceptu Bergera a Luckmanna, je pro nás důležité zaměřit se na jejich definici vědění v každodenním životě, která se skládá z reality každodenního života, ze sociálních interakcí v každodenním životě a z jazyka a vědění v každodenním životě.

Realita každodenního života je organizována „tady“ a „ted“, což znamená být fyzicky v přítomném čase, což znamená, že struktura každodenního života je utvářena

prostorem a časem. Prostor má svou sociální dimenzi a časovost, je vnitřní vlastností vědomí. Tento popsaný svět je intersubjektivní a může být sdílen s jinými osobami, ale jejich náhled není totožný. Pokud je realita vnímána jako samozřejmost, aktér nemá potřebu ji ověřovat a vnímá tuto realitu jako neproblematickou. Naopak problémem je narušení rutinního průběhu běžných činností. Problém za hranicí každodenní reality života přesune aktéra do reality odlišné (Berger, Luckmann 2001).

V realitě každodenního života probíhají sociální interakce, což znamená setkávání se tváří v tvář s lidmi. Dochází k vytváření vztahů, které jsou velmi proměnlivé a jsou ovlivňovány typizačními schémata, neboli opakovaně se objevujícími vzorci interakce. Čím více jsou typizace vzdálené od „tady“ a „ted“, tím více jsou anonymní. Souhrnem typizací je sociální struktura, která je základním prvkem reality každodenního života (Berger, Luckmann 2001).

V důsledku typizačních schémat lidé vědí, jak jednat ve většině běžných každodenních událostí. Jedná se o určitou sociální zásobu vědění v situacích, se kterými se lidé často potýkají. Sociální vědění tak slouží k praktickému zvládnutí každodenních činností a interakcí. Toto vědění je předáváno v jazyce, dále skrze gesta, tělesné pohyby, atd. Jazyk vnímáme jako nejdůležitější znakový systém lidské společnosti. Jazyk zpřítomňuje okamžiky z minulosti i budoucnosti a díky němu mnoho zážitků a významů může být objektivizováno v přítomném čase a prostoru. Objektivizací se rozumí projevoování lidského vyjadřování v činnostech. Do reality každodenního života se tak mohou přenést zážitky a zkušenosti z oblasti náboženství, umění, filozofie, či jiné reality. Jazyk se stává zprostředkovatelem každodenní zkušenosti, která by byla jinak nepřístupná (Berger, Luckmann 2001).

Petrusek (1993) vyjadřuje, že jazyk je základním prostředkem interpretace situace. Taktéž interpretace a získávání dat v kvalitativním výzkumu s ovdovělými seniory je založená na jazykovém sdělení.

2. Metodologie

2.1 Navrhovaná metoda a strategie

Vzhledem ke zvolenému paradigmatu sociálního konstruktivismu se jeví jako vhodná **kvalitativní výzkumní strategie**. S tímto souvisí i volba metody porozumění, která umožňuje hlubší poznání vytyčeného problému. Vybraná metoda není založena na testování hypotéz, ale na snaze reflektovat danou situaci a interpretovat ji za použití uvedených teorií. Metoda porozumění tedy spočívá v odkrývání významů určitých jevů spojených s nějakou představou.

Petrusek (1993, s.:135) vnímá metodu porozumění v projevech běžného života, kdy jako bazální se jeví : „tázání po motivu, cíli, významu, ale také funkci, pravidlu nebo normě“, což vyjadřuje snahu porozumět vnějšímu chování a zachytit smysl.

Samotná strategie kvalitativního výzkumu mi umožní získat hlubší vhled do zkoumané sociální reality s využitím vysoké validity. Disman (2000) uvádí, že logika kvalitativního výzkumu je induktivní. Cílem kvalitativního výzkumu je odkrýt význam sdělovaných informací a porozumět jim. Podle Gavory (2010) jde o popsání určité situace ve smyslu, jak ji daní jedinci chápou a porozumění, proč jednají tak, jak jednají. Z uvedeného vyplývá, že hlavním posláním je porozumění lidem v dané sociální situaci. Porozumění

vyžaduje vzhled do co největšího množství dimenzí daného problému. Výstupem kvalitativního výzkumu jsou nové hypotézy a následné utváření teorie (Disman 2000).

Současně s výběrem strategie si uvědomují, že její nevýhodou je podle Dismana (2000) fakt, že uvedená strategie umožní získat velmi mnoho informací pouze o omezeném počtu jedinců. Vznikne silná redukce počtu sledovaných jedinců a tím pak bude generalizace na širokou populaci problematická. Další nevýhodou kvalitativní výzkumné strategie je nízká spolehlivost (Disman, 2000).

Dalším specifickým, kterým je vybraná strategie charakterizována, je osobnost samotného výzkumníka. Ten se totiž stává samotným nástrojem výzkumu. Podle Dismana (2000) osobnost výzkumníka ovlivňuje vlastní sběr dat a jejich interpretaci. Miovský (2006) se zmiňuje o tom, že se jedná o proces, který nelze odstranit a je nutné brát na vědomí možné interakce mezi výzkumníkem a zkoumaným jevem. Žižlavský (2007) hovoří o tom, že sociální vědec musí vstoupit do kontaktu se sociální realitou, protože jinak by pracoval pouze se svými domněnkami o způsobech a smyslu jednání lidí v jejich každodenním životě. Na druhou stranu si vědec musí udržet objektivitu o sociální realitě, a to v takové míře, jaká je maximálně možná. Základním předpokladem udržení objektivit je vědcova schopnost reflexe, protože sociální vědec je součástí sociální reality, do které vstupuje svými interakcemi. Ovšem od běžných lidí žijících v dané realitě se liší svým zájmem vědeckého poznání. Aby vědec nevstupoval do sociální reality a kontaktu s lidmi v jejich každodenním životě chaoticky a nahodile, využívá metody techniky své vědy.

Pro vstup do sociální reality ovdovělých seniorů použijí **metodu biografického výzkumu**. Hendl (2005) považuje biografický výzkum za zvláštní verzi případové studie, která se zaměřuje na případ jedné osoby nebo menšího počtu osob. Takováto studie je pak vnímána jako sepsaná historie života daného člověka, kdy hlavní důraz je kladen na rekonstrukci a interpretaci života jedince z pohledu výzkumníka a tendenci zachovat časovou posloupnost událostí. V případě srovnání několika biografí je možné nalézat podobnosti životních drah a tímto se snažit o vysvětlení zkoumaného jevu.

Hendl (2005, s. 130) dále uvádí, že biografický výzkum se může zaměřit na tři oblasti zkoumání: „a) vnitřní perspektivu jedince; b) interakci jedince v sociálním Kontextu; c) zkušenost jedince v různých životních rolích“.

V rámci biografického výzkumu je možné použít techniku rozhovoru a k tomu je také možné sbírat biografický materiál (např. dopisy, deníky, zápisníky, soudní dokumenty, cestovní zprávy, atd.). Biografický výzkum lze také realizovat longitudálním způsobem, což znamená, že jedinec může být výzkumníkem sledován delší časový úsek, rozhovory se mohou opakovat v pravidelných časových intervalech.

Výzkum následně probíhá ve čtyřech etapách:

- 1) cíl výzkumu, určení životní etapy,
- 2) shromažďování konkrétních materiálů (vyprávění, další materiály),
- 3) zkoumání podle témat,
- 4) zkoumání významu ve vyprávění.

Cílem biografické metody ve výzkumu je zachytit zkušenost jedince. V rámci výzkumného šetření o životní situaci ovdovělých seniorů se budu zaměřovat jen na určitou část života jedince, na specifickou etapu, proto bude tato biografie pouze tzv. epizodická.

V rámci biografické metody výzkumu u ovdovělých seniorů se budu zabírat časovým obdobím od okamžiku ovdovění konkrétního seniora. Případně biografie může zasahovat ještě do období před úmrtím, které by navazovalo a dávalo významy pro pochopení období po ovdovění.

Konkrétně se zaměřím na zkoumání interakcí ovdovělého seniora/seniorky v sociálním kontextu a na jeho zkušenosti s přechodem z role manžela či manželky na roli vdovce či vdovy.

Výzkum bude mít longitudální charakter, což znamená, že rozhovory a setkání s respondenty se budou v pravidelných časových intervalech opakovat. Zde vidím právě výhodu využití biografické metody, jelikož ta sama o sobě umožňuje hlubší a návaznější poznávání sociální reality a životního příběhu jedince. Dává možnost logicky a plynule navazovat na setkání s respondentem a kontinuálně pokračovat ve výzkumném rozhovoru.

2.2 Technika sběru dat

V kontextu vybrané biografické metody výzkumu se mi jeví jako vhodné užít techniku narativního rozhovoru. Hendl (2005) hovoří o tom, že v rámci narativního rozhovoru je komunikační partner povzbuzován ke zcela volnému vyprávění a není konfrontován se standardizovanými otázkami. Cílené dotazování se v rámci této techniky neužívá, jelikož výzkumník vychází z předpokladu, že komunikační partner přisuzuje událostem ve svém životě subjektivní významy, které se projeví právě ve volném vyprávění. Tyto významy je pak možné interpretovat na podkladě celé biografie jedince. Při využití techniky narativního rozhovoru je důležité určit předmět vyprávění, ale stejně tak je důležité najít vhodný subjekt, který je schopný vyprávět.

Rozhovor pak probíhá ve čtyřech fázích. První fází je stimulace, komunikačnímu partnerovi se prezentuje téma a jeho význam. V této fázi je důležité získat důvěru komunikačního partnera a pak jej vyzvat k vyprávění (Hendl, 2005).

Před první fází rozhovoru bych zařadila ještě tzv. nultou fázi. Tím mám na mysli fázi navazování důvěry, mezi mnou jako výzkumníkem a komunikačním partnerem. Protože se jedná o výzkum s ovdovělými seniory, kteří se ještě budou nacházet ve fázi adaptace na ztrátu manžela či manželky, jeví se mi jako důležité věnovat více času budování vzájemné důvěry před samotným začátkem výzkumného sběru dat. Toto budování důvěry proběhne ještě ve fázi pre-finem, tedy v případě anticipované ztráty ještě před úmrtím manžela nebo manželky od komunikačního partnera.

První fázi rozhovoru se mi jeví jako vhodné začít např.: „Chtěla bych Vás poprosit, abyste mi vyprávěla, co všechno se vám v životě přihodilo od chvíle, kdy jste ovdověla až do dnešního dne.“

Po této stimulaci by mělo následovat vyprávění příběhu komunikačního partnera. Třetí fáze rozhovoru je zaměřená na kladení otázek pro vyjasnění si nejasností. Měly by se vyjasnit rozpory a případná nedorozumění ve vyprávění. Při každém tomto vyjasňování by se měl rekonstruovat daný okamžik, a to tak, že se cítují příslušné úseky vyprávění.

Čtvrtá fáze rozhovoru je zobecňující, komunikační partner může odpovídat na otázky typu „proč?“, aby mohlo dojít k odhalení významových struktur (Hendl, 2005).

Literatura

- Berger, P., Luckmann, T.: *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.
- Blumer, H.: *Symbolic Interactionism*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall. 1969.
- Disman, M.: *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vydání. Praha: Karolinum, 2000 (dotisk 2002).
- Harrington, A.: *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006.
- Hendl, J.: *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.
- Ivanová, K.; Špatenková, N.: Funkcionální ztráta. IN Šatenková, N. a kol., *Krizová intervence pro praxi*. Praha: Grada, 2004. s. 63-68.
- Křivohlavý, J.: *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001.
- Loučková, I.: *Integrované paradigma a tvorba dat*. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica Sociologica – Andragogica*, s. 37-44, Olomouc: Univerzita Palackého, 2007.
- Mioviský, M.: *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006.
- Navrátil, P.: Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*. roč. 34, č. 1., s. 37-50. 1998.
- Petrusek, M., Miltová, A., Vodáková, A.: *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994.
- Petrusek, M.: *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Vydavatelství Karolinum, 1993.
- Špatenková, N.: *Krise. Psychologický a sociologický fenomén*. Praha: Grada publishing, 2004.
- Žižlavský, M.: Paradigmatická východiska výzkumu v sociální práci. *Sociální práce / Sociální práce* 1, 2003, 83-90.
- Žižlavský, M.: *Metodologie výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita. 2007.

Příbuzenská péče: specifikace tématu dizertační práce

Aneta Kozáková

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This paper specifies the topic of my PhD thesis which focuses on kinship care. The child is placed in the care of relatives when their parents, for whatever reason, are not able to care for the children themselves. The child should be placed in kinship care as a matter of priority, and then the child may be placed in any other form of substitute care. Generally, kinship care is probably the ideal form of alternative care but relatives carry the great physical, psychological and social burden, including financial one. And therefore, they should be offered versatile professional support. The current view of legislation and literature on this issue not only in the Czech Republic but also from the perspective of Polish and Slovak legislation is described in the paper. The main attention is paid to the definition of substitute care, substitute care structure in the country and the financial support of substitute care. It is all related to kinship care. The text is supplemented by clear tables and diagrams of my own design.

Key-words

Kinship Care, Substitute Care, Slovak Substitute Care, Polish Substitute Care, Czech Substitute Care.

Úvod

V mé dizertační práci bych se ráda zabývala příbuzenskou péčí¹¹ v České republice jako jednou z možných variant náhradní péče o děti. Příbuzenská péče, především péče prarodičů, má spoustu úskalí, jako je psychická, fyzická a sociální zátěž. Avšak ve srovnání s klasickou pěstounskou péčí má také řadu předností. Například dítě se snáze aklimatizuje a přechod dítěte do této péče je méně bolestivý a přirozenější než do klasické pěstounské péče. Nejsou narušeny jeho vazby s rodinou, kamarády a předpokládá se, že nebude trpět poruchou identity a nebude vystaveno tak velké stigmatizaci (Uhlířová, 2010).

Na druhou stranu příbuzenská péče je pojem, který doposud v České republice není definovaný, ačkoliv se v praxi běžně používá. V odborné a naučné literatuře se můžeme setkat s Králičkovou Z., která píše o tzv. příbuzenské pěstounské péči, čímž myslí pěstounskou péči vykonávanou prarodiči či jinými členy rodiny (Králičková, 2007). Dále se můžeme setkat s Uhlířovou V., která píše příručku Dítě ve výchově příbuzných, která je určena pro prarodiče a příbuzné, aby jim pomohla při výchově a péči právě jim svěřených dětí (Uhlířová, 2010). Stejná autorka ještě spolus Hanušovou, L. a Jeníčkovou, N. v konferenčním příspěvku píšou O problematice příbuzenského náhradního rodičovství (Hanušová, a další, 2009). V česky psané literatuře se mi již nepodařilo dohledat jiné autory zabývajícími se tímto tématem komplexněji.

¹¹ Příbuzenská péče je termín často používaný v zahraničí, především v anglosaské literatuře, když děti jsou v péči příbuzných, neboť jejich původní rodič, z jakéhokoli důvodu, není schopen péče. (Farmer, a další, 2008)

V příspěvku se snažím o specifikaci tématu mé dizertační práce pomocí analýzy právních norem nejen v České republice. V první části tohoto příspěvku se zaměřuji na analýzu českých právních norem zabývajících se náhradní péčí a odborné literatury zabývajících se příbuzenskou péčí. V druhé části analyzuji postoj k náhradní péči v zahraničí, konkrétně u nejbližších sousedů na Slovensku a v Polsku, neboť se domnívám, že mi to dává šanci lepšího a širšího pohledu na danou problematiku.

1. Náhradní péče a příbuzenská péče v České republice

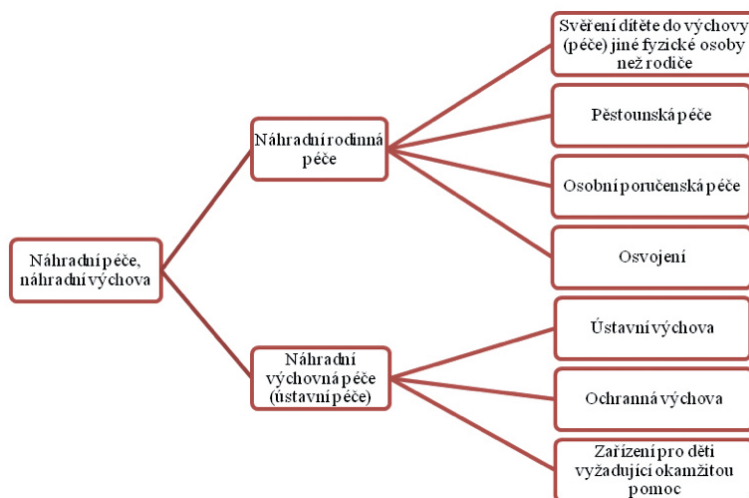
Náhradní péče v České republice je popsána v zákoně č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Od 1. 1. 2014 vyjde v platnost nový občanský zákoník, zákon č. 89/2012 Sb., který bude obsahovat nově i rodinné právo. Realizace náhradní péče je popsána v novelizovaném zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů a dalších souvisejících zákonů, který vešel v platnost 31. 12. 2012.

V obou zákonech v České republice je nevyjasněná terminologie. V české legislativě chybí definice náhradní péče a tento pojem je i v samotné legislativě často zaměňován s pojmem náhradní rodinná péče a náhradní výchova. Stejný problém se paralelně objevuje v praxi i v odborné literatuře, například Matoušek (2008); Bubleová a Kovařík in Matějček (1999); Macháček (2000); Svobodová (2003); Dvořák (2007).

Například dle Škoviera (2007) je mezi péčí a výchovou rozdíl. Péče uspokojuje převážně biologické potřeby. Výchova pak uspokojuje hlavně potřeby psychologické a sociální. Také lze říci, že výchova zahrnuje i péči, avšak pečovat lze i bez toho, že bychom vychovávali. Dle Komárika (1998) je údajně možná pouze náhradní péče, nikoliv náhradní výchova. Pokud dítě vychovává osoba, ať už biologický či náhradní rodič, jedná se o výchovu primární. Pokud tato primární výchova selže, nastupuje převýchova. Hrušáková (2009) v komentovaném zákoně vysvětluje, že pojem péče v legislativě neznamená pouze osobní péči o zdraví dítěte, ale zahrnuje i péči o samotný vývoj, jak tělesný, tak citový, rozumový a mravní. Zkráceně lze říci, že péče o dítě v legislativě je výchova v nejširším slova smyslu. Sama uznává, že svěření dítěte do výchovy v některých případech znamená svěření do osobní péče, a naopak, náhradní rodinná péče by se podle ní měla spíš jmenovat náhradní rodinná výchova.

V anglosaské literatuře používají termíny spojené pouze s péčí (substitute care, foster care, residential care, kinship care).

Na obrázku níže je znázorněna náhradní péče v České republice. Vycházela jsem z výše jmenovaných zákonů, z odborné literatury a z materiálů Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

Obrázek 1 - Náhradní péče v České republice (zdroj: vlastní konstrukce, inspirace na MPSV /Odbor 21, 2013/).

Dítě, o které se rodiče starat nemohou, nechtějí, nebo se starají nevhodným způsobem, se může dostat do péče a výchovy svých příbuzných a známých, tzv. příbuzenská péče. V tomto případě se dítě svěří do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, do pěstounské péče, do osobního poručenství nebo do osvojení. Všechny tyto formy mohou příbuzní a známí využít, když chtějí o dítě pečovat. Ovšem žádná forma náhradní péče není šitá na míru příbuzným dítěte, aby naplňovala jejich potřeby a hlavně potřeby dětí. Soud rozhodne o formě pro příbuzné dle situace, v jaké se dítě nachází a přitom dbá doporučení sociálních pracovníků.

Finanční podpora náhradní rodiny¹² je nově popsána v zákoně o sociálně-právní ochraně dětí a je znázorněna v tabulce níže. Do 31. 12. 2012 byla podpora náhradní rodiny popsána v zákoně č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů.

Tabulka 1 - Dávky pěstounské péče (zdroj: vlastní konstrukce dle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů a dalších souvisejících zákonů).

1€ = 25 Kč = 4 PLN	Světření dítěte do výchovy jiné fyzické osoby	Pěstounská péče	Osobní poručenská péče
Příspěvek na úhradu potřeb dítěte (měsíčně)	-	od 3 680 Kč	od 3 680 Kč
Odměna pěstouna (měsíčně)	-	od 8 000 Kč *	od 8 000 Kč
Příspěvek při převzetí dítěte	-	od 8 000 Kč	od 8 000 Kč
Příspěvek na zakoupení os. motorového vozidla	-	70% (max. 100 000 Kč, od tří dětí)	70% (max. 100 000 Kč, od tří dětí)
Příspěvek při ukončení pěstounské péče	-	25 000 Kč	25 000 Kč

¹² V českých zákonech se používá pojem dávky pěstounské péče.

Výše příspěvku a odměny se odvíjí od počtu a věku svěřených dětí. Příbuzní čerpají příspěvek podle toho, v jaké formě náhradní péče mají dítě svěřené. Od tohoto roku pěstounům, kteří jsou prarodiče, odměna pěstouna (*) nenáleží, a to z důvodu vyživovací povinnosti k vnoučatům, kterou mají dle zákona o rodině.

V České republice máme 8 375 pěstounských rodin. Z toho nejčastější formou pěstounské péče je právě již zmiňovaná péče příbuzenská (cca 68 %), z celého počtu pěstounů tvoří 51 % prarodiče (Vláda, 2011). Pěstounská péče není přímo určena pro příbuzné dítěte. Příbuzní by měli využít svěřeni dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče, ale tato forma nenabízí žádnou dávku, neboť se zde spoléhá na vyživovací povinnost dle zákona o rodině, ale na druhou stranu zákon o sociálně-právní ochraně dětí nezakazuje pěstounskou péči použít pro příbuzné dítěte (Králíčková, 2007), proto této možnosti příbuzní hojně využívali, někdy pravděpodobně i zneužívali. Z těchto důvodů prarodiče mají nárok na odměnu pěstouna pouze v případech hodných zvláštního zřetele dle zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

Navíc, když je příbuzným svěřeno dítě do pěstounské péče, nemusí příbuzní projít stejnou přípravou jako pěstouni, a také jim není poskytována všeobecná podpora po zprostředkování, jako klasickým pěstounům¹³. V praxi jsem se také setkala s tvrzením, že se údajně z klasické pěstounské péče děti minimálně vrací do ústavní výchovy, ale v případě příbuzenské péče k tomu dochází.

Prarodiče tvoří významnou a specifickou skupinu náhradních rodičů, s kterou doposud nikdo intenzivně nepracoval (Hanušová, a další, 2009). Neexistují podpůrné služby pro prarodiče pečující o svá vnoučata místo rodičů a stojí na okraji zájmů náhradní péče. I přesto, že tato náhradní péče je často využívána, má přes řadu úskalí nevíc předností.

Nezisková organizace Rozum a cit je jediná, která se tímto tématem zabývá hlouběji v České republice, snaží se mapovat potřeby příbuzných a také publikovali příručku *Dítě ve výchově příbuzných* (Uhlířová, 2010). Nikdo jiný se tímto tématem v České republice jak teoreticky, tak prakticky nezabývá. Přitom je toto téma v praxi sociální práce často diskutované a kritizované.

2. Náhradní péče a příbuzenská péče na Slovensku

Po rozdělení Československé republiky v roce 1993 šel každý stát vlastní cestou. Češi si nechali funkční komunistický systém náhradní péče s mírnými úpravami. Slovinci spíše experimentovali a přebírali modely ze států s jinou úrovní ekonomiky a odlišnou tradicí (Škoviera, 2007).

Slovenskou náhradní péči (slovensky: náhradná starostlivosť), definuje Zákon o rodině č. 36/2005 Sb.¹⁴ Definuje ji jako „několik zvlášť uspořádaných, na sebe navazujících a vzájemně se podmiňujících dočasných opatření, která nahrazují osobní péči rodičů o nezletilé dítě v případech, pokud ji rodiče nezajišťují nebo nemohou zajistit“ (§44, odstavec 1). Náhradní péči může poskytovat jak klasická rodina, tak skupina, která se fungující rodině co nejvíce podobá (Hudecová, a další, 2008). Proces zprostředkování

¹³ Klasický pěstoun - mám tím na mysli výchovu a péči rodičů, kteří se rozhodli přijmout cizí dítě do své péče (Hanušová, a další, 2009).

¹⁴ Originální znění: Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodině a o zmene a doplnení niektorých zákonov

náhradní péče popisuje zákon o sociálně-právní ochraně dětí a sociálním kurátorství č. 305/2005 Sb.¹⁵

Níže je znázorněný systém náhradní péče na Slovensku, jak ji popisuje jejich zákon o rodině.

Obrázek 2 - Náhradní péče na Slovensku (zdroj: vlastní konstrukce dle Zákona č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov).

Dítě, o které se rodiče starat nemohou, nechťejí, nebo se starají nevhodným způsobem, se může dostat do péče a výchovy svých příbuzných a známých. V tomto případě se dítě svěří do osobní péče. Zákonem o rodině je upřednostňovaná náhradní osobní péče, tedy svěření nezletilého dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče, konkrétně soud upřednostňuje příbuzné.

Príspevky na podporu náhradní péče jsou popsány v zákoně o příspěvcích na podporu náhradní péče č. 627/2005 Sb.¹⁶ Prarodičům je dítě svěřeno do osobní péče, proto jim náleží příspěvek za osobní péči.

Tabulka 2 - Příspěvek na podporu náhradní péče (zdroj: vlastní konstrukce dle Zákona č. 627/2005 Z. z. o príspevkoch na podporu náhradnej starostlivosti o dieťa v znení zákona č. 561/2008 Z. z.).

1€ = 25 Kč = 4 PLN	Osobní péče	Pěstounská péče	Poručník, když má dítě v péči
Jednorázový příspěvek dítěte při jeho svěření do náhradní péče	361,68 €	361,68 €	361,68 €
Jednorázový příspěvek při zániku náhradní péče	905,99 €	905,99 €	905,99 €
Opakovaný příspěvek dítěte (měsíčně)	135,69 €	135,69 €	135,69 €
Opakovaný příspěvek náhradnímu rodiči (měsíčně)	-	122,71 €	122,71 €
Zvláštní opakovaný příspěvek náhradnímu rodiči (měsíčně)	71,09 €	71,09 €	71,09 €

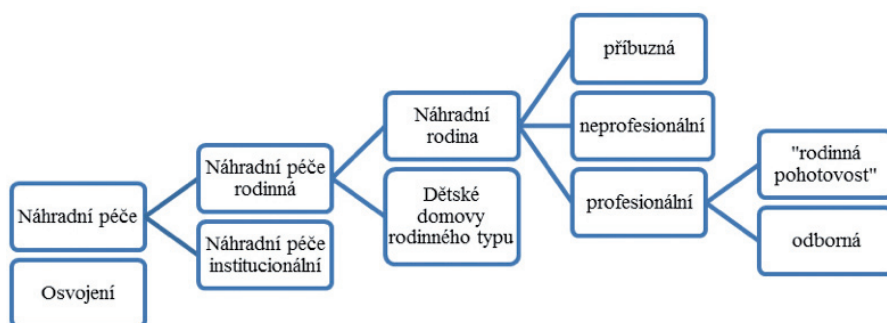
¹⁵ Originální znění: Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

¹⁶ Originální znění: Zákon č. 627/2005 Z. z. o príspevkoch na podporu náhradnej starostlivosti o dieťa v znení zákona č. 561/2008 Z. z.

3. Náhradní péče a příbuzenská péče v Polsku

V Polsku se náhradní péče (polsky: piecza zastępcza) poskytuje dle Zákona o podpoře rodiny a systému náhradní péče ze dne 9. června 2011.¹⁷ Náhradní péče, dle tohoto zákona, je vykonávána v případě, že není možné zajistit péči a výchovu rodiči. Dále dle zákona náhradní rodina a dětský domov rodinného typu zajišťují dítěti nepřetržitou péči a výchovu a spolupracují s adopčním centrem, koordinátorem náhradní rodinné péče a organizátorem náhradní rodinné péče.

Níže je znázorněna náhradní péče, jak ji popisuje jejich zákon o podpoře rodiny a systému náhradní péče.

Obrázek 3 - Náhradní péče v Polsku (zdroj: vlastní konstrukce dle wg Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej).

Dítě, o které se rodiče starat nemohou, nechtějí, nebo se starají nevhodným způsobem, se může dostat do péče a výchovy svých příbuzných a známých. Dítě je svěřené příbuzným a známým do náhradní rodinné péče příbuzné. Příbuzná náhradní rodinná péče se navíc může ještě spojit s jiným typem náhradní péče rodinné.

Finanční podpora náhradní rodiny je popsána v Zákoně o podpoře rodiny a systému náhradní péče. Prarodičům je dítě svěřeno do náhradní rodinné péče příbuzným, proto mu náleží příspěvek a doplatek určený pro náhradní rodinu příbuznou.

1€ = 25 Kč = 4 PLN	Náhradní rodina příbuzná	Náhradní rodina neprofesionální	Náhradní rodina profesionální	Dětský domov rodinného typu
Příspěvek na pokrytí nákladů na výživu dítěte (měsíčně)	660 PLN	1 000 PLN	1 000 PLN	1000 PLN
Doplatek na dítě ve všech stupních invalidity (měsíčně)	200 PLN	200 PLN	200 PLN	200 PLN
Příspěvek na odpočinek mimo místo bydliště dítěte.	X ¹⁸ PLN	X PLN	X PLN	X PLN
Příspěvek na pokrytí výdajů při převzetí dítěte	X PLN	X PLN	X PLN	X PLN

¹⁷ Originální znění: Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej

¹⁸ Příspěvky ve výši X PLN přiznává starosta na žádost náhradní rodiny nebo osoby řídící dětský domov rodinného typu.

Príspevek na pokrytí výdajů s výskytem nepříznivých situací	X PLN	X PLN	X PLN	X PLN
Príspevek na údržbu bytu nebo domu.	-	X PLN	X PLN	-
Príspevek na nezbytnou rekonstrukci	-	-	X PLN	-
Finanční prostředky pro dětský domov rodinného typu.	-	-	-	X PLN
Odměna náhradnímu rodiči (měsíčně)	-	-	2000 PLN	2000 PLN

V roce 2010 bylo celkem 60 434 dětí v náhradní rodině, z toho 44 822 u příbuzných, 8 875 v neprofesionální náhradní rodině a 6737 v profesionální náhradní rodině (Polkowski a další, 2011).

Závěr

V tomto příspěvku jsem se snažila o popis příbuzenské péče převážně z legislativního pohledu doplněný o poznatky z odborné literatury. Zaměřila jsem se hlavně na Českou republiku, ale pro ucelenější pohled jsem nahlédla i do právních norem Slovenské a Polské republiky.

Ve vybraných zahraničních zemích, na rozdíl od České republiky, je termín náhradní péče vymezen zákonem, stejně tak je daná zákonem jasná struktura náhradní péče. V obou případech příbuzenská péče, tzv. osobní péče na Slovensku a náhradní rodina příbuzná v Polsku, je finančně podporována. Bylo pro mě také překvapením, že v obou zemích je osvojení mimo náhradní péči, na rozdíl od České republiky, kde je osvojení považováno za nejvyšší formu náhradní péče. Také je zřejmé, že příbuzenská péče v popsáných zemích je nejpočetněji zastoupenou formou náhradní péče. Z toho důvodu bych se ráda v dizertační práci tímto tématem zabývala a ráda bych komplexně popsala problematiku příbuzenské péče v České republice.

Literatura

- Dvořík, Jakub (2007). Systém náhradní výchovy. *Aspekty náhradní výchovy*. [Online] 22. listopad 2007. [Citace: 25. leden 2012.] www.anv.cz/System_nahradni_vychovy.pdf.
- Farmer, Elaine a Moyers, Sue (2008). *Kinship care*. London : Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 2008.
- Hanušová, Ludmila; Jeníčková, Natálie a Uhlířová, Veronika (2009). *Problematika příbuzenského náhradního rodičovství: konferenční příspěvek Mezinárodní konference Problémy současné rodiny a náhradní rodiny a náhradní rodinné péče*. 2009.
- Hartl, Pavel a Helena, Hartlová (2000). *Psychologický slovník*. 1. vydání. Praha : Portál, 2000.
- Hrušáková, Milana (2009). *Komentované zákony: zákon o rodině; zákon o registrovaném partnerství*. Praha : C. H. BECK, 2009.

Hudecová, Anna a Belková, Vlasta (2008). *Náhradná rodinná starostlivosť – problémy a perspektívy*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2008.

Komárik, Emil (1998). *Pedagogika emocionálne a sociálne narušených*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998.

Králičková, Zdeňka (2007). K některým právním aspektům náhradní rodinné péče: tzv. příbuzenská pěstounská péče. [autor knihy] Sborník ze VII. celostátního semináře NRP Aktuální otázky náhradní rodinné péče. *TRIADA*. Brno : TRIADA– Poradenské centrum, o. s., 2007.

Macháčková, Lenka (2000). Formy náhradní péče o dítě podle zákona o rodině. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*. Facultas Iuridica, 2000, 2.

Matějček, Zdeněk a kolektiv (1999). *Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. [editor] Dominik Dvořák a Vladimír Zindulka. 1. vydání. Praha : Portál, 1999.

Matoušek, Oldřich (2008). *Slovník sociální práce*. 2. vydání přepracované. Praha : Portál, 2008.

Odbor 21 (2013). Formy náhradní rodinné péče. *Ministerstvo práce a sociálních věcí*. [Online] Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 21. 2. 2013. [Citace: 20. 3. 2013.] <http://www.mpsv.cz/cs/14501>.

Polkowski, Tomas a Dugstad, Else (2011). V Polsku se osvědčili krajší koordinátoři pěstounské péče. *Čí je dítě?* [Online] Trauma, 11 2011. [Citace: 27. 3. 2013.] <http://www.cijedite.cz/?nav=aktuality/ostatni/49-v-polsku-se-osvedcili-kra.html>.

Svobodová, Michaela; Vrbovská, Petra S. a Darina, Bártová (2003). Zpráva o stávajícím stavu náhradní rodinné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v České republice (2001). *Sociální práce / Sociálna práca*. 2003, 2.

Škoviera, Albín (2007). *Dilemata náhradní výchovy*. 1. vydání. Praha : Portál, 2007.

Uhlířová, Veronika (2010). *Dítě ve výchově příbuzných*. Praha : Občanské sdružení rozum a Cit, 2010.

Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodině a o změně a doplnění některých zákonů.

Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálněprávní ochraně dětí a o sociální kuratele a o změně a doplnění některých zákonů v znění neskorších předpisů.

Zákon č. 627/2005 Z. z. o příspěvcích na podporu náhradní starostlivosti o děti v znění zákona č. 561/2008 Z. z.

Potřeba sociálního pracovníka ve zdravotnictví

Alena Hegerová

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The article deals the current situation of social workers (social health workers) in the health sector. Social worker is important coordinator of care, particularly for the elderly. Aging as a demographic pointer has become one of the most discussed issues of the last few decades and influenced to varying degrees all countries of the world (Smrčka, Arltová, 2012). Due to the vulnerability of older people, the elderly need to be guaranteed the right to respect, dignity and decent treatment conditions in every environment. This article aims to point out (1) the aging of the population, (2) current laws and regulations relating to the profession of social and health social worker, and (3) the intentions of the Ministry of Labour and Ministry Social Affairs and Ministry of Health for the future. Finally (4) it is engaged in the on-going research project.

Key-words

social care, medici care, social-medical care elderly persons.

Úvod

Stárnutí obyvatelstva vede ke zvyšování nároků na poskytování sociální a zdravotní péče pro staré občany. Vzhledem k zvyšování nákladů na zdravotní a sociální péči je nutné účelně využívat finanční prostředky a zajistit efektivní návaznost péče zdravotní a sociální (Zavázalová, 2008; Bártlová a kol., 2009).

Snahou vyspělých států je vytvořit jednotný model, podle kterého by bylo možné sociální a zdravotní péči sloučit. Někteří autoři (př. Goodwin et. al., 2012; Field, 2011; Humphries, Curry, 2011; Shaw, Rosen, Rumbold, 2011; Leichsenring, 2004) nazývají tento model péče integrovaný. „Integrovaná péče je termín, který odráží zájem na zlepšení péče o pacienta a dosažení větší efektivity a hodnoty od zdravotních systémů. Cílem je řešit roztržitost služeb pro pacienta/klienta a umožnit lepší koordinovanou a kontinuální péči častěji u stárnoucí populace, která má rostoucí výskyt chronických onemocnění. Hledat způsoby, jak integrovat péči efektivněji, je naléhavou politickou otázkou“ (Shaw, Rosen, Rumbold, 2011, s. 3). I přes evropskou vizi o integrované péči (zdravotní a sociální) zůstávají systémy neprovázané a čelí tak rostoucím aktuálním potížím, zejména v dlouhodobé péči o starší osoby (jako je nedostatek pečovatелů a všeobecný trend snižování sociálních služeb); (Leichsenring, 2004). Tyto problémy jsou často diskutovány v ekonomických, politických a sociálních aspektech. Sociální práce ve zdravotnictví může pomoci propojit sociální a zdravotní péči. V následující části článku stručně popíši problematiku stárnutí populace s ohledem na zdravotně-sociální péči.

Problematika stárnutí populace

Stárnutí populace se dotýká všech oblastí života společnosti. Vývoj společnosti je spojen se změnami v oblasti reprodukčního chování, vedoucí k nízké porodnosti

a zpomalení růstu mladších věkových kategorií. Důsledkem toho je změna věkového složení populace (Kalvach, 2004). Problémy stárnutí populace (sociální, zdravotní a ekonomické) se v rozvinutých zemích vyvíjely během prvních 70 let minulého století (Fries, 2002). Obyvatelé vyspělých zemí se dožívají vyššího věku, než by vůbec kdy očekávali (Gruss, 2009). Můžeme připočíst medicínský pokrok a změnu životního stylu, ovšem v některých případech, podle Červenkové, Bruthansové, Pechanové (2006, s. 52) „delší věk znamená i prodloužení doby nesoběstačnosti“. Z důvodu nesoběstačnosti jsou senioři často odkázáni na péči svých nejbližších, avšak ne pokaždé tomu tak je. Příčinou může být dle Singlyho (1999) větší mobilita, která vede k tomu, že spolu širší rodina nejen že nesdílí obydlí, ale ani nežije ve stejném městě či vesnici, což dále vede k nižší frekvenci styků a možnému ochlazení vztahů.

Ve společnosti často převládá názor, že stáří je nemoc a staří lidé jsou nemocní. Dle Vidovičové a Rabušice (2003, s. 41) máme totiž „tendenci přehánět záporné stránky stárnutí, neboť v našem každodenním životě nevnímáme a nevidíme zdravé a vitální seniory, naopak však velmi dobře vnímáme a vidíme seniory nemocné“.

Z tohoto důvodu bývá stáří chápáno jako období nemohoucnosti, nemoci a závislosti. Při charakteristice seniorů si můžeme vybavit i pojem „frailty“ tzv. křehký senior, kterou můžeme nalézt v literatuře zaměřující se na seniory. Jedná se o postupné změny týkající se vlivu věku na tělesnou schránku jedince, jako je ztráta mobility. Následkem ztráty mobility potřebuje pomoc při běžných aktivitách denního života nebo je omezen v pohybu, příp. dlouhodobě upoután na lůžko. Mezi často nemocné této skupiny patří osoby se zvýšeným rizikem pádů, demencí, velmi špatnou mobilitou, také senioři s poruchami orientace (závažné poruchy zraku a sluchu), s těžkou poruchou mentálních funkcí (demence, alzheimerova nemoc), pokročilými somatickými chorobami (tj. kardiaci s opakovaným srdečním selháním nebo srdeční poruchou převodu), senioři v sociálně těžké situaci, zejména pokud žijí osaměle. Syndrom frailty obecně bývá spojován se zvýšeným rizikem pádů, vyšší potřebou hospitalizací a mortalitou (Weber a kol., 2011, Bártlová a kol., 2009).

Současná legislativa týkající se sociálních a zdravotně-sociálních pracovníků v ČR

Ačkoliv demografické ukazatele hovoří o stárnutí společnosti, v České republice není prozatím kladen natolik výrazný důraz na implementaci sociálních nebo sociálně-zdravotních pracovníků do zdravotnických zařízení. Současná pozice sociálních pracovníků ve zdravotnictví není totiž nijak právně ukotvena. Ve vyhlášce č. 99/2012 Sb., o požadavcích na minimální personální zabezpečení zdravotních služeb, není uvedena potřeba sociálního pracovníka jako součást požadavku na personální zabezpečení lůžkové péče. V praxi to znamená, že management nemocnic určuje, zda sociálního pracovníka zahrnou do personálního zabezpečení.

V zákoně č. 108/2006 Sb., je také §52, který pojednává o sociálních službách poskytovaných ve zdravotnických zařízeních ústavní péče. (Ústavní péče je zde chápána jako péče v nemocnicích a v odborných léčebných ústavech.) Píše se v něm, že „ve zdravotnických zařízeních ústavní péče se poskytují pobytové sociální služby osobám, které již nevyžadují ústavní zdravotní péči, ale vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nejsou schopny se obejít bez pomoci jiné fyzické osoby a nemohou být proto propuštěny ze zdravotnického zařízení ústavní péče do doby, než jim je zabezpečena

pomoc osobou blízkou nebo jinou fyzickou osobou nebo zajištěno poskytování terénních nebo ambulantních sociálních služeb, anebo pobytových sociálních služeb v zařízeních sociálních služeb“ (§52, odstavec první, zákon č. 108/2006 Sb.). Tyto osoby mají nárok na stravu, ubytování, pomoc při hygieně a běžných úkonech, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně-terapeutické a aktivizační činnosti a v neposlední řadě pomoc při obstarávání osobních záležitostí a uplatňování práv (§52, odstavec druhý, zákon č. 108/2006 Sb.). Toto opatření je podle Čermákové (2008) tzv. suplování funkce sociálních služeb. K ní dochází tehdy, když senior nemá zajištěnou sociální péči od poskytovatele sociálních služeb (často z kapacitních důvodů ústavních sociálních zařízení), kterou však potřebuje. Jedná se o tzv. sociální hospitalizaci - poskytování sociální péče ve zdravotnickém zařízení, která není plně hrazena z prostředků zdravotního pojištění. Problémem podle Meziresortní komise integrované péče je, „že úhrada za poskytování sociální péče ve zdravotnických zařízeních je nedostatečná, a proto zdravotnická zařízení tuto sociální hospitalizaci neoprávněně vykazují jako pobyt z důvodu zdravotního“ (Čermáková 2008, s. 195).

V kompetencích sociálních a zdravotně-sociálních pracovníků je podle §9 vyhlášky č. 55/2011 Sb., o činnostech zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků: provádět sociální prevenci, včetně depistáže (činnost, zaměřená na včasné a cílené vyhledávání jedinců, kteří se mohou ocitnout nebo se již ocitli v nepříznivé sociální situaci v důsledku své nemoci nebo nemoci blízkých osob), vykonávat sociální šetření u pacientů, posuzovat životní situaci pacienta ve vztahu k onemocnění nebo k jeho následkům, podle potřeby navštěvovat rodiny, spolupracovat s orgány veřejné správy, popřípadě dalšími subjekty a o zjištěních zpracovávat zprávu o posouzení životní situace pacienta, vypracovávat plán psychosociální intervence do životní situace pacienta, včetně rozsahu, druhu a potřeby sociálních opatření, tato opatření realizovat ve spolupráci s dalšími zdravotnickými pracovníky, v případě úmrtí pacientů poskytovat odborné poradenství v sociální oblasti; u osamělých zemřelých pacientů zajišťovat záležitosti spojené s úmrtím (§9, vyhlášky č. 55/2011 Sb.). Vystává zde otázka, jaké záměry mají příslušné resorty a jakým způsobem chtějí navázat spolupráci mezi zdravotní a sociální sférou.

Záměry Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV) a Ministerstva zdravotnictví České republiky (MZČR) do budoucna

Problematika seniorů a stáří jako takového je a bude i nadále aktuální v návaznosti na fenomén stárnutí populace v celé západní kultuře, protože demografické stárnutí společnosti lze pozorovat takřka ve všech zemích. Tato skutečnost je důležitá především z hlediska dlouhodobé strategie státu. Nárůst počtu lidí ve vyšším věku s sebou přináší řadu problémů zejména ve zdravotní a sociální a následně i v oblasti ekonomické, a to z důvodu zvýšených nároků na systém sociální ochrany, především pak na systém sociálního pojištění a poskytování sociálně-zdravotní péče (Zavázalová, 2008, s. 24; Bártlová a kol., 2009).

Snahu propojit zdravotně-sociální sféru v České republice má kromě autorů odborných prací (př. Čevela, Kalvach, Čeledová, Kuzníková, Jarošová, Janečková, Jeřábek, Matoušek atd.) i MPSV, které vnímá, že chybí přesah sociální a zdravotní péče a zaneslo jej do Priorit rozvoje sociálních služeb. V Prioritách pro rok 2009 - 2012 (prodlouženy i na rok 2013) uvádí, že „je nezbytné ve spolupráci s resortem zdravotnictví vytvořit model vzájemně se doplňující sociálně-zdravotní, resp. zdravotně-sociální

péče. Z hlediska potřeb uživatelů nesmí být podceňována ani jedna z komponent této péče a musí být v obou principech zabezpečována odborně způsobilým personálem (MPSV, 2009). Ovšem z tohoto hlediska uvažuje především o vytvoření tzv. komunitní sestry, ale prozatím není zajištěn přesah se zdravotnictvím – „public health“, komunitní sestra“ (MPSV, 2009). Komunitní zdravotní péče, vzhledem k šetření finančních prostředků na zdravotní péči, představuje velký potenciál v přínosu pro zdraví populace a výraznou pozici v systému zdravotní péče. V dokumentu Zelená kniha, konstatuje Komise evropských společenství mimo jiné i to, že systémy zdravotní péče je nutné přizpůsobit stárnoucímu obyvatelstvu (Tóthová, Bártlová 2010). Jarošová uvádí devět základních principů komunitní péče, kam řadí i snadnou dostupnost zdravotních a sociálních služeb ve smyslu psychologickém i fyzickém, rychlé předávání klienta odpovídajícím službám, návaznost péče pro zajištění kontinuity, multidisciplinární spolupráce poskytovatelů zdravotních a sociálních služeb a také možnost výběru služeb (Jarošová 2007). Navázat plynule na komunitní péči by v budoucnu mohl právě zdravotně- sociální pracovník v nemocnici.

Dále se MPSV snaží o to, aby starší občané byli vnímáni pozitivně a společnost byla informována o specifikách provázejících stárnutí. Mimo to uvádí ve svých prioritách nutnost posílení samostatnosti a navýšení informovanosti o jejich právech (MPSV, 2013).

Vzhledem k tomu, že zatím není dostatečný přesah mezi sociálními službami a službami zaměstnanosti (MPSV, 2009), by zdravotně- sociální a sociální pracovník v úzké spolupráci se sestrami mohl posílit povědomí neformálních pečovatelských (zejména rodinných příslušníků) a edukovat je v sociální oblasti. Vzhledem k tomu, že potřeba péče se často vyskytuje nečekaně (zejména v souvislosti s propuštěním z nemocnice), senioři (nebo jejich rodinní příslušníci) obvykle nevědí, kam se obrátit, tato podpora je důležitým faktorem pro dosažení orientace na klienta. Protože pokud klienti a neformální pečovatelské získají informace již v nemocničním zařízení, které seniora propouští do domácí péče, přispěje to k zlepšování kvality péče a následnému snížení počtu rehospitalizací (MPSV, 2013; Bocková, Marečková, 2011; Leichsenring, 2004; Hallberg, Kristensson, 2004). Ačkoli spolupráce mezi zdravotní a sociální péčí je prospěšná, v současné době, jak jsem zmínila výše, záleží pouze na managementu nemocnic, zda sociální pracovník bude součástí zdravotnického týmu. Avšak sociální pracovník v nemocnicích může také přispět k lepší přípravě k propuštění z nemocnice, pokud je schopen vytvořit síť kolem potřeb klienta (Leichsenring, 2004).

Návrh výzkumu

Když jsem přemýšlela nad tím, proč vlastně nejsou sociální pracovníci legislativně vymezení v personálním zabezpečení lůžkové péče, zeptala jsem se rovnou na MPSV, zda mají v úmyslu sociálního pracovníka implementovat do budoucna. Bylo mi odpovězeno: „Zda bude zdravotnickým zařízením uložen závazek tohoto odborného pracovníka zaměstnávat, případně v jakém počtu a v jakých typech zdravotnických zařízení, zda je v kompetenci MZ částečně i otázka budoucí mezirezortní spolupráce s MPSV. V našem zájmu je pracovat v dlouhodobé perspektivě na vytváření a stabilizaci funkčních modelů sociální práce, za který považujeme i sociální práci ve zdravotnických zařízeních.“ (Svobodová, 2013.)

Zjišťovala jsem, zda MZČR uvažuje o „centrálním“ zařazení sociálních pracovníků do nemocnic. Dle vyjádření ministerstva zdravotnictví České republiky „sociální práce

ve zdravotnictví napomáhá při zmírňování či odstraňování negativních sociálních důsledků nemoci. Nemocnice poskytují základní sociální poradenství bez úhrady dle §37, odst.1 písm. a) a §72, písm. a) zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách“ (Sajdllová, 2013). Bohužel tento paragraf se nevěnuje přímo sociální práci ve zdravotnictví, týká se především sociálních služeb, takže pravděpodobně záleží na výkladu zmíněného paragrafu.

Z důvodu nejasně popsané potřeby sociálního pracovníka v nemocnicích ve vyhlášce č.99/2012 Sb., o požadavcích na minimální personální zabezpečení zdravotních služeb a potřeby provázanosti zdravotní a sociální péče bych ráda zjistila, zda sociální pracovník je pomocí v zdravotnickém týmu či nikoliv. Jakým způsobem pomáhá a pokud v nemocnici není zaměstnán, kdo a jakým způsobem tuto péči zajišťuje. Dalším argumentem jsou i společenské změny a měnící se ekonomická situace rodin, čímž klesá počet rodin ochotných a schopných se o svého nemocného a často i nesoběstačného člena rodiny postarat. Také je třeba myslet i na změnu potřeb seniorů ve zdravotnickém zařízení, neboť mají jiné potřeby a často se ani nemusí o některých informacích dozvědět. Jak autorka Vágnerová (2007, s. 344) uvádí: „stárnutí je charakteristické poklesem potřeby nových podnětů a zkušeností a vzestupem potřeby jistoty a stability“. Senior potřebuje ujištění, že se o něj někdo postará a že situaci zvládne. Jak už jsem uvedla výše, právě sociální pracovník může seniora připravit na propuštění a zajistit následnou péči, vyžaduje-li to stav pacienta.

Vzhledem k tomu, že ne každá nemocnice zaměstnává sociálního a zdravotně-sociálního pracovníka, vyvstává zde otázka, kdo a jakým způsobem u pacientů, kteří potřebují sociální péči anebo poradenství, tuto pomoc (oporu) poskytuje. Z těchto výše uvedených důvodů bych ráda porovнала poskytování sociálních služeb v nemocnicích, kde sociální pracovník není zaměstnán s poskytováním sociálních služeb v nemocnicích, kde sociální pracovník je. Cílem práce je tedy porovnat, zda sociální pracovník (sociálně-zdravotní pracovník) má význam ve zdravotnickém týmu, či nikoliv.

Výzkumnou strategii bych napřed zvolila kvalitativní ve dvou nemocnicích, které zajišťují dlouhodobou péči, a to v jedné, v níž sociální nebo zdravotně-sociální pracovník nepracuje a v druhé, v níž sociální pracovník pracuje. Hlavní výzkumná otázka nebo také obecná otázka zní: „Je sociální pracovník efektivní pomocí ve zdravotnickém týmu?“ Za typ výzkumu, pro zodpovězení hlavní výzkumné otázky, by byl zvolen terénní výzkum nebo případová studie (Miovský, 2006). Nemocnice budou vybírány metodou záměrného výběru podle stanovených kritérií: nemocnice, ve které pracuje sociální pracovník, má oddělení pro dlouhodobě nemocné a je ochotna se podílet na výzkumu a druhá nemocnice, která nezaměstnává sociálního pracovníka, také má oddělení pro dlouhodobě nemocné a je ochotna se podílet na výzkumu. Nemocnice by měly být stejně velké, aby byla zajištěna jejich srovnatelnost. Zjišťovat budu i to, zda se jedná o státní, či soukromou nemocnici, ovšem tento ukazatel bude jen informační.

Druhá otázka, tj. pokud v nemocnici sociální pracovník není zaměstnán, kdo a jakým způsobem tuto péči zajišťuje, bude zkoumána kvalitativně.

Na základě výsledků kvalitativního výzkumu bych si zvolila hypotézy a vytvořila dotazník, kterým si je ověřím v podobných typech nemocnic, které budou vybírány náhodně.

Se zřetelem na výše popsané půjde o smíšený výzkum, který je definován jako obecný přístup, v němž se mísí kvantitativní a kvalitativní metody v rámci jedné studie (Hendl, 2005, s. 60). Tento výzkum by mohl přispět k diskuzi potřeby sociálního

pracovníka ve zdravotnictví, a to s ohledem na stárnoucí populaci, potřebu propojení zdravotní a sociální péče a snadnější návaznost péče.

Závěr

V tomto příspěvku jsem poukázala na legislativu týkající se pozice sociálních pracovníků ve zdravotnictví. Sociální práce ve zdravotnictví je právoplatným oborem, který v současné době není jasně ukotven v zákoně. V některých nemocnicích tedy sociální pracovník není zaměstnáván vůbec. To může vést k přetěžování nemocničního personálu, který tyto situace musí řešit místo sociálních pracovníků (Leichsenring, 2004, Bártlová a kol., 2009; Marková, 2009, Zavázalová, 2008). Například Kuzníková (2011) se zmiňuje o vysoké zátěži kladené na sociální pracovníky, protože pokud jsou zaměstnání ve zdravotnickém týmu, mají na starost v některých zdravotnických zařízeních 300 a více lůžek.

S ohledem na demografické ukazatele Českého statistického úřadu budou v roce 2030 tvořit 22,8 % populace osoby starší 65 let, v roce 2050 pak 31,3 %, což představuje asi 3 miliony osob (MPSV, 2008). Stárnutí s sebou přináší nejen aktivní prožití stáří a množství volného času na naplnění svých potřeb, ale i nástup zdravotních a sociálních problémů. Zdravotní komplikace mohou vyústit ve snížení soběstačnosti pacienta, a z toho důvodu je nutné zajistit i oblast sociální, kterou v některých případech řeší lékaři a sestry. Sociální pracovník tak může svou činností ulehčit práci lékařům a sestrám a v neposlední řadě pomoci pacientovi navrátit se do svého přirozeného prostředí.

Literatura

- Bártlová, S. (2005). *Sociologie medicíny a zdravotnictví*. Praha: Grada Publishing.
- Bártlová, S. a kol. (2009) *Komunitní ošetřovatelství pro sestry*. 1. vyd. Brno: NCO NZO.
- Bocková, S., Marečková, J. (2011) Edukace neformálních pečovatelských týmů v domácím prostředí In Sborník VI. *Mezinárodní konference všeobecných sester a pracovníků vzdělávajících nelékařská zdravotnická povolání*. Brno: Tribun.
- Čermáková, K. (2008) Teoretická východiska pro vytváření integrované péče – sociálně zdravotních služeb. Pp. 175-198 in Bohumila Čabanová, Petr Háva at al. *Spravedlnost a solidarita v oblasti sociálně- zdravotnických služeb*. Praha: Výzkumný ústav bezpečnosti práce.
- Červenková, A., Bruthansová, D., Pechanová, M. (2006) *Sociálně-zdravotní služby, poskytované klientům na ošetřovatelských odděleních domovů důchodců a v léčebnách pro dlouhodobě nemocné se zřetelem k jejich sociální situaci a zdravotnímu stavu*. Praha: VÚPSV.
- Čevela, R., Kalvach, Z., Čeledová L. (2012). *Sociální gerontologie. Úvod do problematiky*. Praha: Grada Publishing.
- De Singly, F. (1999) *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Field, S. (2011). *NHS Future Forum: Summary report on proposed changes to the NHS*. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/135149/dh_127540.pdf

- Fries, J. F. (2002) Successful aging — an emerging paradigm of gerontology. *Clinics in Geriatric Medicine*, 2002, vol. 18, pp. 371–382.
- Goodwin et al. (2012) A report to the department of Health and the NHS Future Forum: *Integrated care for patients and populations: Improving outcomes by working together*. London: Nuffield Trust <http://www.networks.nhs.uk/nhs-networks/common-assessment-framework-for-adults-learning/archived-material-from-caf-network-website-pre-april-2012/documents-from-discussion-forum/IntegratedCarePatientsPopulationsPaper-KingsFundNuffieldTrust2011.pdf>
- Gruss, P. (2009) *Perspektivy stárnutí: z pohledu psychologie celoživotního vývoje*. 1. vyd. Praha: Portál.
- Hallberg, I. R., Kristensson, J. Preventive home care of frail older people: a review of recent case management studies. *Journal of clinical nursing*. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15724826>
- Hendl, J. (2005) *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vydání. Praha: Portál.
- Humphries, R., Curry, N., (2011). Integrating Health and Social Care: Where next? London: *The King's Fund*. http://www.kingsfund.org.uk/sites/files/kf/integrating-health-social-care-where-next-kings-fund-march-2011_0.pdf
- Matoušek, O., Kodymová, P., Kolářková, J. (2005) *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.
- Jarošová, D. (2007) *Úvod do komunitního ošetrovatelství*. Praha: Grada, 2007.
- Jarošová, D. (2006). *Péče o seniory*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Jeřábek, H. et al. (2005). *Rodinná péče o staré lidi*. Praha: Karlova Univerzita, Fakulta sociálních věd, Centrum pro sociální a ekonomické strategie.
- Kalvach, Z., (2008) *Geriatrické syndromy a geriatrický pacient*. 1. vyd. Praha: Grada.
- Kalvach, Z., Zadák, Z., a kol. (2004) *Geriatric a gerontologie*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing a.s., 2004.
- Kuzníková, I. et al. (2011). *Sociální práce ve zdravotnictví*. Praha: Grada Publishing.
- Leichsenring, K. (2004). Developing integrated health and social care services for older persons in *Europe, International Journal of Integrated Care*, Vol. 4, 3 September.
- Marková, V. (2009) *Mezinárodní konference sekce zdravotně sociální ČAS 2009*, Dostupné zde: <http://www.cnna.cz/sekce-a-regiony/19/>
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ (2008). *Příprava na stárnutí*, 2008 Dostupné zde: <http://www.mpsv.cz/cs/2856>
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ (2009). *Priority rozvoje sociálních služeb pro období 2009 – 2012*. Dostupné zde: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7759/Priority_rozvoje_soc_sluzeb.pdf
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ (2013). *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017*, Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/III_vlada__Akni_plan_staruti_.pdf
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2006.
- Sajdlová, H. (2013). *MZCR, odbor zdravotních služeb, osobní korespondence*.

Shaw, S., Rosen, R., Rumbold, B. (2011). *What is integrated care?* London: Nuffield Trust http://www.nuffieldtrust.org.uk/sites/files/nuffield/publication/what_is_integrated_care_research_report_june11.pdf

Smrčka, L., Arltová, M. (2012) Ekonomické aspekty stárnutí populace ve vyspělých zemích, *Politická ekonomie*, 2012, s. 112 - 132, dostupné z: <http://www.vse.cz/polek/download.php?jnl=polek&pdf=826.pdf>

Svobodová, L. (2013). *MPSV*, odd. strategií a koncepce sociální práce, Odbor sociálních služeb a sociální práce, osobní korespondence.

Vidovičová, L., Rabušic, L. (2003) *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti*, VÚPSV Praha, výzkumné centrum Brno, květen 2003. Dostupné z: <http://www.mature-project.eu/materials/vidrab.pdf>.

VYHLÁŠKA č. 55/2011 Sb., *O činnostech zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků*.

Weber, P., Ambrošová, P., Weberová, D., Bieláková, K. (2011) *Geriatrické syndromy a syndrom frailty – zlatý grál geriatrické medicíny*, Vnitř Lék, 2011, 57(11): E2010_18 dostupné z: http://www.vnitrnilekarstvi.cz/online/E2010_18

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění. Dostupný zde: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7372/108_2006_Sb.pdf

Zavázalová, H. a kol. (2008). *Inovované dodatky k vybraným kapitolám ze sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví*. 1. vyd., Praha: Karolinum.

Řešení péče o seniory po hospitalizaci

Zuzana Vontorová

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

Article presents a proposal of the dissertation which is the solutions of care for elderly after hospitalization. The theme was chosen with regard to the importance of the issue and the need to understand the needs of seniors with lack of self-sufficiency or loss of independency. Article gives information about how to care for elderly with lack of self-sufficiency or loss of independency after hospitalization and points out the main challenges in post-hospitalization care for elderly in the country. The article informs about the current situation, which led to the formulation of the research project, research strategies and the aim of the supposed research project. Main intention is to understand the ways of solutions of post-hospitalization care for elderly with lack of self-sufficiency or loss of independency, to understand the needs of the elderly and possibilities of their saturation. Partial objective is to compare the care of elderly after hospitalization according to area in which seniors live, in the Moravian-Silesian Region of the Czech Republic.

Key-words

seniors, hospitalization, un-self-sufficiency, solutions of care, natural environment, health services, social services, research investigation.

Úvod

Príspevek čtenáře seznamuje s navrhovaným projektem disertační práce pod názvem: „Mezi nemocí a domovem. Řešení péče o seniory po ukončení hospitalizace“. Dané téma reaguje na celosvětové stárnutí populace, jež vyzdvihuje problematiku péče o seniory s omezenou soběstačností či nesoběstačné seniory, a činí ji aktuálnější víc než kdy dřív. Současné i očekávané demografické změny v České republice významně ovlivňují a budou ovlivňovat nejen sociální a zdravotní oblast, ale také oblast ekonomickou. Spolu s tím pak vyvstává otázka, jak se o staré občany co nejlépe postarat po stránce zdravotní i sociální, jak udržet co nejdéle jejich soběstačnost a jak zajistit co možná nejvyšší kvalitu jejich života, a to i v případech, že je jejich soběstačnost omezena či ztracena.

Senioři jsou značně různorodou skupinou, neboť stáří má vysoce individuální charakter. Typické pro stáří je, že nemůžeme oddělovat zdravotní a sociální problematiku, neboť se vzájemně prolíná a ovlivňuje. Zdravotní stav tak může výrazně změnit sociální situaci seniora a naopak, současná sociální situace má dopad na jeho zdraví. Právě neoddelitelnost těchto sfér je tématem, jež si vyžaduje pozornost a klade značné nároky na znalosti a kvalitu všech zdravotnických a sociálních služeb i pracovníků.

Dle výzkumného ústavu práce a sociálních věcí u nás současná situace v péči o staré a dlouhodobě nemocné občany není rozhodně ideální (Průša, 2010). Jako problémová se ukazuje již samotná hospitalizace seniorů, zejména pak proces jejího ukončení. Ukazuje se, že nemocnice nemají vypracovaný postup pro propouštění pacienta. To

mnohdy probíhá bez bližších informací o domácích podmínkách, o možnostech terénních služeb, a také informace o propuštění je seniorům a rodinám podávána příliš pozdě (Fries, etc., 1994; Přehnal, 2005). Seniorům, díky nepropojení systémů domácí, sociální a zdravotní péče, hrozí také vytržení z přirozeného prostředí. Jako ohroženější se v této situaci jeví senioři žijící na venkově (Krist, 2010; Phillips, 2005), kde je špatná dostupnost ambulantních a terénních služeb, situaci zdejšími seniorům dále komplikuje výrazná neinformovanost o existujících službách. Neinformovanost o službách a možnostech jejich využití se ovšem týká také seniorů z měst.

Uvedené problémy a četná šedá místa v zajištění péče o seniory s omezenou soběstačností či nesoběstačné seniory po hospitalizaci jsou podnětem pro návrh empirického šetření. Jeho záměrem je porozumět řešení pohospitalizační péče o seniory s omezenou soběstačností či nesoběstačné seniory, a to s ohledem na jejich potřeby a způsoby saturace těchto potřeb.

Předložená stať je tedy orientována na význam omezení či ztráty soběstačnosti seniorů po hospitalizaci a na následný způsob řešení pohospitalizační péče. V článku se budu věnovat exkurzu do zkoumané problematiky a stěžejním problémům současnosti. Dále zde prezentuji předpokládané empirické šetření, představuji hlavní výzkumnou otázku, zdůvodňuji volbu metod, předkládám teoretické ukotvení a rovněž předpokládané přínosy práce.

Hlavní problémy současné pohospitalizační péče v ČR

Celosvětové demografické stárnutí populace, jež můžeme charakterizovat růstem relativního i absolutního zastoupení osob ve věku nad 65 let, si vyžaduje přizpůsobení služeb a produktů potřebám a preferencím seniorů. V České republice však v současnosti nejsou služby poskytovány systematicky a subsidiárně, jsou roztržštěné mezi resort zdravotnictví a sociální péče a v jejich rámci mezi různé poskytovatele (Přehnal, 2005). Neprovázanost zdravotního a sociálního systému pak ve svém důsledku způsobuje převážné využívání ústavní péče, ačkoli odborníci odhadli počet seniorů, kteří ji potřebují, na pouhých 2%. Senioři jsou tak ohroženi zbytečnou institucionalizací (Jeřábek, 2005).

Ochranou před zbytečnou institucionalizací je optimálně nastavený systém péče o seniory, jehož cílem by mělo být naplnění tří ukazatelů – kvality, kvantity a formy, a to v míře, jakou jedinec skutečně potřebuje (Svobodová, 2010). Optimální fungování takového systému je nutno zajistit již při samotné hospitalizaci seniora, který se může ocitnout v situaci omezení či ztráty soběstačnosti. Za nesoběstačného je považován ten člověk, jenž má podstatné omezení tělesných či duševních funkcí a bez pomoci či asistence druhého člověka nezvládá aktivity denního života v domácím prostředí (Topinková, Neuwirth, 1996). Při plánování péče je tak nutné zvážit, která složka soběstačnosti je v důsledku nemoci seniora omezena a v jaké míře.

Plánování a řešení pohospitalizační péče o seniory při procesu ukončení hospitalizace se jeví jako velmi problémové a tvoří tak zájmovou základnu pro empirický výzkum disertační práce. Ukazuje se, že propuštění seniora se sice řídí zdravotním stavem a rozhodnutím ošetřujícího lékaře, ale mnohdy bez jakýchkoli dalších informací o podmínkách domácího prostředí nebo o vhodných terénních službách, jež se dají využít. Problémem se rovněž ukazuje být skutečnost, že informace o propuštění není podávána pacientovi a jeho rodině v dostatečném předstihu (Fries, 1994). Tímto

způsobem ale může být narušena autonomie seniorů a jejich práva na rozhodnutí o dalším postupu péče. Koncept autonomie chápeme „jako respekt vůči starším, byť nesoběstačným jedincům a jejich právu na rozhodování o léčbě, jejím způsobu a ukončení“ (Sýkorová, 2007, str. 11). Při koncipování péče o seniory po hospitalizaci platí, že vytvořením vhodného prostředí pro podporu autonomie a samostatnosti starého člověka ve zdravotní a sociální péči můžeme výrazně přispět k prožívání důstojného a kvalitního stáří.

Péče o seniory v celém svém kontextu však není jen zdravotní nebo jen sociální, ukazuje se potřeba větší diverzifikace péče a využívání alternativních forem péče, na což upozorňuje i Kalvach (2011). Autor uvádí, že „přes zlepšování funkčního stavu nově stárnoucích generací povede absolutní přírůstek seniorů ke zvýšení absolutního počtu lidí s disabilitou a potřebou podpůrných služeb“ (Kalvach, 2011, str. 28). Alternativní formy péče, jako například kombinace terénních (pečovatelská služba) a ambulantních (denní stacionáře) služeb v součinnosti s péčí rodiny, se sice neustále rozšiřují, přesto „různé alternativy varíují z hlediska finanční, časové a geografické dostupnosti pro seniory“ (Maříková, Plasová, 2012, str. 6). Místní neboli geografická dostupnost sociálních služeb kolísá podle jednotlivých regionů a velikosti měst. Dle Průši (2010) je nedostupnost služeb problémem zejména menších obcí. Při současném trendu stárnutí populace je však žádoucí, aby služby byly dostupné i seniorům na venkově (Hérová, 2001). V mimoměstských lokalitách senioři nejsou zvyklí využívat sociálních služeb, ať už z důvodu nedostupnosti či nedostatku informací, což vede k tomu, že na venkově sice žijí ve svém přirozeném sociálním prostředí, mnohdy ale nedůstojným způsobem a s minimální podporou jakýchkoli služeb (Jarošová, 2006).

Dalším diskutovaným problémem je již zmiňovaná nedostatečná informovanost seniorů o možnostech péče a existujících službách, a dále fakt, že forma péče o klienta sociálního, popř. zdravotního systému nebývá často zcela vztažena k jeho potřebám (Barvíková, 2005). Ovšem při hledání odpovídajících způsobů péče o seniory s omezenou soběstačností či nesoběstačné seniory jsou jejich potřeby a způsoby saturace těchto potřeb klíčové. S ohledem na uspokojování potřeb těchto seniorů je nutné zajistit kvalitní pohospitalizační péči poskytnutím komplexních informací a dostupností nejrůznějších služeb.

Dvořák (2010) rozlišuje péči dle prostředí, ve kterém je poskytována, na tzv. komplexní domácí a respitní péči, jejímž cílem je příjemce péče podporovat a napomáhat jeho nezávislému životu v domácím prostředí po co nejdélejší možnou dobu, a tzv. ponemocniční péči. Ta umožňuje příjemci péče pobýt v určitém prostředí nahrazujícím domov na přechodnou dobu. Služby můžeme rozlišovat také dle poskytovatele na služby poskytované rodinou, služby zdravotní a sociální služby. Ač se v praxi často tyto formy prolínají, většinou jsou poskytovány bez jakéhokoli efektivního provázání. „Výběr konkrétní služby či formy péče je daný mírou závislosti, resp. mírou soběstačnosti seniora a jeho aktuálním zdravotním stavem“ (Bayerová, 2005). Kritériem posuzování kvality poskytované péče by měl být sám senior, jeho spokojenost a prospěch.

V České republice se v současné době vedou četné diskuze, jak zmiňované problémy v provázanosti služeb efektivně řešit, přesto u nás převažuje tzv. fiskální (redukcionistický) přístup (Kalvach, 2011). Ten s sebou přináší řadu hrozeb (např. fragmentace péče, ztráta individuality a smyslu, marginalizace a minimalizace potřeb, nízká kvalita služeb, nadměrná institucionalizace atd.), proto by se naše společnost měla snažit o zavedení tzv. existencionálního (humanistického) konceptu. „Ten vychází z pojetí lidských potřeb a smysluplnosti života bez ohledu na věk, životní prognózu či

zdravotní omezení... Jeho prioritami jsou ucelenost, sebeúcta, důstojnost, smysluplnost, autonomie, kompetence, motivace a participace“ (Kalvach, 2011, str. 156).

Nakolik se tento koncept uplatňuje v péči o seniory po hospitalizaci, je otázkou, kterou mohou zodpovědět pouze samotní senioři na základě svých zkušeností, jakožto pacienti/klienti a příjemci péče.

Metodologie a teoretické ukotvení práce

Jak již bylo řečeno výše, hlavním cílem disertační práce je porozumět způsobům řešení pohospitalizační péče o seniory s omezenou soběstačností či nesoběstačné seniory, porozumět potřebám těchto seniorů a možnostem saturace jejich potřeb. Dílčím cílem bude odhalit rozdíly při zajišťování péče o seniory po hospitalizaci dle lokality, v níž senioři žijí, a to v rámci Moravskoslezského kraje České republiky.

Pohospitalizační péče, zaměřující se na seniory s omezenou soběstačností či nesoběstačné seniory, má za cíl co možná nejdélší setrvání seniora v jeho přirozeném prostředí. Splnění tohoto požadavku je žádoucí s ohledem na uplatnění principu deinstitucionalizace a zvyšování kvality života seniorů. Prostor seniora je tedy výrazným prvkem ovlivňujícím jeho život v celém bio-psycho-sociálním kontextu.

Jelikož zachování přirozeného, domácího prostředí je cílem služeb a stejně tak potřebou seniorů, zvolila jsem jako odpovídající teoretické ukotvení disertační práce následující tři přístupy obsahující koncept přirozeného prostředí. Jedná se o:

- 1) **Ekologickou teorii** Germaniové a Gittermanové (1980). Její součástí je i tzv. **Life model sociální práce**. Tento model je koncipován s ohledem na životní procesy a orientuje se na silné stránky lidí a jejich vrozenou touhu po zdraví a na modifikaci prostředí s ohledem na lidské potřeby. Perspektiva poukazuje na propojenost mezi člověkem a prostředím a na fakt, že právě na jejich společných hranicích vzniká mnoho životních stresů a problémů (Germain, Gitterman, 1980). Sociální pracovník, který působí v úrovni plánování a řešení pohospitalizační péče, si tak musí všimnout klienta i jeho prostředí, musí být obeznámen s možnostmi péče, které má daný senior v místě bydliště k dispozici, musí znát rodinnou i finanční situaci svého klienta a pohospitalizační péči, musí se umět přizpůsobit měnícím se potřebám daného seniora.
- 2) **Koncept sociálního fungování** vhodně doplňuje ekologickou teorii, neboť se jedná o proces, uskutečňující se na základě interakcí mezi nároky jedince a nároky prostředí, ve kterém jedinec žije. Tam, kde je porušena rovnováha mezi nároky prostředí a schopností člověka tyto nároky zvládat, nastávají problémy v oblasti sociálního fungování (Navrátil, Musil, 2000). U seniorů s omezenou soběstačností či nesoběstačných seniorů po hospitalizaci tento koncept napomáhá identifikovat problémové oblasti a nalézat potřebná řešení.
- 3) Poslední je tzv. **Biopsychosociální perspektiva**, jež člověka vnímá jako bio-psycho-sociální a spirituální bytost. Toto pojetí je důležité, jelikož koncipování pohospitalizační péče se má dít v bio-psycho-sociálním kontextu daného seniora s omezenou soběstačností či nesoběstačného seniora, se snahou zachování jeho autonomie, důstojnosti a celkové kvality života seniora (Cowles, 2006).

Vzhledem k výše zmíněným cílům, jež jsem si v rámci disertační práce stanovila, byla definována hlavní výzkumná otázka takto:

Jak senioři s omezenou soběstačností či nesoběstační senioři interpretují způsoby řešení pohospitalizační péče o ně?

Výzkum tedy zasazujeme do rámce **interpretativního paradigmatu** v sociálních vědách, v jehož centru stojí způsoby vnímání, interpretace „stavu věcí“ jedinci – aktéry (Petrusek, Milťová, Vodáková, 2000), v našem případě seniorů s omezenou soběstačností či nesoběstačných seniorů po hospitalizaci. Adekvátní analytickou perspektivou, která se odvíjí od chápání lidského chování jako závislého na vlastní subjektivní interpretaci individuální zkušenosti omezené soběstačnosti či nesoběstačnosti, je **sociální konstruktivismus** (Berger, Luckmann, 1999). Sociální konstruktivismus chápe významy a realitu jako sociální konstrukty, které jsou neustále se měnící, dynamické procesy, utvářené a závislé na lidském jednání: „Vztahy s ostatními lidmi v situaci tváří v tvář jsou velmi proměnlivé... Neustále dochází k výměně subjektivních významů.“ (Berger, Luckmann, 1999, str. 32.)

Zvolenému cíli a účelu výzkumného projektu odpovídá volba **kvalitativního výzkumu**. „Posláním kvalitativního výzkumu je porozumění lidem v sociálních situacích“ (Disman, 2007, str. 289). V našem výzkumu se tak budu snažit porozumět seniorům s omezenou soběstačností či nesoběstačným seniorům po hospitalizaci, kteří se nacházejí v sociální situaci přechodu z akutní nemocniční péče do péče následně, pohospitalizační. Dle Miovského pak kvalitativní přístup vede k hlubšímu vhledu do zkoumané sociální reality, postižení co největšího množství dimenzí daného problému a k dosažení vysokého stupně validity (Mioviský, 2005).

Ve výzkumu bude použita **metoda mnohonásobné případové studie**, kterou dle Hendla vymezují jako strategii kladoucí důraz na podrobné studium několika případů, za účelem lépe porozumět jiným podobným případům, a na zachycení jejich složitosti (Hendl, 2005). Jelikož se výzkumné šetření bude týkat pohospitalizační péče o seniory s omezenou soběstačností či nesoběstačné seniory, bude cílem interpretovat způsoby této péče a odhalit význam lokality (přírozeného prostředí), ve kterém senioři žijí, a to z pohledu samotných seniorů. V mém případě budou tedy případem vybraní senioři po hospitalizaci z Moravskoslezského kraje.

Záměr je tuto metodu uskutečnit jako tzv. **longitudinální (dlouhodobou) studii**. Ta spočívá zejména v pozorování a studiu stejné skupiny jevů po delší dobu. Výhodou toho typu výzkumu je, že dovoluje výzkumníkům zachytit proměny sledovaného jevu v průběhu času (Trochim, 2006). Jelikož se výzkumné šetření bude týkat pohospitalizační péče, jež je v institucích k tomu určených ohraničená třemi měsíci, s maximální dobou prodloužení poskytované péče na půl roku, bude studie realizována po dobu šesti měsíců po hospitalizaci daného seniora v nemocnici.

Výzkumný vzorek bude získán metodou **záměrného účelového výběru**. Budou jej tvořit senioři z Moravskoslezského kraje, kteří budou vybráni na základě několika kritérií. Mezi ně řadím věk nad 65 let, hospitalizaci v nemocnici s nutností zajištění pohospitalizační péče a ochotu seniorů zúčastnit se výzkumu. Dílčím cílem disertační práce je srovnat způsoby péče o seniory v kontextu lokality, kde daní senioři žijí, a proto bude kritériem rovněž místo bydliště. Předpokládám, že k porozumění situacím seniorů ocitajících se mezi nemocnicí a domovem mi pomůže perspektiva všech zúčastněných. Do výzkumu tedy budou zahrnuti jak vybraní senioři, tak jejich rodinní příslušníci, ošetřující lékař, zdravotní sestra a sociální pracovník, který se podílí na řešení pohospitalizační péče o seniora. Celkový počet komunikačních partnerů bude ovlivněn teoretickým nasycením vzorku, jehož dosažení je možné posoudit až

v průběhu samotného výzkumu, a to na základě výsledků kontinuálně prováděné analýzy získaných dat.

Data budou získána pomocí **nestrukturovaného interview**, v jehož průběhu budou komunikační partneři povzbuzováni ke zcela volnému vyprávění (Hendl, 2005). Rozhovory budou doplněny **nestrukturovaným pozorováním** prostředí, ve kterém se senioři po hospitalizaci budou nacházet, s cílem zachycení celkového kontextu situace. Informace lze rovněž získat **obsahovou analýzou dokumentů**, a to především lékařské, ošetřovatelské a sociální dokumentace.

Závěr

Problematika seniorů představuje v souvislosti s demografickým vývojem a stárnutím populace významnou výzvu nejen pro sociální práci. Potřeba sociální, ale také zdravotní či jiné formy péče o seniory se objevuje zejména v situacích, kdy díky změně zdravotního stavu a omezení či ztrátě soběstačnosti senioři sami nezvládají novou životní situaci, jež je ovlivňuje v celém bio-psycho-sociálním kontextu. Různé formy péče představují soubor činností začínajících už samotnou hospitalizací seniora v nemocničním zařízení, následně pak pokračují v přirozeném prostředí pacienta/klienta či v některé z pobytových služeb. Jak se ukázalo, je pohospitalizační péče jedním ze stěžejních faktorů ovlivňujících kvalitní a důstojný život seniora. Zaslouhuje si důsledné provázání všech forem péče, jejich koordinaci, která by měla začít už v procesu ukončení hospitalizace seniora. Ze statistik a nejrůznějších výzkumů zaměřených na seniorskou tematiku vyplývá, že pohospitalizační péče není v České republice řešena optimálně, ve smyslu neschopnosti reagovat na aktuální potřeby seniorů s poruchou soběstačnosti.

Předpokladem mého výzkumného šetření je, že díky interpretacím zkušeností seniorů s omezenou soběstačností či nesoběstačných seniorů, jakožto pacientů a příjemců péče, doplněné o další výzkumná data, bude možné doporučit a následně realizovat zlepšení v oblasti péče o ně.

V současné době se nacházím v přípravné fázi samotného výzkumu. Stěžejní je pro mne vyřešení etických aspektů empirického šetření souvisejících zejména s ochranou osobních údajů a dat. Je nutné vydefinovat pozici výzkumníka a zajistit, že výběr případů nebude ovlivněn zásahem ze stran ostatních participantů, zejména pracovníků nemocnic, v nichž bude výzkum realizován. Důležitý je rovněž výběr způsobu, jakým bude zajištěna validizace získaných dat. V přípravné fázi se snažím vytvořit formuláře, které zajistí informovaný souhlas s účastí na výzkumu, předloží pověření výzkumníka a další náležitosti. Do přípravné fáze spadá také výběr nemocnic v rámci Moravskoslezského kraje, kde bude započata realizace výzkumu.

Důvodem volby tématu je snaha, aby se výsledky výzkumu staly smysluplným podnětem i reflexí pro práci jednotlivých poskytovatelů služeb. Předpokládaný přínos vidím v lepším pochopení potřeb seniorů s omezenou soběstačností či nesoběstačných seniorů po hospitalizaci, které jsou důležité pro jejich spokojený a důstojný život. Pracovníci ve zdravotnických a sociálních službách si budou moci o stáří vytvořit vyváženější představu, nevnímat si pouze negativních stránek, nejrůznějších stereotypů a mýtů o stáří, a jejich kontakt se starým člověkem tak nebude poznamenán negativním přístupem.

Literatura

- Barvíková, J.: Rodinná péče a profesionální péče. In Jeřábek, H. et al.: *Rodinná péče o staré lidi*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta sociálních věd, Centrum pro sociální a ekonomické strategie, 2005, s. 58-70.
- Bayerová, M.: Kvalita života seniorov v ústavnom zariadení - kvalitou sociálnej práce. In: *Kvalita života a rovnosť príležitostí – z aspektu vzdelávania dospelých a sociálnej práce*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2005. s. 266.
- Berger, P. L.; Luckmann, T.: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Z anglického originálu *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge* vydaného v New Yorku, 1966, přeložil Jiří Svoboda. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- Cowles, L. A. T.: *Social work in health field: a care perspective*. 2. Ed. New York: Haworth Social work Practice Press, 2003.
- Disman, M.: *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vydání. Praha: Karolinum, 2000 (dotisk 2002).
- Dvořák, O.: *Komplexní péče o seniory a osoby s handicapem*. Disertační práce. Praha: ČVUT, 2010.
- Fries, B. E.; Schneider, D. P.; Foley, W. J.; Gavazzi, M.; Burke, R.; Cornelius, E.: *Refining a Case-Mix Measure for Nursing Homes: Ressource Utilisation Groups*. Medical Care, Vol. 32, Nr. 7, pp. 668-685, 1994.
- Germain, C. B.; Gitterman, A.: *The life model of social work practice*. New York: Columbia University Press, 1980.
- Hendl, J.: *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.
- Herová, I.: Venkov a staří lidé. In: Majerová, V. a kol.: *Český venkov*. 2001 – Instituce, PEF, ČZU: Praha, 2001.
- Jarošová, D.: *Péče o seniory*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně-sociální fakulta, 2006.
- Jeřábek, H.: Péče o staré lidi v rodině (východiska, klasifikace, kritické momenty. Pp. 9-19 in H. Jeřábek et al.: *Rodinná péče o staré lidi*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta sociálních věd, Centrum pro sociální a ekonomické strategie, 2005.
- Kalvach, Z. a kol.: *Křehký pacient a primární péče*. Praha: Grada Publishing, 2011.
- KRIST, J.: *Národní strategický plán LEADER 2014+*. Vypracováno s použitím publikace: Strategický rámec udržitelného rozvoje - materiál Rady vlády pro udržitelný rozvoj. Praha: MŽP, 2010.
- Maříková, H.; Plasová, B.: Kontinuita anebo změna v systému zajištění péče o seniory v České republice od roku 1948 vzhledem k genderovanosti politik péče. *Fórum sociální politiky: odborný recenzovaný časopis: dvouměsíčník*. 2012, roč. 6, č. 3, s. 2 – 7.
- Miovský, M.: *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006.
- Navrátil, P.; Musil, L.: *Sociální práce s příslušníky menšinových skupin*. In *Sociální studia*. Sborník prací Fakulty sociálních studií MU č. 5. Brno: MU, 2000. s. 127-163.

Phillips, D.; OI-ling Siu, Yeh, A.; Cheng, K.: Ageing and the Urban Environment. Pp. 147–163 in G. J. AndrewS; D. R. Phillips (eds.). *Ageing and Place: Perspectives, Policy, Practice*. New York: Routledge, 2005.

Petrusek, M.; Miltová, A.; Vodáková, A.: *Sociologické školy, směry, paradigmaty*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994.

Průša, L. a kol.: *Poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením*. Závěrečná zpráva o řešení projektu Analýza a prognóza potřeb poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i, 2010.

Přehnal, J.: *Hospitalizace seniora v nemocnici a zdravotně-sociální návaznosti*. Geriatria: Zlín 2005, Roč. 11, č. 4, s. 159-168. ISSN: 1335-1850.

Svobodová, K.: *Genderové aspekty stárnutí: rodina a péče o seniory*. [online]. [cit. 2013-04-10]. Dostupné z WWW: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=340&PHPSESSID=f3c05ed07d6861ce57ba669833218285.

Sýkorová, D.: *Autonomie ve stáří: kapitoly z gerontosociologie*. Praha: SLON, 2007.

Topinková, E.; Neuwirth J.: *Ztráta soběstačnosti ve stáří, její hodnocení a možnosti kompenzace*. AMI REPORT:1996, 4(3), s. 35-38.

Trochim, W. M. K.: *Time in research. Research Methods Knowledge Base*. Web Center for Social Research Methods, 2006. Found online at: <<<http://www.socialresearchmethods.net/kb/timedim.php>>>.

Žižlavský, M.: *Paradigmatická východiska výzkumu v sociální práci*. Sociální práce/ Sociální práce 1, 2003, s. 83-90.

Výzkum historie sociální práce

Lucie Hrubá

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

Every branch of science, and therefore the social work, has its own history. Knowledge of the historical development of social work is an essential part of the findings of the discipline. This paper aims to familiarize the reader with an outline of the problematic related to examining the history of social work. Introductory part of the paper focuses on the justification for the research needs of social work history. In the subsequent section is devoted attention to the definition of historical research, the different stages of historical research, including their description, definition and division of resources and literature. The final part of the present paper deals with both monographs describing the methodology of historical research in general and specifically for social work and then also the current state of use of historical research in social work in the Czech Republic or the state of the creation of academic papers on historical topics at the University of Ostrava.

Key-words

history of social work, historical research.

Úvod

Dějiny lidstva jsou dějinami práva člověka na důstojnou existenci, dějinami úsilí o to, aby člověk měl svou důstojnost zaručenou subjektivními právy, která musí respektovat ostatní lidé i celá společnost. Na samotném počátku byla pomoc, která byla charakterizována tím, že někdo druhému něco poskytne anebo něco pro někoho vykoná. Trvalo několik desetiletí, než pomoc založenou na dobrovolnosti vystřídal komplexní systém společenské péče o člověka, v níž sociální politika, sociální péče a především sociální práce mají nezastupitelnou roli (Oláh et al., 2008).

Sociální práce, jako interdisciplinární vědní obor, je oborem poměrně mladým¹⁹ (Kováčiková, 2003), avšak její historické kořeny v podobě sociální péče o člověka provázejí lidskou společnost po celou dobu její existence. Historické počátky sociální práce, resp. sociální péče, vycházely nejprve z činnosti filantropických a charitativních organizací, které se postupem času vyvíjely a institucionalizovaly do komplexní podoby sociální pomoci tak, jak ji známe dnes (Kováčiková in Tokárová, 2003).

1. Zkoumání historie sociální práce

Znalost historie, všech jejích souvislostí a faktorů, které ji ovlivnily a důsledky, jež vyvolaly, je velmi důležité a jen díky tomu je možné pochopit příčinné souvislosti ovlivňující přítomnost a do značné míry také budoucnost. Je proto možné říci, že historie je podnětem pro

¹⁹ Sociální práce jako interdisciplinární vědní obor vzniká a rozvíjí se zhruba až od poloviny 19. století. Tedy poté, co sociální, filozofické, ekonomické a společenské myšlení dosahuje určitého stupně vývoje.

formování současnosti a i budoucnosti (Oláh et al., 2008). Poznání a pochopení historického vývoje sociální práce je důležité nejen z hlediska výše uvedeného, ale zejména v souvislosti s pochopením účelu a poslání této disciplíny, a to jak odbornou, tak i laickou veřejností.

Historický vývoj sociální práce je základním, ale poněkud opomíjeným prvkem této vědecké disciplíny. Opomíjen je zvláště pak historický vývoj sociální práce probíhající na úrovni jednotlivých států. Historie sociální práce, která by byla uceleným zpracováním historických faktů z oblasti sociální práce v podmínkách české teoretické základny tohoto vědního oboru, zcela schází, a teprve v posledních několika letech se začíná zpracovávat (Pierson, 2011).

Proč zkoumat historii sociální práce?

Důvodů, proč se zabývat zkoumáním historie sociální práce, především pak té národní, existuje několik, některé z nich nabízí Levická (1999):

- Prvním důvodem je potřeba pochopení vlastního (lokálního) vývoje tohoto oboru, což není možné bez poznání alespoň základních historických faktů a mezníků.
- Druhým důvodem je potřeba doplnit literární prameny z oblasti teorie sociální práce, jejíž organickou součástí je taktéž historie.
- Třetím důvodem je pak potřeba vzbudit, především u studentů oboru sociální práce, zájem o poznání národní historie sociální práce, které by následně vedlo ke stále hlubšímu poznání historie tohoto oboru.

O významu poznání historie sociální práce se zmiňuje také Kováčiková (2003), která uvádí, že historie sociální práce plní tři funkce:

Teoretickou funkci, která umožňuje:

- poznávat podstatu sociálních a sociálně-politických jevů a jejich historické proměny, čímž se poznatky získané historickým výzkumem mohou stát východiskem pro zpracování současných koncepcí a teorií,
- získávat vědecky relevantní výsledky historického bádání, zprostředkovat je odborné i laické veřejnosti a následně tak přispět k rozšiřování historického povědomí.

Výchovně-vzdělávací funkci, jež je založena na:

- schopnosti sledovat vývojové tendence sociálních jevů, sociální politiky, sociální péče aj.,
- schopnosti chápat genezi jednotlivých sociálních jevů, jejich atributů a jejich řešení, citlivosti vnímání jednotlivých sociálních jevů a událostí v životě společnosti.

Pragmatickou funkci, zdůrazňující, že:

- historie sociální práce je zdrojem podnětů a zkušeností, které umožňují lepší poznání a správné pochopení současných sociálních problémů, zároveň vyvarování se chybám a omylům minulosti,
- poznání historického vývoje sociální práce je podmínkou odborného sebezporozumění a identifikace s profesí sociálního pracovníka,
- sociální práce, vědoma si svých historických kořenů, je schopná upevnit svou pozici odvoláním se na svou historii.

2. Historický výzkum jako metoda zkoumání historie sociální práce

Organickou součástí každé vědecké disciplíny jsou její metody zkoumání. Obecně je termín „metoda“ používán k označení souhrnu prostředků, užívaných určitým

způsobem k dosažení určitého cíle. Speciálním případem metody jsou vědecké metody zkoumání, které jsou souhrnem prostředků a cest k dosažení vědeckých poznatků o zkoumané materii (Jurečka et al., 2010). Vědeckou metodu zkoumání historie, současně historie sociální práce, představuje historický výzkum.

Historický výzkum lze charakterizovat jako proces systematického popisu a přezkoumávání minulých událostí s cílem podat zprávu o tom, co se dělo v minulosti. Historický výzkum představuje jednu ze základních výzkumných metod, pomocí které můžeme odhalit neznámé souvislosti, nalézat vztahy mezi minulostí a přítomností, porozumět podmínkám, v nichž se společnost momentálně nachází, hledat odpovědi na určité otázky a jiné (Hendl, 2005). Historický výzkum, pro nějž se někdy užívá také označení historiografie, představuje studii „minulých událostí“, která nám umožňuje vystavět příběhy, jež jsou často nevědomě hluboko ukryty v knihách, rodinách, různých typech organizací, společenských třídách či ikonách naší kultury. Zkoumání historie skrze historický výzkum může nadchnout řadu badatelů, protože poskytuje přístup k dosud neznámým oblastem vědění (Hendl, 2005).

Badatel zkoumající historii nemůže být přímým svědkem či pozorovatelem událostí a procesů, které chce studovat. Mezi ním a objektem jeho studia leží jak časová, tak i většinou prostorová vzdálenost. Badatel nemůže nechat zkoumaný proces nebo jev opakovaně proběhnout a ani jej podrobit bezprostřednímu pozorování. Tyto specifické podmínky badatelova poznání bývají označovány jako poznání zprostředkované. Úlohu zprostředkujícího článku mezi badatelem jako subjektem poznání a procesem či dějem, proběhlým v minulosti jako objektem poznání, plní prameny. Prostřednictvím pramenů získává badatel autentické informace o tom, co se v minulosti událo (Hroch et al., 1983).

Pramen jako zprostředkovatel poznání minulosti

Pramen představuje prvotní zdroj informací. Je nejbližší minulé skutečnosti, poněvadž je jeho součástí či ji bezprostředně odráží. Pramenem je vše, co vzniklo v procesu historického vývoje společnosti, co se zachovalo jako pozůstatek k poznání minulosti. Hlavní základna studia pramenů poskytují archivy, jejichž úkolem je shromažďovat, uchovávat a zpřístupňovat historické písemnosti (Hroch et al., 1985). Pro prameny uložené v archivu se běžně užívá názvu archiválie. Za archiválie jsou považovány psané, obrazové a zvukové památky dokumentární povahy, vzniklé ze soustavné činnosti různých institucí (úřadů, podniků, právnických a fyzických osob apod.), které již jednotlivé instituce nepotřebují a které byly pro svou společensko-politickou či vědeckou důležitost vybrány a určeny k trvalé úschově. Jednotlivé instituce vytvářejí různé druhy archiválií, v archivech se badatel může nejčastěji setkat například s listinami, úředními knihami, spisy, letáky, fotografiemi, mapami (Štouračová, 1999).

Od pramenů je v historickém vědeckém bádání odlišována literatura. Literatura je považována za následné odborné zpracování výsledků výzkumů nebo problémů z minulosti. Literatura obsahuje informace odvozené z pramenů. Základnou pro studium literatury jsou knihovny, především pak vědecké knihovny, které představují jednu z forem veřejného archivu. Mezi pramenem a literaturou však existuje velmi tenká hranice rozlišování a badatel proto musí mít na vědomí, že mezi literaturou a pramenem nemusí být rozdíl vždy jednoznačný (Hroch et al., 1985).

Materiály historického charakteru, ať už prameny či literatura, se zpravidla dělí na zdroje primárního nebo sekundárního charakteru. Za dokumenty primárního charakteru jsou

považovány ty dokumenty, v nichž jsou údaje o určitých jevech, prvcích a fenoménech zaznamenávány přímo, například protokoly, matriky, originály děl, fotografie apod. Dokumenty sekundárního charakteru jsou pak ty, které vznikly na základě primárních dokumentů. Sekundárními dokumenty mohou být ročenky, katalogy, kriminalistické statistiky, novinové články, souhrnné studie určitých jevů a další (Reichel, 2009).

Odlišnou typologii zdrojů, z nichž může badatel čerpat při historickém výzkumu, nabízí zahraniční literatura. Například podle autorky Danto (2008) existují čtyři typy zdrojů:

- primární zdroje (původní dokumenty, které jsou schraňovány veřejnými nebo soukromými archivními sbírkami),
- sekundární zdroje (publikace jiných badatelů),
- zápisky a vzpomínky (autobiografie, paměťihodnosti, orální historie),
- skutečnosti nebo artefakty (architektonika, mapy, objekty a umělecké práce).

3. Metodologie historického výzkumu

Historický výzkum, stejně tak jako jiné typy vědeckého výzkumu, má své metodologické základy, bez nichž by vědecké získaných poznatků byla nemyslitelná. Metodologie historického výzkumu zahrnuje definici problému, stanovení hypotéz (nebo výzkumné otázky), definici proměnných, sběr a analýzu historických dat a interpretace zjištěných poznatků. Historický výzkum musí klást vědecké otázky, na něž se následně musí pokusit odpovědět analýzou pramenů, které byly systematicky sbírány (Danto, 2008).

První etapou v historickém výzkumu je heuristika, v užším smyslu slova objevování anebo výzkum pramenů. Nejrozšířenější metodou, kterou se zjišťují historická fakta z pramenů, je přímá metoda. Pomocí ní se získávají historická fakta přímo z pramene, ve kterém jsou obsažena. Pokud v prameni chybí určitá fakta, využívá se metoda nepřímá, která umožňuje, na základě faktů obsažených v prameni anebo v prameni podobné historické skutečnosti, vyvodit závěry na doplnění chybějících faktů (Kováčiková in Tokárová, 2003).

Při získávání faktů z pramenů se využívá rovněž metoda obsahové analýzy dokumentů. Nezastupitelné místo v historickém poznávání má historická metoda, která umožňuje vysvětlovat sociální a sociálně-politické jevy, názory a teorie v dějinném kontextu. S ní úzce souvisí historicko-porovnávací metoda, která sleduje a porovnává předmětné jevy v jednotlivých etapách jejich vývoje z hlediska jejich vzniku, vývoje a zániku. Další metodou je genetická metoda, která představuje zkoumání sociálních a sociálně-politických jevů a teorií na základě analýzy jejich vývoje. Kromě uvedených metod se při zpracovávání historie sociální práce využívají i další teoretické metody vědeckého výzkumu, jakými jsou analýza, syntéza, indukce, dedukce a zevšeobecnování. Při zpracovávání historie sociální práce se nepoužívá jen jedna metoda, ale podle potřeby se kombinuje více metod, které umožňují objektivnější zpracování, protože jedna výzkumná metoda kontroluje správnost využití další výzkumné metody (Kováčiková in Tokárová, 2003).

Etapy historického výzkumu

Postup badatelské práce v rámci historického výzkumu lze systematizovat do jednotlivých etap. Dělení a popis jednotlivých etap se u různých autorů liší, jednu z nejčastěji užívaných a nejprehlednějších dělení etap badatelské práce nabízí Hroch a kol. (1985):

A. Volba tématu a vymezení problému:

Téma, kterému chce badatel věnovat pozornost, je nejprve nutné vymezit a to:

Časově – stanovení časového období, v jehož rámci bude badatel vymezenou problematiku zkoumat.

Místně – jedná se o badatelovu volbu území, na němž bude dané téma zkoumat.

Problémově – zde si badatel volí problém/y, které na vymezeném území a ve vymezeném čase bude zkoumat. Problém se v historickém výzkumu stanovuje podobným způsobem jako v jiných typech výzkumu. Má být jasně definovaný, řešitelný a jeho význam má být zdůvodněn.

Z hlediska důležitosti tématu – badatel si volí buď takové téma, jež přinese zcela nové, dosud neuveřejněné poznatky, anebo se pokusí o nové pojetí již zpracované problematiky. Z hlediska důležitosti tématu může jít o práce povahy koncepční, syntetické, kompilační nebo popularizující, určené pro odbornou nebo širší veřejnost.

B. Zjištění stavu dosavadního zpracování tématu:

V této etapě badatel zkoumá, jak bylo v dosavadním vědeckém bádání zpracováno jím zvolené téma.

C. Zjištění okruhu relevantních zdrojů:

Badatel volí prameny, o nichž předpokládá, že budou mít pro jeho téma nejvíce vypovídající charakter. Tyto prameny následně podrobí kritickému rozboru (badatel při kritickém rozboru hodnotí například původnost dokumentu nebo také hodnověrnost autora dokumentu). Získáváním pramenů, jejich kritickým zhodnocením a následným využitím relevantních informací rekonstruuje badatel obraz, který dává velkému počtu jednotlivin a vztahů mezi nimi určitý řád. Rekonstruuje obraz minulé skutečnosti tak, aby co nejpřesněji odpovídal minulé skutečnosti.

D. Interpretace a syntéza:

Po etapě studia a analýzy získaných poznatků z pramenů a literatury přistoupí badatel k rekonstrukci historického procesu. Nezbytným předpokladem této etapy je hledání hlavních jevů, skutečností a vztahů, jejich souvislostí a zákonitostí.

E. Adekvátní jazykově-stylistické vyjádření získaných poznatků a jejich následné publikování:

Každá z předcházejících etap historického výzkumu je přípravou na fázi závěrečnou – fázi písemného zpracování poznatků. Proces historického výzkumu dostává vědeckou povahu teprve tehdy, jsou-li jeho výsledky vyjádřeny písemnou formou a následně publikovány.

Pro vypracování závěrečné zprávy je možno využít standardní formy vědecké zprávy, která zahrnuje tyto náležitosti (Hendl, 2005):

- název práce,
- abstrakt,
- metody – popis metodologie,
- výsledky – kvantitativní nebo kvalitativní analýzu získaných dat, sumarizaci zjištění, stanovení závěrů,
- diskusi – zahrnuje odpověď na výzkumnou otázku, návrh dalšího zkoumání,
- poznámky a bibliografickou citaci užitéch zdrojů.

4. Aplikace historického výzkumu v sociální práci

Česky psané publikace věnující se tématu historického výzkumu v sociální práci v současné době zcela absentují. Teoretickou základnu k tvorbě historického výzkumu v sociální práci musí badatel čerpat především ze zahraničních zdrojů. V česky psané literatuře se obecně s tématem historického výzkumu setkáváme u autorů Hrocha (Úvod do studia dějepisu, 1985) či Hendla (Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace, 2005). Zahraniční literatura, především pak anglicky psaná literatura, nabízí k historickému výzkumu velké množství publikací. Ze zahraničních, anglicky psaných publikací je možno uvést knihu *Historical research* (2008) od autorky Elizabeth Ann Danto. Tato autorka ve své publikaci pojednává také přímo o historickém výzkumu v sociální práci.

Rozsah využívání historického výzkumu v rámci sociální práce na našem území není doposud přesně zdokumentován. Jako příklady dosud zpracovaných historických výzkumů v sociální práci je možno použít zatím jen diplomové práce a jednu disertační práci, úspěšně obhájené na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě²⁰. Zjištění těchto prací jsou kameny velké mozaiky historie sociální práce. Avšak potrvá ještě dlouho, než budeme schopni vidět její úplný obrázek (Špiláčková, 2012).

První diplomová práce s historickým charakterem vznikla v roce 2000 na Zdravotně- sociální fakultě Ostravské univerzity. Diplomová práce, jejíž autorkou je Eva Matušů, nese název *Sociální politika společnosti Baťa ve 20. – 40. letech 20. století* a pojednává, jak již sám název práce napovídá, o systému sociální politiky uplatňovaném společností Baťa v 1. polovině 20. století. Autorka svou diplomovou práci vypracovala na základě studia originálních dokumentů společnosti Baťa, které jsou uloženy v archivu Svit (Špiláčková, 2012).

O pět let později vznikla na téže fakultě diplomová práce od Jany Číhalové s názvem *Marie Krakešová a její význam pro současné pojetí sociální práce*. V této práci se autorka zaměřila na deskripci a analýzu díla Marie Krakešové. Získané poznatky následně autorka komparovala s moderními teoriemi sociální práce. Velmi cennou součástí této diplomové práce je ucelený přehled knižní a časopisecké tvorby Marie Krakešové (Špiláčková, 2012).

V roce 2006 byla napsána a úspěšně obhájena další diplomová práce historického charakteru, a to od Marie Špiláčkové. Diplomová práce se věnuje tématu *Historie sociálního plánování v Ostravě*, probíhajícího v 70. a 80. letech 20. století na Ostravsku. Autorka ve své práci zmapovala historický vývoj sociální péče, včetně užívaných metod sociální práce v Ostravě. Práce byla založena na studiu primárních pramenů uložených v Archivu města Ostravy. Text práce doplnila autorka o rozhovory s pamětníky sledovaného období. Na diplomovou práci autorka navázala v roce 2011 svou disertační prací, jež pojmenovala *Sociální plánování v Československu v 70. a 80. letech 20. století*. Disertační práce se zabývá deskripcí historického vývoje sociální péče a sociálních služeb v Československu. Na základě studia primárních a sekundárních pramenů, uložených ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí v Praze, mapuje autorka historický vývoj sociální péče u pěti vybraných cílových skupin (Špiláčková, 2012).

Rok 2012 byl v tvorbě diplomových prací na historické téma velmi plodný. V tomto roce byly vytvořeny a úspěšně obhájeny čtyři diplomové práce, jejichž témata byla velmi různorodá. Jako příklad zde mohu jmenovat svou diplomovou práci na téma *Historie sociální péče o osoby propuštěné po výkonu trestu odnětí svobody se zaměřením na Ostravsko a okolí*. Ve své diplomové práci jsem na základě studia zejména primárních pramenů,

²⁰ Dříve Zdravotně-sociální fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.

pocházejících ze Zemského archivu v Opavě a třech jemu podřízených okresních archivech, zpracovala historický vývoj sociální péče o dospělé osoby propuštěné po výkonu trestu odnětí svobody, proběhlý v letech 1839 – 1989, na celorepublikové úrovni, s důrazem na vývoj probíhající na Ostravsku (Špiláčková, 2012).

Závěr

Sociální práce prošla složitým historickým vývojem a prodělala řadu změn. Zachycení jednotlivých mezníků a historických etap vývoje sociální práce je cenným přínosem pro doplnění stávajícího systému vědeckých poznatků této disciplíny. K zjištění poznatků z minulosti sociální práce slouží badatelům metoda historického výzkumu, která je založena na studiu pramenů, a to jak primárních, tak také sekundárních. Primární prameny jsou autentické zdroje, vytvořené v době, o níž pojednávají. Zdroj primárních pramenů představují archivy. Sekundární prameny jsou pak odrazem primárních pramenů, vznikají na jejich základě a historickou událost popisují s delším časovým odstupem. K získání sekundárních pramenů využívá badatel knihovny, zvláště pak vědecké knihovny. Historický výzkum má, stejně tak jako jiné typy vědeckých výzkumů, svou metodologii, zahrnující celkem pět etap – volbu tématu a vymezení problému, zjištění stavu zkoumané problematiky tak, jak ji popisují sekundární zdroje, identifikaci a lokalizaci primárních pramenů, následuje jejich zpracování. Po etapě studia a analýzy získaných poznatků z pramenů a literatury badatel přistoupí k rekonstrukci historického procesu a nakonec své zjištěné poznatky evaluuje a publikuje. Ucelené zpracování národní historie sociální práce zcela absentuje. Existují pouze dílčí práce, které se tématem historie sociální práce na našem území zabývají. Těmito dílčími pracemi jsou akademické práce studentů Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě.

Literatura

- Danto, E. A. (2008) *Historical Research. Pocket guides to social work research methods*. New York: Oxford University Press.
- Hendl, J. (2005) *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hroch, M. et al. (1985) *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Hroch, M. et al. (1983) *Úvod do studia dějepisu. Metody historikovy práce*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Levická, J. (1999) *Náčrt dejin sociálnej práce*. Trnava: SAP.
- Oláh, M. et al. (2008) *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce: kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- Pierson, J. (2011) *Understanding social work: history and context*. Maidenhead: Open University Press.
- Reichel, J. (2009) *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.
- Špiláčková, M. (2012) *Historical research in social work – theory and practice*. Ostrava: ERIS Web Journal online.
- Štouračová, J. (1999) *Úvod do archivnictví*. Brno: Masarykova univerzita.
- Tokárová, A. (2003) *Sociálna práca: kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

Sociální exkluze v městském prostoru

Marek Mikulec

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

An increasing number of people are permanently excluded from the labour market and they are at risk of poverty and social exclusion. This relates to the process of deindustrialization and transformation of the society oriented towards consumption and production of services. This is the situation of the city of Ostrava (which used to be "the industrial heart" of the country). Rising social inequalities influence structuring of space. Excluded people are segregate away from mainstream society and concentrate on similar places. The increasing spatial concentration of poor people leads to formation of ghettos. Ghetto is presented as a place of disorder and deficiency. But what appears as social pathology or decomposition may be just another type of social arrangement. People are not sufficiently equipped for life outside the excluded locality, but they are very well adapted on the life inside. For such residents ceases the majority society to be the reference society. I am dealing with such topics in ongoing qualitative research – the aim is to understand the perception of own situation of people who lives in specific excluded area.

Key-words

social exclusion, space, ghetto, excluded locality

Úvod

Príspevek se ve své úvodní části zabývá tematikou sociální exkluze a jejím vymezením. Je stručně popsán přechod od konceptu chudoby ke konceptu sociální exkluze, který začal být využíván pro svou multidimenzionalitu. Poukazují skrze Baumana (2008) na to, že sociální pokles, tedy proces stávání se sociálně vyloučeným, se stal jednosměrným. Chudoba a s ní mnohdy související sociální vyloučení již není přechodnou životní etapou (související např. s pořízením bydlení, narozením dítěte atp.), ale stává se trvalým stavem bytí daného jedince. S opětovným sociálním vzestupem se již příliš nepočítá.

U lidí v podobné životní situaci dochází ke koncentracím na určitá místa. Na straně jedné se vydělují bohatí a na opačném protipólu dochází k tomuto u chudých. Soustředování sociálně vyloučených osob jejich problémy jen kumuluje. Dochází k vytváření ghett, což je do určité míry pejorativní termín, ale v literatuře užíván. Obyvatelé vyloučených lokalit se odcizují hodnotám mainstreamové společnosti a uzavírají se či jsou uzavíráni sami do sebe.

Sociální exkluze

Zatímco ještě v osmdesátých letech minulého století byl v Evropě zájem sociální politiky soustředěn na eliminaci chudoby, jež byla primárně vnímána jako problém distribuce neboli problém nedostatku zdrojů chudých, v polovině devadesátých let se zájem přesunul na problematiku sociálního vylučování jedinců anebo celých skupin

obyvatelstva z hlavního proudu života společnosti a neadekvátnosti jejich sociální a politické participace. Sociální exkluze, resp. problematika sociálního začleňování se následně stala předmětem zájmu sociální politiky (Krebs, 2010; Mareš, 2006).

Room (1990) uvádí, že přesun od konceptu chudoby ke konceptu sociální exkluze v sociálních vědách je výsledkem jejich snahy zachytit nové rysy rostoucí chudoby 80. let našeho století: její přetrvávání v čase a její prostorovou koncentraci; marginalizaci, patologické jednání, které ji provázejí; vzdorování normám hlavního proudu společnosti; závislosti na sociálním státu; rozpad tradičních sociálních institucí (rodiny).

Podíváme-li se tak na sociální exkluzi, můžeme zaznamenat odlišné snahy o její vymezení. Mareš (2006) sociální exkluzi vymezuje jako proces, v němž se společnost výrazně polarizuje. Je to proces vydělování jedinců i sociálních kolektivů ze společnosti, který je zbavuje práv a povinností, která jsou s členstvím v ní spojena. Část jedinců je tedy segregována, tzn. nedobrovolně koncentrována na určitá místa. Naproti tomu Giddens (1998, s. 104) se kloní ke stanovisku, že „koncept exkluze se nevztahuje k stupňování nerovností, ale k mechanismům, které mají za následek oddělování určitých skupin od hlavního proudu společnosti“. Nejde tedy, v intencích tohoto výroku, ani tak o rozdělení „nahore“ a „dole“, jako spíše o rozdělení „uvnitř“ a „vně“. Přesun od pojmu chudoby k pojmu exkluze není tedy jen pouhou záměnou pojmů, ale představuje i záměnu předmětu zájmu. Tím již dnes není ani tak problém distribuce bohatství ve společnosti jako spíše problém pout, která spojují její jednotlivé segmenty – problém ohrožení její sociální koheze či soudržnosti.

V procesu sociální exkluze hrají důležitou roli strukturální faktory stojící mimo možnosti ovlivnění jedincem. V postindustriální společnosti začínají dle Berghmana (1998) selhávat některé klíčové instituce:

- 1) demokratický systém zajišťující občanskou integraci, Bauman (2011) píše o rostoucích rozporech mezi občanem *de jure* – měli bychom mít před zákonem rovnost a občanem *de facto* – kde záleží na tom, jak ve skutečnosti jsme schopni svá práva reálně uplatňovat;
- 2) pracovní trh – změny související s přechodem z těžkého k lehkému kapitalismu činí rozrůstající se počty osob nepotřebnými pro pracovní trh (Bauman 2002);
- 3) sociální stát posilující sociální integraci – dochází ke snahám o privatizaci dříve výsostně veřejných služeb (Keller, 2007), což zapříčiňuje ztížený přístup a nedostupnost některých služeb;
- 4) rodina a komunita podporující interpersonální integraci – proces individualizace a doprovodný ústup primárních vazeb sociální ochrany zvyšuje jednostrannou závislost jednotlivců na tržním mechanismu a na systémech sekundární sociability; problémem je, že systémy sekundární sociability při současném oslabování sociálního státu přestávají být schopny plnit své závazky.

Jak je z předešlého textu patrné, sociální exkluze ovlivňuje mnohé v lidském životě, její dopady se projevují v různých sférách – proto bývá označována jako multidimenzionální (Baum, 2004; Mareš, 2006). Sociální exkluze má i prostorový aspekt, neboť lidé i sociální skupiny jsou vylučováni nejen v sociálním, ale i fyzickém prostoru. Jsou soustřeďováni do určitých lokalit či míst. Prostorová koncentrace těchto jevů znásobuje jejich efekt.

Velmi problematickým a rozšiřujícím se jevem je jednosměrnost takového sociálního poklesu. Bauman (2008, s. 68) uvádí, že „dnešní exkomunikaci už nelze považovat za výsledek momentálního neštěstí, které lze napravit – má nádech neodvolatelnosti“.

Důsledkem těchto trendů je fakt, že v ekonomicky nejvyspělejších zemích, včetně České republiky, narůstá počet osob, které jsou trvale vyloučeny z trhu práce a klesají pod práh chudoby. Jejich počty se zvyšují bez ohledu na fázi, v níž se právě ocitá ekonomický cyklus (Keller, 2010). Vyloučení ze společnosti je vnímáno jako „jednosměrka“, mosty, které jednou lehnou popelem, budou jen sotva znovu postaveny (Bauman, 2008).

Wilson (1996) uvádí, že sociální exkluze se velmi často a velmi viditelně vyjevuje jako ghettoizace a v ghettech se vyjevuje jako kultura odlišná od kultury hlavního proudu společnosti. Vytváří se tak oblasti, v nichž se život řídí jinými pravidly než mimo jejich hranice. Pro jejich obyvatele přestává být majoritní společnost referenční společností.

Ghetto je produktem rasového útlaču na všech čtyřech jeho základních rovinách – kategorizace, diskriminace, segregace a diskriminujícího násilí. Je to prostorově ohraničená oblast, kde si rasově či kulturně homogenní diskriminovaná populace pod nátlakem majority vytváří své vlastní instituce, které jsou paralelní s institucemi okolní společnosti. Nicméně tyto instituce jsou pouze nedokonalou paralelou a nikoliv plně funkční alternativou. Proto lidé, kteří jsou na ně odkázáni, zůstávají ve stavu strukturální závislosti (Wacquant, 1997: 343).

Zmíněné odloučení v prostoru (segregace) může být: 1) vynucováno majoritní společností; 2) dáno neosobními strukturálními faktory; 3) dobrovolným odloučením, které není charakteristické jen pro znevýhodněné a deprivované, ale i pro privilegované (Bauman 1999, 2002).

Wacquant (1997) připomíná, že se ghetto často definuje jako místo kultury bída, kde lidé postrádají hodnoty „střední třídy“ a „mainstreamové“ společnosti. Nicméně ty jsou, pokud vůbec, tak jen velmi vágně definovány, což vede k tomu, že se dá definice ghetta libovolně měnit. Ghetto se tak prezentuje jako místo ne-řádu („disorder“) a nedostatku. Whyte (1993) říká, že to, co se jeví jako sociální patologie či rozklad, může být prostě jen jiná forma sociální organizace.

Rizikem je to, že se obyvatelé ghetto mohou stále více odcizovat hodnotám hlavního proudu společnosti a stávají se z nich „cizinci“ (Dahrendorf, 1995). Ti, kdo žijí v ghettech, se ocitli ve stavu společenské izolace a koncentrační efekt zdůraznil a upevnil hranice mezi nimi a ostatními (Dahrendorf, 1991). Majoritní společnost nad nimi ztrácí přímou, a v důsledku kolapsu jejích hlavních sociálních institucí, jako jsou trh práce, systém vzdělávání a socializace, politické strany a církve v tomto prostředí, i nepřímou kontrolu. Ohrožením integrace určitých osob či sociálních skupin do společnosti je pak zpochybněn princip solidarity (solidarita se stává selektivní) a ohrožena je i sociální koheze.

Kultura bída

Prostorovou koncentrací chudoby v oblastech mnohonásobné deprivace se zabýval Oscar Lewis (1966, 1969). Na základě svého studia chudinských čtvrtí formuloval koncept kultury bída. Tímto termínem označil specifickou subkulturu. „Je to kultura v tradičním antropologickém smyslu, tedy že poskytuje lidem návod jak žít, včetně hotové sady řešení lidských problémů, a tak poskytuje významnou adaptační funkci“ (Lewis, 1966: 19). Lewis (1966) dále říká, že takovýto způsob života lze najít všude tam, kde lidé žijí příliš dlouho (například po generace) v oblastech koncentrované bída.

Lewis (1966) však varuje před zobecňováním. Ne každý chudý totiž žije v takovéto kultuře. Kultura bída má své charakteristiky – vysoká míra nezaměstnanosti a nedostatečné zaměstnanosti ve spojení s nízkými platy za nekvalifikovanou práci; neschopnost širší společnosti poskytnout těmto lidem sociální, politickou a ekonomickou organizaci; důraz na příbuzenský systém, založený na plodné rodině.

Pro kulturu bída jsou dále typické určité aspekty života lidí v chudých komunitách. Patří mezi ně vztah mezi subkulturou a širší společností, povaha komunity v oblasti, povaha rodiny a postoje, hodnoty a charakter jednotlivce. Kultura bída má navíc silnou tendenci se reprodukovat. Zvláště děti, které se do takovéto kultury narodí, jsou do ní už někdy ve věku šesti či sedmi let socializovány a absorbovaly základní hodnoty a postoje dané subkulturou. Děti absolvují většinou pouze základní stupeň vzdělání a valná část jejich života se odehrává uvnitř hranic vyloučeného prostoru. Jejich kulturní kapitál tedy není dostatečný pro život mimo vyloučenou lokalitu, ale je velmi dobře přizpůsoben životu v ní (Lewis, 1966; Radostný, 2005).

Stávají se tak další generací obyvatel chudinských čtvrtí, kteří nesou následky nejen chudoby, ale také „...segregace a diskriminace, strachu, podezřivosti a apatie...“ (Lewis, 1966, s. 21). Tito lidé nemají důvěru vůči institucím většinové společnosti a raději se spoléhají na alternativní systémy ochrany a zabezpečení (rodina, přátelé, sekundární ekonomika), které jim nabízí prostředí kultury bída. Nicméně neutěšené podmínky života v tomto prostředí se negativně projevují na kvalitě života nejen po stránce materiální, ale také psychické a sociální. „Bída kultury je jedním z klíčových rysů kultury bída,“ říká Lewis. (1966, s. 25.)

Vytváří se tak oblasti, v nichž se život řídí jinými pravidly než mimo jejich hranice. Pro jejich obyvatele přestává být majoritní společnost referenční společností. Nemají důvěru v její abstraktní systémy, zvláště když je jejich vyloučení zbavuje i mnoha kontaktů s přístupovými body těchto systémů, zatímco jiné jsou vnímány jako nepřátelské či požadující po nich nesrozumitelné nebo nepřijatelné závazky. Sociálně vyloučení hledají náhradní bázi solidarity: nenachází-li solidaritu ze strany společnosti jako celku, hledají ji mezi „vlastními“. To je také jeden z důvodů šířícího se odporu vůči většinové společnosti v tomto prostředí.

Je důležité zdůraznit, že řada vyloučených území, respektive území s koncentrací vyloučených, má tendenci zůstávat beze změny i přes změny probíhající v jejich okolí (jejich chudoba přetrvává i v obdobích ekonomického růstu širší společnosti).

Literatura

- Baum, D. (2004) The process of social exclusion as a specific process of urbanised modern welfare states. Challenges to a changing social policy. TiSSA Plenum 2004 and PreConference of the PhD-Network: „Access for all. Capabilities, Diversity, and Social Exclusion“, August 19th - August 24th 2004, St.-Petersburg, Russia.
- Bauman, Z. (2011) *Collateral Damage*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2008) *Tekuté časy: život ve věku nejistoty*. Praha: Academia.
- Bauman, Z. (1999) *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
- Bauman, Z. (2002) *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.

- Berghman, J. (1998) Social Integration Protection and Social Quality in Europe. In Beck, W., van der Maesen, L., Walker, A. (eds.). (1998) *The Social Quality of Europe*. Bristol: The Policy Press, str. 251-268.
- Byrne, David. (1999) *Social Exclusion*. Buckingham: Open University Press.
- Dahrendorf, R. (1995) *Report on Wealth Creation and Social Cohesion in a Free Society*. London: Commission on Wealth Creation and Social Cohesion.
- Dahrendorf, R. (1991) *Sociálny konflikt*. Bratislava: Archa.
- Giddens, Anthony. 1998. *The Third Way*. Cambridge: Polity Press.
- Keller, J. (2007) *Teorie modernizace*. Praha: SLON.
- Keller, J. (2010) *Tři sociální světy*. Praha: SLON.
- Krebs, V. a kol. 2010. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- Lewis, O. (1969) *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan & New York*. London: Panther Books.
- Lewis, O. (1966) The Culture of Poverty. *Scientific American* 215 (4): 19-25.
- Mareš, P. (2006) *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚSP – výzkumné centrum Brno.
- Mareš, P. (2004) Sociální exkluze a inkluze. In *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: MU a Georgetown.
- Radostný, L. (2005) Faktory sociálního vyloučení. Str. 71-80. In Sýkora, L., Temelová, J. (eds.). (2005) *Prevence prostorové segregace*. Praha: PřF UK a MMR ČR.
- Room, G. 1990. *New Poverty in the European Community*. London: Macmillan.
- Wacquant, L. (1997) Three Pernicious Premises in the Study of the American Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research* 21(2): 341-353.
- Whyte, W. F. (1993) *Street corner society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wilson, W. J. (1996) *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*. New York: Alfred A. Knopf.

Zadluženost a předluženost obyvatel jako sociální problém

Eva Nedomová

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

Czech household debt in 2011 reached 1.1 billion crowns. Easy availability of credit, effective promotional marketing, and the desire for private housing are just one of the motivating factors that lead to the increasing indebtedness of Czech families. Life on the debt becomes a phenomenon of modern times. However, it should be noted that the growth of debt increases the risk of over-indebtedness, which must be distinguished from indebtedness. As reported by Stamps (2009) although both terms in the literature are often confused or seen as synonyms, they are not identical concepts. Over-indebtedness of individuals and families is increasingly perceived as a serious problem. For the year 2012 the court ordered 810,420 foreclosures and approved 16,956 applications for debt relief. However, these figures do not include applications that have not been approved yet in their legal power, or state of indebtedness that has been resolved other way than through the courts. ([Http://www.crif.cz](http://www.crif.cz)). This paper deals with the definition of the concept of indebtedness over indebtedness, and the factors that contribute to the formation of excessive debt and its consequences. Last but not least, the possibility of social work.

Key-words

overindebtedness, indebted, financial literacy, social work.

Úvod

Předlužení představuje negativní formu zadlužení, která může mít celou řadu dopadů na jedince i jeho rodinu. S růstem zadlužení roste i počet soudně nařízených exekucí. Přestože podle údajů České exekutorské komory došlo v minulém roce k poklesu soudně nařízených exekucí, dá se však do budoucna předpokládat spíše opačný trend, a to, že toto číslo bude stále narůstat (<http://www.ekcr.cz/>). Je nutné podotknout, že tento trend se nedotýká pouze České republiky, ale je rozšířen celosvětově, o čemž svědčí řada zahraničních výzkumů zabývajících se tématy zadluženosti, předluženosti a jejich souvisejících faktorů. Příkladem může být výzkum Goodeho (2012), který zkoumal vliv předluženosti na partnerské soužití; autoři Wang a Xiao (2008) se ve svém výzkumu zaměřili na vztah využívání kreditních karet a zadluženosti u vysokoškolských studentů; Drentea a Lavrakas (2000) se ve svém výzkumu zaměřují na to, jaký vliv má využívání kreditních karet a stres z půjček na zdraví; Meltzer, Bebbington, Brugh, Jenkins, McManus a Dennis (2011) se ve své práci zabírají vztahem předluženosti a incidencí sebevražd, Gatherhood (2011) ve své práci zkoumá vztah sebekontrolou, finanční gramotnosti, zadluženosti a využití kreditních karet; Reading a Reynolds (2001) se zaměřují na vztah mezi dluhy, sociálním znevýhodněním a poporodní depresí; Walker (2001) se zaměřuje na copingové strategie domácností, které jsou

pod finančním stresem; Mewse, Stephen a Wrapson (2010) zkoumají faktory, které motivují zadlužené udělat první krok směrem k řešení své situace.

Je však nutné podotknout, že většina výzkumů, zabývajících se tématem předlužení, je popisována z pohledu ekonomie, psychologie, sociální politiky či jiných vědních disciplín, avšak výzkumů, zabývajících se předlužeností z pohledu sociální práce, je nedostatek.

Článek se zabývá předlužeností domácností. V první kapitole se zaměříme na terminologické vymezení klíčových pojmů, ve druhé kapitole nastíníme vývoj zadluženosti v České republice, třetí kapitola se věnuje typologii dluhů a dlužníků, čtvrtá kapitola popisuje identifikaci nejčastějších příčin předlužení, v páté se pak zaměříme na důsledky předlužení. Šestá kapitola se věnuje finanční gramotnosti, sedmá kapitola popisuje možnosti sociální práce jak z hlediska prevence předlužení, tak jejího řešení.

1. Uvedení do tématu a terminologické vymezení

Na předluženost je potřeba se dívat jako na sociální proces, který se odehrává v určitém kontextu, má své fáze a je ovlivněn mnoha faktory, jako jsou copingové strategie dlužníků, přístup věřitelů, legislativa, normy a převládající tendence ve společnosti (Reifner, a kol., 2003). Půjčování peněz, tedy zadlužování, samo o sobě nepředstavuje problém, naopak, má pozitivní dopad jak na jedince, tak na celou společnost, podporuje ekonomický růst, umožňuje jedinci pořídit si zboží a služby, na které by za normálních okolností neměl peníze. Mluvíme-li o zadlužování, pak tedy mluvíme o půjčkách či úvěrech, které si jedinec půjčil a které využívá k zajištění svých potřeb. Z tohoto pohledu může být zadluženost ve své podstatě vnímána jako zdravá, prospěšná a žádoucí. Avšak jen v případě, je-li řádně splácena (Russell, Maître, Donnelly, 2011). Syrovátková, Machalíček a Christová (2008) v tomto smyslu mluví o zdravém a nezdravém zadlužování. Zdravé zadlužování znamená reálné zhodnocení své finanční situace, nejen aktuální stav, ale také potencionální stav v budoucnu, a na základě těchto úvah vybrat úvěr, který svou výší odpovídá možnostem jedince. Příkladem zdravého zadlužení mohou být např. hypoteční úvěry, promyšlené půjčení peněz na zboží, jehož doba užívání je delší než doba splácení úvěru. Nezdravé se zadlužují jedinci, kteří jednají emocionálně, bez předchozího uvážení, půjčkou se snaží řešit předchozí dluhy, nebo si chtějí dopřát zboží krátkodobé spotřeby (např. dovolená). Nezdravě zadlužit se ovšem může i jedinec, který si vše řádně promyslel, ale vlivem jeho nízké finanční gramotnosti nemohl promyslet všechny důsledky. U nezdravého zadlužení je riziko vzniku předlužení mnohem vyšší, než u zdravého. Je však nutné podotknout, že i u zdravého zadlužení může dojít k nečekaným situacím, které zabrání jedinci v řádném splácení jeho závazku.

Předluženost je českým právním řádem, konkrétně zákonem č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon), definována jako stav, kdy má dlužník více věřitelů a souhrn jeho závazků převyšuje hodnotu jeho majetku. Obdobnou definici nabízí Stamps (2009), který předluženost vymezuje jako stav, kdy jedinec není schopen ze svých příjmů, jak čistého, tak zpeněžitelného majetku, trvale platit náklady na živobytí a splátky za dluhy v okamžiku jejich splatnosti. Česká národní banka definuje předlužení jako stav, kdy náklady na splácení dluhu převyšují 50 % čistého příjmu, tedy po odečtení nezbytných výdajů (Zamrazilová, 2011). Reifner a kol. (2003) definují předlužení jako situaci, ve které spotřebitel není schopen v blízké budoucnosti splnit své peněžité povinnosti. Tato definice předluženosti se svým obsahem přibližuje definici hrozícího

úpadku, jak je definován v české legislativě. O hrozícím úpadku mluvíme, pokud s ohledem ke všem okolnostem lze předpokládat, že dlužník nebude schopen řádně a včas splnit podstatnou část všech svých závazků. K samotnému úpadku dojde, má-li dlužník více věřitelů, peněžité závazky po dobu delší 30 dnů po lhůtě splatnosti a tyto závazky není schopen plnit. Jak je z uvedených definic patrné, neexistuje ostrá hranice mezi předlužeností a zadlužeností. A to ani při využití definice předluženosti dle ČNB, která klade do poměru výši splátek a výši disponibilního příjmu, jelikož daná definice nebere do úvahy kolísavý příjem, např. při pobírání rodičovského příspěvku. Z tohoto důvodu je také velmi obtížné sledovat statistický vývoj zadluženosti a předluženosti současně. Vzhledem k tomu, že předluženost může být řešena i mimo oficiální instituce (splátkový kalendář, pomoc rodiny a přátel, půjčky lichvářů), mnohem přesnější informace se získávají ze sledování vývoje zadluženosti.

2. Vývoj zadluženosti a předluženosti v ČR

Tempo, jakým se české domácnosti zadlužují, se stále zrychluje. Za období 1997-2007 stoupla zadluženost obyvatelstva 14krát, u úvěrů na bydlení dokonce 43krát. Zlomovým se pak stal rok 2009, kdy dluh domácností dosáhl jednoho bilionu korun, z toho úvěry od nebankovních sektorů činily téměř 104 miliard. Přestože se tempo zadlužování od tohoto roku snižuje, na konci roku 2012 dosahoval dluh českých domácností 1,1 biliónu korun. Hypoteční úvěr má až 15% domácností, spotřebitelský úvěr pak 25% domácností (Dubská, 2010; Zamrazilová, 2011).

Jak uvádí Zamrazilová (2011), české domácnosti se stále více snaží podobat v oblasti spotřeby západním zemím, podporuje je v tom nejen lehká dostupnost finančních prostředků a virtualita peněz. Dubská (2010) vidí důvody stále se zvyšujícího zadlužování domácností především ve zvyšování životní úrovně lidí, růstu reálných mezd, preferenci spotřeby, příklonu k vlastnickému bydlení, účinném marketingu finančních zprostředkovatelů, snadné dostupnosti peněz a touze vyrovnat se západním zemím, kde se život na dluh stal normou. Avšak s nárůstem zadlužení domácností a poskytnutím úvěrů došlo také k nárůstu procenta nesplacených úvěrů, jak u bankovních, tak nebankovních subjektů. V polovině května roku 2012 počet nesplacených úvěrů činil 5,17%.

S rostoucí zadlužeností roste i samotná předluženost domácností. Odhady schopnosti splacení finančních závazků domácnostmi nejsou příznivé. Tento předpoklad souvisí se slabým hospodářským růstem, i se snižujícím se podílem hrubých disponibilních příjmů domácností na HDP a možným zvýšením úrokových sazeb. Neexistují přesné statistiky předlužených domácností, a to z důvodů, že mnohé situace se stále daří řešit mimosoudní cestou. ČNB každoročně vydává Zprávu o finanční stabilitě, ve které mimo jiné modeluje možné budoucí scénáře vývoje předluženosti.²¹ Jak uvádí Noveský (2009), jako jeden z indikátorů předluženosti lze využít počet nařízených exekucí. Pro přibližnou představu počtu předlužených domácností lze tedy vycházet z počtu soudně nařízených exekucí, případně je doplnit o počet schválených návrhů na oddlužení. Budeme-li vycházet z těchto dvou ukazatelů, souhrnně toto číslo v roce 2012 dosahovalo počtu téměř 830 000.

²¹ Více viz. Zpráva o finanční stabilitě. Dostupná na http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/financni_stabilita/zpravy/fs/fs_2011-2012/fs_2011-2012.pdf Pro rok 2013 zpráva zatím není dostupná.

3. Typologie dluhů a dlužníků

V odborné literatuře se můžeme setkat se snahou popsat „typického dlužníka“. Na dlužníky se dá pohlížet různými úhly pohledu. Dominy a Kempson (2003) rozlišují dlužníky dle jejich schopnosti splácet, a jejich motivace splácet. Upozorňují, že je nezbytné rozlišovat mezi těmi, kteří chtějí dluhy splácet, ale nemohou, a těmi, kteří mohou splácet, ale nechťejí. V tomto smyslu dělí dlužníky do tří kategorií, a to na ty, kteří chtějí, ale nemohou splácet; na ty, kteří mohou, ale nechťejí splácet a na přechodnou kategorii. Do první kategorie zahrnují ty, kteří si vzali půjčku, úvěr či leasing v době, kdy byli plně zaměstnaní, po celou dobu své závazky řádně spláceli, avšak po ztrátě práce již splácení nejsou schopni. Tato kategorie dlužníků tak potvrzuje fakt, že i zdravé zadlužování s sebou nese riziko předlužení. Druhou kategorii tvoří ti, kteří se vědomě rozhodli své závazky nesplácet, kdy jejich motivace k tomuto rozhodnutí může být různá. Dominy a Kempson (2003) jako nejčastější důvod úmyslného nesplácení uvádějí pocit nespravedlnosti. Třetí kategorii tvoří ti, kteří se sice již ocitli v prodlení, ale stále mají snahu závazky plnit. Většinou však, vlivem neočekávaných okolností, toho již nejsou schopni.

Obdobná je i typologie Syrovátkové, Machalíčka a Christové (2008), kteří dělí dlužníky do tří skupin. První skupinu nazývají „techničtí dlužníci“. Řadí zde dlužníky, kteří závazek splatit mohou, ale zapomněli na něj. Toto se stává zejména u jednorázových plateb, např. za komunální odpad; dlužník, který zaplatit chce, ale v současnosti nemá dostatek peněžních prostředků na zaplacení splátky nebo její části, například při změně zaměstnání; nemá peníze vůbec, nebo má pouze část na úhradu; dlužníci, kteří z různých důvodů nejsou schopni se přizpůsobit splátkovému kalendáři věřitele; a dlužníci, kteří se ocitli v prodlení z jiných technických důvodů, jako špatně zadaný účet věřitele, případně problémy způsobenými ze strany banky. Do druhé skupiny, „vědomě neplaticích“, zařazují dlužníky, kteří nemohou své závazky splácet a svou situaci neřeší a dále dlužníky, kteří platit nechťejí a nikdy nechťeli. Do třetí kategorie, „ostatní“, zařazují dlužníky s nízkou úrovní finanční gramotnosti, lehkovážné a nezodpovědné dlužníky, dlužníky, kteří nejsou schopni splácet z důvodu zásahu vyšší moci (ztráta zaměstnání, dlouhodobá nemoc aj.) a profesionální dlužníky.

Občanské sdružení SPES ve svém manuálu (2007) nevyužívá pojem dlužníci, ale domácnosti s finančními problémy. Ty pak klasifikují následovně. Domácnost, která se teprve chystá uzavřít úvěr; domácnost, která dluhy splácí, ale hledá lepší řešení; domácnost, která začíná mít se splácením problémy; domácnost, která „kličkuje“; domácnost, která krátkodobě nesplácí; domácnost, která má před exekucí a domácnost, která dlouhodobě nesplácí.

Jak je na třech klasifikacích vidět, každý autor nahlíží na typologii dlužníků z jiného úhlu. Autoři Dominy a Kempson (2003) nahlíží na dlužníky z hlediska jejich ochoty a schopnosti splácet, Syrovátková, Machalíček a Christová (2008) z úhlu mechanismu vzniku dluhů a klasifikace sdružení SPES (2007) pojímá klasifikaci z hlediska fází dluhového procesu. Typologie a správné zařazení dlužníka je důležité zejména pro sociální pracovníky, kteří pracují s klienty, neboť tak lze odvodit závažnost situace, ve které se klient nachází, jeho schopnosti, motivaci a ochotu participovat na procesu řešení.

Jiní autoři, spíše než o typologii dlužníků, mluví o ohrožených skupinách. Například, Běháčková (2009) mezi nejvíce ohrožené řadí osoby závislé, ať již na alkoholu, drogách

či hazardních hrách; osoby s duševním onemocněním; ty, kteří žijí konzumním způsobem života; sociálně, ekonomicky a vzdělanostně slabší; ty, kteří nedomyšlejí důsledky svého jednání a jednají impulsivně; a ty, kteří chtějí za každou cenu uspokojit potřeby svých blízkých. Russell, Maître, Donesly (2011) mezi nejvíce ohrožené skupiny řadí domácnosti starších osob (ve věku od 65 let); domácnosti, kde hlava rodiny je nezaměstnaná; domácnosti s nemocným či postiženým členem; domácnosti tvořené lidmi bez odborné kvalifikace; osamělé rodiče; nízkopříjmové domácnosti a domácnosti ohrožené chudobou. Podle Novosada a Novosadové (2009) se velmi často stávají dlužníky osoby se zdravotním či mentálním postižením se zachovalou způsobilostí k právním úkonům. Příčiny vidí v dlouhodobém pobytu v ústavní či rezidentní péči, ochranitelství jejich rodin, v bariérách osamělosti a v celkovém snížení jejich funkční gramotnosti.

Neméně důležitá jako typologie dlužníků je i typologie dluhů. Krušinská (2012) upozorňuje, že je chybou téměř jednostranné zaměření na spotřebitelskou problematiku, zejména v oblasti prevence, jelikož dluhy mohou vzniknout v jakékoliv oblasti.

Jednu z možných klasifikací dluhů nabízí Syrovátková, Machalíček a Christová (2008, s. 59 - 61), kteří dluhy klasifikují z několika hledisek. Dle předmětu dluhu, tedy toho, za co a komu dlužník dluží, rozeznávají dluhy na nájemném; dluhy na službách spojených s užíváním bytu; dluhy na výživném; dluhy vzniklé neplacením poplatků obci či státu a jiným institucím a dluhy vzniklé neplněním závazků ze smluv (splátky za nakoupené zboží, hypotéky). Podle situace vzniku, tedy jakým způsobem, nebo v jaké situaci dluh vznikl, dělí dluhy na dluhy vzniklé neplněním podmínek; dluhy vzniklé neplněním zákonných podmínek (např. dluhy na výživném); dluhy vzniklé neplacením pokut; dluhy vzniklé ručením za půjčky jiného a dluhy vzniklé za dobu manželství. Jak autoři uvádí, přestože se tyto typologie překrývají, je dobré dívat se na ně z obou úhlů. Zejména členění dle situace vzniku dluhů může pomoci zbourat zažitý stereotyp, že dlužníky se stávají pouze osoby nezodpovědné.

Jinou typologii dluhů nabízí český právní řád, konkrétně zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád. Typologie vycházející z tohoto zákona se využívá, dospěla-li situace klienta do stadia řešení dluhů formou exekuce, respektive srážkami ze mzdy. Zákon stanovuje tzv. přednostní pohledávky, které jsou formou srážek ze mzdy spláceny nejdříve. Konkrétně se dle § 279 jedná o pohledávky výživného; pohledávky náhrady škody způsobené poškozenému ublížením na zdraví; pohledávky náhrady škody způsobené úmyslnými trestnými činy; pohledávky daní a poplatků; pohledávky náhrady přeplatků na dávkách nemocenského pojištění, důchodového pojištění, úrazového pojištění a důchodového zabezpečení; pohledávky pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti; pohledávky pojistného na úrazové pojištění a pohledávky pojistného na veřejné zdravotní pojištění; pohledávky náhrady za příspěvek na výživu dítěte a příspěvek na úhradu potřeb dítěte svěřeného do pěstounské péče; pohledávky náhrady přeplatků na podpoře v nezaměstnanosti a podpoře při rekvalifikaci; pohledávky náhrady přeplatků na dávkách státní sociální podpory; pohledávky regresní náhrady podle zákona o nemocenském pojištění.

Jak uvádí Syrovátková, Machalíček a Christová (2008), přestože se tato typologie využívá zejména ve fázi exekuce, lze ji využít i v rámci sociální práce se zadluženým klientem. Může napomoci klientovi a sociálnímu pracovníkovi ve stanovení prioritních dluhů, tedy těch dluhů, jejichž nesplacení by mělo pro klienta nejzávažnější dopady.

4. Příčinné faktory

Identifikovat příčiny předlužení není jednoduché. Zpravidla se nejedná o jednu příčinu, ale o souhrn faktorů, které ve svém důsledku vedou k insolvenčnímu jevu.

Na příčiny předluženosti můžeme nahlížet z několika hledisek. Stamps (2009) identifikuje jako nejčastější příčiny předluženosti trvale nízký příjem, nenadálé finanční výdaje, špatné hospodaření s penězi a přehnaně vysoké půjčky. Lovriš (2008) za základní příčiny předluženosti považuje nedostatečné příjmy, vysoké výdaje a nedostatečnou ochranu spotřebitele na trhu. Nedostatečná ochrana spotřebitele zahrnuje zejména nedostatečné vymezení lichvy a jejího potírání. Přestože v rámci novelizace trestního zákona byla lichva definována jako trestný čin, v praxi je velmi obtížné tento zákon uplatnit. Stávající definice je nedostatečná a příliš vágní, kdy nejsou definovány základní pojmy, tedy od které úrokové míry lze sjednanou půjčku považovat za lichvu a kdy za „běžný úvěr“. Tím se nabízí široký prostor pro rozhodování, který je plně v kompetenci soudce.

V odborné literatuře se můžeme setkat se snahou jednotlivé příčiny konceptualizovat či klasifikovat. Stamps (2009) klasifikuje příčiny ve třech hlavních skupinách, a to je osobní charakteristika dlužníka, jako je věk, rodinný stav, bezdětnost aj.; ekonomické okolnosti, kde řadí nízký příjem, bydlení v podnájmu, nedostatečné nebo žádné spoření; přístup k penězům, kde spadá přístup k placení účtů, využívání kreditních karet aj. Jiné dělení např. nabízí autoři Schavel a kol. (2009), kteří rozdělují příčiny na strukturální a individuální. Mezi strukturální faktory řadí nezaměstnanost, neschopnost vést rodinný rozpočet, nízký příjem, nedostatečné vzdělání, rozvod, založení rodiny, závislost, úrazy a nemoci, nedosažení na sociální dávky a neplánované rodičovství. Individuální příčiny pak leží v samotném jedinci. Zpravidla jde o neschopnost efektivně vést rodinný rozpočet, zejména z důvodu kolísání příjmů, využívání bezhotovostních plateb aj. Důležitou roli pak hraje i nízká finanční gramotnost.

Zvýše uvedeného lze identifikovat nejčastější příčiny předluženosti, mezi které patří nezaměstnanost, nízký příjem, nedostatečné vzdělání, rozvod, dlouhodobá nemoc, úmrtí jednoho z partnerů, založení rodiny a s tím spojený přechod na mateřskou dovolenou, neúplná rodina, odchod do důchodu, nemožnost pobírat sociální dávky, choroby a závislosti, nízká finanční gramotnost, zejména neschopnost efektivně plánovat rodinný rozpočet, etnicita, vtíravá reklama, ručení, ztráta osobních dokladů, snadná dostupnost nebankovních půjček, nárůst úroků z nesplacených dřívějších závazků (zejména telekomunikační služby a pokuty MHD), přecenění vlastní schopnosti splácet, prodej zboží na splátky, různé sezónní prodejní kampaně, předváděcí akce a výherní manipulace, předcházející trestná činnost a z ní plynoucí dluhy, tlak konzumu, individualizace společnosti a nedostatečná prevence, zejména ze strany školy a rodiny (Běháková, 2009; Schavel, Drexlerová, Lékarová 2009; Novosad, Novosadová, 2009; Lovriš, 2008; Ryan 2002; Stamps, 2009, Gojová, 2011).

5. Důsledky předlužení

Odborníci upozorňují na to, že v praxi je velmi obtížné odlišit důsledky předlužení od jejich příčin, kdy oba tyto faktory se navzájem prolínají a posilují. Reifner a kol. (2003) poukazují na to, že předluženost může vést k celkovému zhoršení životní situace jedince a jeho rodiny a ve svém důsledku vést k ekonomické a sociální exkluzi, což následně může ještě více prohloubit dluhovou spirálu. Důsledky předlužení působí nejen na samotného

jedince, jeho rodinu, blízké okolí, ale i celou společnost. Noveský (2009) k tomuto dodává, že předluženost nemá dopad jen na samotného dlužníka a na jeho rodinu, ale na celou společnost. Jako jeden z důsledků předlužení je narůstající počet nezaměstnaných, pro které je legální zaměstnání ekonomicky nevýhodné. Nařízená exekuce může vést k setrvání v evidenci na úřadu práce a častějšího využívání práce „na černo“. U těchto jedinců tak lze předpokládat, že v následujících letech nejen nebudou ekonomickým přínosem pro stát, ale budou také dlouhodobě zatěžovat sociální systém, a tím i ekonomiku státu. Jeho slova potvrzuje i Běháčková (2009), která poukazuje na fakt, že evidence na úřadu práce a současné pobírání sociálních dávek je pro dlužníky ekonomicky výhodnější. Jako možné řešení nabízí tzv. Tabulku nezabavitelnosti, která funguje v Německu. Tabulka je nastavená tak, že čím více člověk vydělá, tím větší částka mu zůstane. Dlužník je tak motivován zůstat v práci, jelikož se mu to finančně vyplatí a zároveň věřitelé získají více svých peněz zpět.

Důsledky předlužení mohou zasáhnout všechny oblasti života, tj. ekonomickou, zdravotní, pracovní, bytovou, psychickou, do rodinného a partnerského života aj. Toto potvrzuje i Davydoff (2008), který ve zprávě pro Evropskou komisi uvádí, že finanční a jiné závazky mohou být následkem sociální exkluze stejně jako její příčinou. Exkluze se může dotýkat mnoha oblastí, jak finanční, hospodářské, bydlení, zaměstnání, telekomunikace, ale také kulturního a společenského života. Proto je nezbytné dívat se na předluženost jako na komplexní situaci a neomezovat se pouze na ekonomické důsledky. Stejně argumentují i Russel, Maitre, Donnelly (2011), kteří mezi následky předlužení zahrnují finanční obtíže, kdy rodina nemá dostatečné finanční prostředky k udržení přijatelné životní úrovně, což může vést k finanční exkluzi, respektive vyloučení z finančních služeb v důsledku špatné úvěrové historie, špatnému zdravotnímu stavu, kdy špatný zdravotní stav může být jak příčinou, tak i následkem předlužení, stále prohlubující se dluhy mohou vést k bezdomovectví, až k odnětí svobody v případě páchaní trestného činu, ztrátě zaměstnání, což jen prohlubuje dluhovou situaci.

Mastná (in Janoušková, Nedělníková 2008) mezi možné důsledky řadí ztrátu bydlení, případné protiprávní užívání bytu, několikanásobné exekuce sociálních dávek a dalšího majetku, odebrání dětí z rodin do ústavní péče, dlouhodobý život ve stresu a s tím spojené choroby, neustálý koloběh dluhů. Schavel a kol. (2009) v souvislosti s předlužením zmiňují i dopad této situace na děti v rodině, které mohou trpět jak materiálním nedostatkem, tak psychickými problémy, izolací od vrstevníků, nebo naopak, přílišnou identifikací s vrstevníky s podobnými problémy a může se tak zvýšit riziko vzniku sociálně patologických jevů, jako záškoláctví, krádeže, závislosti aj. Jiným nebezpečím pro dítě vyrůstající v předlužené domácnosti může být „dluhová socializace“, tedy dítě přijímá předluženost, koloběh dluhů a splátek za normu, kterou si převeze do svého budoucího života.

6. Finanční gramotnost

Finanční gramotnost zaujímá v oblasti předlužení specifické postavení. Představuje jeden ze tří pilířů ochrany spotřebitele na finančním trhu²², respektive její znalost

²² První pilíř představuje informovanost spotřebitele, čili zajištění adekvátních informací poskytovaných pracovníky s odpovídající odborností, druhý pilíř představuje oblast finanční gramotnosti, která by měla umožnit uživateli s informacemi správně pracovat, zhodnotit je a provést konkrétní rozhodnutí. Třetím pilířem pak je zajištění adekvátního postavení spotřebitele ve vztahu k distributorovi finančních produktů a služeb. (Dokument [Online] Rámcová politika OSFT, 2010)

a využívání. V tomto smyslu může finanční gramotnost působit jako nástroj prevence stále se zvyšující předluženosti. Na druhé straně, její nedostatečná znalost může působit jako jeden z příčinných faktorů, na čemž se shoduje řada odborníků. Finanční gramotnost je definována jako „soubor znalostí, dovedností a hodnotových postojů občana nezbytných k tomu, aby finančně zabezpečil sebe a svou rodinu v současné společnosti a aktivně vystupoval na trhu finančních produktů a služeb. Finančně gramotný občan se orientuje v problematice peněz a cen a je schopen odpovědně spravovat osobní/rodinný rozpočet, včetně správy finančních aktiv a finančních závazků s ohledem na měnící se životní situace“ (Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách, 2007). Finanční gramotnost je rozdělena do tří podoblastí, či struktur, a to peněžní gramotnost, rozpočtová gramotnost a cenová gramotnost.

Novosad a Novosadová (2009) spíše než o finanční gramotnosti mluví o gramotnosti funkční. Ta je těmito autory chápána nejen jako schopnost číst a psát, ale orientovat se ve společnosti a jejich institucích, chápat a aplikovat normy mezilidského soužití, porozumět legislativním rámcům, znát a umět uplatnit a prosadit svá práva aj. Jde tedy o širší pojem než finanční gramotnost, která je ve své podstatě součástí gramotnosti funkční. Tomu odpovídá i dokument Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách (2007), který zdůrazňuje, kromě zvyšování finanční gramotnosti, také nutnost zvýšit gramotnost informační, právní a numerickou.

7. Možnosti řešení a úskalí

Pro řešení předluženosti je nezbytné nahlížet na ni jako na sociální fenomén, který se nedotýká pouze finančních závazků a jejich splácení, ale dotýká se i jiných oblastí, jako je nezaměstnanost, bytová situace, rozpad rodinných vazeb, sociální, ekonomická a kulturní exkluze aj. Už proto se nelze při práci s předluženými zaměřit pouze na řešení dluhů a jejich splácení, ale na celkovou situaci klienta. Vzhledem k tomu, že předlužení nedopadá jen na samotného jedince, ale na celou společnost, je při řešení nezbytná spolupráce státních institucí a přijímání příslušných legislativních opatření, meziresortní spolupráce jak všech zainteresovaných ministerstev, tak i krajů a obcí a v neposlední řadě pak i neziskových organizací. V řešení předluženosti má své nezastupitelné místo i samotná sociální práce (Špiláčková a kol., 2011). V rámci tohoto článku se zaměříme na možnosti sociální práce v oblasti prevence a řešení již vzniklého předlužení.

Řešení předluženosti by se mělo zaměřit oběma směry, tedy jak na prevenci, tak na řešení již vzniklých dluhů a jejich důsledků. Preventivní opatření lze rozdělit do několika oblastí. Tyto oblasti mohou zahrnovat jednak vzdělávání ve finanční gramotnosti a nácvik specifických dovedností, poradenství klientům chystajícím se požádat o úvěr, vytváření finančních rezerv. Prevence by se však neměla zaměřovat pouze na samotnou předluženost, respektive finanční vzdělání, ale měla by se zaměřovat i na oblasti, které mohou vzniku předluženosti předcházet. Jedná se zejména o prevenci bezdomovectví, nezaměstnanosti, kriminality, závislosti a jiných sociálně patologických jevů, či zabránění prohlubování již vzniklého předlužení,

Nedílnou součástí nejen preventivních opatření, ale samotného řešení předlužení, by mělo být vybudování či rozšíření sítě dluhových poraden, zejména v menších městech, kde tato služba nemusí být dostupná. Součástí rozšíření poraden by mělo být

i proškolení sociálních pracovníků v oblasti finanční gramotnosti a právní legislativy související s předlužením, aby byli schopni poskytnout klientům základní informace (Lovrišć, 2008).

V rámci prevence představuje finanční vzdělávání klíčovou roli, ale jak upozorňuje Krušinská (2012), úsilí by se nemělo zaměřovat pouze na zvýšení finanční gramotnosti, ale i na gramotnost právní, čtenářskou a matematickou. Posílení finanční gramotnosti bez posílení ostatních složek nemusí vést ke kýženému výsledku. Finanční vzdělávání by se mělo zaměřovat jak na děti, tak dospělé. Samotný průběh tohoto vzdělávání by měl být uzpůsoben potřebám, věku a schopnostem klientů. Například u dětí formou hry v rámci nízkoprahových klubů, u dospělých pak besedami, workshopy v rámci různých komunitních projektů aj. V rámci zvyšování finanční gramotnosti by pozornost neměla být věnována pouze znalostem o finančních produktech, tvorbě rozpočtu a hospodaření, ale i nácviku specifických dovedností, jako je vyplnění složenky, správné zadání účtu, kdy chyby v těchto úkonech mohou mnohdy vést ke vzniku dluhů.

V rámci prevence lze využít i terénní sociální práci. Oproti poradenství v rámci občanských poraden je zde výhoda možného dlouhodobějšího a častějšího kontaktu s klienty. V rámci terénní sociální práce může být také prováděna aktivní depistáž lidí ze sociálně vyloučených lokalit, kteří jsou zadlužením přímo ohroženi, případně monitoring vývoje předluženosti v těchto lokalitách (Kopřivová, 2009). Také Veselá a kol. (2009) poukazuje na to, že v rámci dluhového poradenství je mnohem efektivnější, pokud poradce pracuje v terénu, tedy pokud dochází za klienty do pro ně bezpečného prostředí. Příkladem terénní práce může být projekt *Pojízdných poraden pro předlužené domácnosti*. Tato služba, poskytovaná občanským sdružením SPES, nabízela možnost doježdění poradců za klienty přímo do jejich domácího prostředí.

Uplatnění sociální práce v řešení předluženosti je zejména prostřednictvím odborného sociálního, případně finančního poradenství, které je jednak zaměřeno na prevenci a jednak na řešení již samotného předlužení. Jak uvádějí Veselá a kol. (2009) cílem dluhového poradenství je pomoci lidem v jejich obtížné majetkové situaci, do které se dostali v důsledku předlužení. Hlavním úkolem poradce je poskytovat odborné rady, aby lidé dokázali svou situaci vyřešit vlastními silami a v mezích zákona. Podle Kalvody (2009) do finančního poradenství lze zahrnout informace od hospodaření domácností, čili vytváření rezerv, spoření, penzijní pojištění i investice. Dále zde patří informace týkající se uzavírání smluv, tedy informace, jak by měla vypadat smlouva k danému produktu, co by smlouva obsahovat neměla. Obsahem finančního poradenství dále mohou být informace o jednotlivých úvěrových produktech, vhodnost využití daného produktu k zakoupení dané konkrétní věci, související rizika, dále informace o rizicích souvisejících se zadlužením, procesy vymáhání a informace, jak danou situaci řešit, jak se bránit nepřiměřenému vymáhání. Novosad a Novosadová (2009) dodávají, že v rámci sociálního poradenství sociální pracovníci často vystupují v roli mediátora, zejména při vyjednávání s věřiteli.

Jak je vidět, dluhové poradenství klade vysoké nároky na sociálního pracovníka a na jeho kompetence. Podle Kalvody (2009) je nezbytné, aby se sociální pracovník, má-li klientovi efektivně pomoci, orientoval jak ve finanční, tak právní oblasti. Nezbytné jsou znalosti z oblasti insolvenčního zákona, zákona o exekutorech, exekučním řádu a majetkoprávní problematiky. Běhálková (2009) k tomuto dodává, že sociální pracovníci v praxi, kteří pracují s předluženými klienty, velmi často sami mají nízkou úroveň znalostí v oblasti finanční gramotnosti. Proto je nezbytné usilovat o zvýšení finanční gramotnosti právě u sociálních pracovníků.

Schavel a kol. (2009) uvádějí, že sociální poradenství ohledně dluhové problematiky by mělo být zaměřené na zjištění rozsahu, charakteru a příčin hmotné nouze. To znamená, sociální pracovník by se měl zaměřit na identifikování primární příčiny předlužení. V rámci poradenství by se sociální pracovník společně s klienty měli zaměřit na to, aby rodinu naučili hospodařit a snažit se zamezit vytváření nových dluhů.

Řešení předluženosti u klientů se musí opírat o individuální přístup, s ohledem na výši dluhu a oblast, ve které dluh vznikl a jaké jsou důsledky. V rámci praxe tak sociální pracovníci neřeší jen dluhy samotné, ale i jejich dopady, nejčastěji jde o rozpadlé rodinné vztahy, ztrátu bydlení, nezaměstnanost, nedostatečný příjem aj. Už z tohoto důvodu nelze podat podrobný návod, jak pracovat s předluženými klienty.

Jak již bylo řečeno, práce s předluženým klientem by měla vycházet z posouzení celkové situace klienta. Podstatnou roli hraje celková výše dluhů, fáze, ve které se klient nachází a jeho možnosti dluhy splácet. Pro posouzení situace klienta může být nápomocná klasifikace domácností, kterou navrhlo občanské sdružení SPES, který nabízí „klasifikaci klientů“ z hlediska fází dluhového procesu, tedy zda se klient nachází na počátku své dluhové cesty či na jejím konci. U domácností, které ještě nejsou předlužené, tedy ty, které se chystají vzít úvěr, je důležitá prevence. Tedy, je vhodné zaměřit se na podání informací o výhodnosti a nevýhodnosti jednotlivých úvěrů a na základě rozboru rodinného hospodaření se pokusit vytvořit finanční rezervu, aby se domácnost v případě neočekávaných událostí nedostala do prodlení. Dojde-li už k předlužení, je nezbytné posoudit situaci klienta a odhadnout jeho možnosti dluhy splácet. Pokud je klient schopen své dluhy splácet, je nezbytná analýza rodinného rozpočtu s cílem odhalit možné skryté zdroje příjmů, nalézt možnosti úspor v oblasti výdajů, sepsat přehled všech věřitelů a vyjednávání s věřiteli s cílem stanovit optimální výši měsíčních splátek. Pracovníci neziskových organizací zabývající se prací s předluženými klienty (př. IQ Roma Servis, občanské sdružení SPES aj.), vypracovali obecné postupy, které mohou poskytnout návod, jak s tímto klientem pracovat. Tyto doporučené postupy zahrnují analýzu příjmu rodiny, analýzu výdajů, nalezení možnosti zvýšení příjmů a možnosti tvorby úspor, vyjednávání s věřiteli a nastavení výše splátek, avšak blíže tato doporučení nespecifikují (Lovriš, 2008b, Formy pomoci předluženým občanům, 2007).

Není-li rodina schopna již své dluhy splácet, lze využít tzv. oddlužení dle insolvenčního zákona, tedy zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení. Tento zákon v praxi představuje alternativu konkurzu pro fyzické osoby, které nepodnikají. Pro ty byla dříve jedinou možností exekuce. Účelem oddlužení je poskytnout dlužníkům šanci na řešení jejich finanční situace. Zákon předpokládá uspokojení alespoň 30% pohledávek nezajištěných věřitelů (věřitelé, kteří nemají zástavu na majetku dlužníka). Oddlužení se může dít dvěma cestami, a to zpeněžením majetku nebo pomocí plnění splátkového kalendáře. Jak ale upozorňuje Lovriš (2008) využít tuto možnost nelze u těch předlužených klientů, kteří nemají jak prokázat pravděpodobnost svých příjmů, což je jedna z podmínek, aby k oddlužení mohlo dojít. Pro tyto osoby se pak dluhová spirála stává téměř neřešitelnou. Toto potvrzují i Doubková a Šmejkal (2009), kteří uvádí, že pro mnohé klienty je nereálné podat návrh na oddlužení, jelikož stanovená výše nezabavitelné částky nepokryje náklady spojené s bydlením, přijít o ně a tím ještě více zhoršit svou dosavadní situaci.

K exekuci většinou dochází, pokud klient svou situaci neřeší, nebo situace dospěla do takového stadia, kdy jiné řešení (oddlužení, splátkový kalendář) není možné. Přesto i v této situaci může být sociální pracovník klientovi nápomocen, zejména v oblasti poskytnutí informací o celkovém procesu a postupu výkonu exekuce, pomoci

orientovat se v právních předpisech a spisové dokumentaci, objasnit klientům jejich práva a povinnosti, informovat je o zabavitelných a nezabavitelných věcech aj.

V rámci české praxe sociální práce, ale i v zahraničí, lze nalézt několik inspirativních projektů, které se zaměřují na předlužené klienty. Jedním z těchto projektů může být řešení dluhů na nájemném formou *oddluženého bydlení*. S pozitivními výsledky je aplikován například ve Frýdku-Místku. V rámci oddluženého bydlení je vyhlášena „amnestie“ z úhrady penále k dlužné částce na nájemném. Žadatel však musí plnit několik podmínek, a to, že klient začne řádně platit nájemné a současně se na základě dobrovolnické smlouvy zaváže stávající dluh na nájemném odpracovat formou veřejně prospěšných prací. Po odpracování konkrétního počtu dobrovolnických hodin město občanovi dluh odpustí (Veselá, Pospíšilová, Mazel, Balabánová, 2009). Na obdobnou problematiku se zaměřoval i projekt probíhající v Rakousku ve Vídni s názvem *Středisko pro bezpečný nájem*. Středisko je poradenským centrem podporující lidi ohrožené ztrátou bydlení s cílem předejít jejich vystěhování. Středisko nabízí krizovou intervenci formou poradenství (například finanční plánování, informace o právních nárocích), dále zprostředkovává kontakt s majitelem či právníkem za účelem dosažení dohody o odkladu splátek nájemného a ve speciálních případech získání mimořádného grantu od města Vídeň může předejít ztrátě bydlení (Lux, Mikeszová, Sunega, 2010). Jiným inspirativním projektem mohou být aktivity nizozemské „Municipal Credit Bank“, která je v rámci Nizozemí největším poskytovatelem dluhového poradenství. „Municipal Credit Bank“ nepředstavuje komerční banku, ale spíše banku sociální. Její služby a rozpočet je kontrolován místními úřady, které rovněž stanovují cíle banky. Kromě poskytování úvěrů nízkopříjmovým skupinám sociální banka poskytuje různé formy řešení dluhů, jako refinancování dluhů a vymáhání dluhů, ve spolupráci s věřiteli usiluje o budování platebních programů pro předlužené spotřebitele a pomáhá při konsolidaci dluhů.

Závěr

V rámci tohoto článku jsme se věnovali tématu zadlužení a předlužení českých domácností. Zadluženost a předluženost bývají v literatuře velmi často zaměňovány, avšak, jak upozorňují mnozí autoři (př. Stamps, 2003; Davydoff, 2008), je potřeba tyto pojmy rozlišovat. Zadluženost, respektive zdravé zadlužování, je vnímáno jako zdravé a žádoucí, jelikož zvyšuje kupní sílu jedince, a tím podporuje i ekonomiku. Zatímco předluženost je charakterizována dlouhodobou neschopností klienta splácet své závazky, kdy tato neschopnost splácet je zpravidla delší jak tři měsíce.

Na vzniku předluženosti se zpravidla nepodílí jedna příčina, ale souhrn faktorů, které ve svém důsledku vedou k neschopnosti klienta splácet své závazky. V odborné literatuře se můžeme setkat s různými pokusy o klasifikaci těchto příčin. Mezi nejčastější příčiny lze zařadit nízký příjem a vysoké výdaje, dále pak nezaměstnanost, nedostatečnou finanční gramotnost, dlouhodobou nemoc, rozvod, ovdovění, odchod do důchodu a jiné.

Předluženost ohrožuje jedince a jeho rodinu jak po stránce ekonomické, tak psychické, zdravotní, sociální i právní. Mezi ekonomické následky lze zařadit nedostatečný příjem, exekuce platu či majetku, ztrátu zaměstnání a jiné. V psychické oblasti je předlužený jedinec ohrožen alkoholismem, patologickým hráčstvím, jež mohou být zároveň i příčinou. Dlouhodobý stres, psychické vypětí, nízký příjem mohou vést až k rozpadu rodiny, odebrání dětí do ústavní výchovy, prohlubování dluhového problému, v krajním případě mohou vést až k sebevraždě.

Pro efektivní řešení předluženosti je nezbytná meziresortní spolupráce, kde sociální práce má své nezastupitelné místo. Sociální práce se v řešení předluženosti uplatňuje nejen v rámci individuální práce s klientem, ale předluženost lze řešit i v rámci terénní práce, která přináší výhodu řešení situace v přirozeném prostředí klienta. Prevence i přímá intervence jsou nejčastěji poskytovány formou odborného sociálního poradenství. To klade na sociálního pracovníka značné nároky, sociální pracovník by se měl orientovat ve finanční i právní oblasti. Nezbytné jsou znalosti o jednotlivých finančních produktech, rizicích souvisejících se zadlužením, procesu vymáhání pohledávek a exekučního řízení. Samozřejmostí by měly být znalosti souvisejících právních předpisů, zejména pak insolvenčního zákona, zákona o exekutorech, exekučním řádu a majetkoprávní problematiky, ale také znalosti o příčinách a důsledcích předlužení. Ale jak upozorňuje Běhálková (2009), sami sociální pracovníci mnohdy mají nízkou úroveň znalostí finanční gramotnosti. Už z tohoto důvodu by se finanční vzdělávání mělo stát součástí vysokoškolské přípravy budoucích sociálních pracovníků. Toto vzdělávání by se mělo zaměřovat nejen na informace ohledně komplexní situace předluženosti, se zaměřením na identifikování příčinných faktorů a důsledků ohrožených skupin, ale i na informace ohledně finančních produktů, v neposlední řadě pak na legislativní procesy spojené s předlužeností, jako proces insolvence, exekuce, legislativních předpisů aj. V oblasti praktických dovedností pak na plánování rodinného či osobního rozpočtu, vyjednávání s věřiteli se zaměřením na dovednosti argumentační aj.

Na závěr je nutno podotknout, že přestože je předluženost v současnosti velmi diskutovaným tématem, v rámci výzkumu jí není věnována velká pozornost. V rámci oficiálních statistik ČSÚ se lze seznámit s celkovým počtem zadlužených domácností²³, vývojem zadluženosti i prognózami do budoucna, nicméně, pro možnost naplánování efektivní prevence i intervence je nutno posílit výzkum tohoto problému. Nezbytné je zejména zmapování typologie dluhů (v které oblasti života dluhy nejčastěji vznikají, na co si klienti nejčastěji půjčují), nezbytná je také analýza současné legislativy s identifikací problematických a nejednoznačných oblastí, případně její srovnání se zahraničními modely, copingové strategie předlužených klientů a v neposlední řadě pak možnosti sociální práce se zaměřením na využití odzkoušených a efektivních strategií a projektů u nás i v zahraničí.

Literatura

- Běhálková, M. (2009) SPES pomáhá zadluženým domácnostem a nabízí finanční pomoc. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2009, 2, s. 7 - 9.
- Davydoff, D., et al. (2008) *Towards A Common Operational European Definition of Over-Indebtedness*. European Commission. [online]. [cit.2013-06-13]. 2008. Dostupné na [www: http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5093&langId=en](http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5093&langId=en)
- Dominy, N.; Kempson, E. (2003) *Can't pay or won't pay?: A review of creditor and debtor approaches to the non-payment of bills*. [online]. Personal Finance Research Centre, University of Bristol March. [cit.2013-06-11]. 2003. Dostupné na [www: http://www.bristol.ac.uk/geography/research/pfrc/themes/credit-debt/pfrc0307.pdf](http://www.bristol.ac.uk/geography/research/pfrc/themes/credit-debt/pfrc0307.pdf)
- Doubková, A., Šmejkal, D. (2009) Zákon stanovil pro insolvenční řízení poměrně přísné formální náležitosti. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2009, 2, s. 14-21.

²³ Jak jsme již uvedli výše, evidence přesných statistik předlužených domácností je velmi problematická.

- 173

- Reading, R., Reynolds, S. (2001) Debt, social disadvantage and Materna depression. *Social Science and Medicine*, 53, 441 – 453.
- Reifner, U.; Kiesilainen, J.; Huls, N.; Springeneer, H. (2003) *Consumer Overindebtedness and Consumer Law in the European Union* [online]. Institute for financial services, Erasmus University Rotterdam/School of Law University of Helsinki/Helsinki Collegium for Advanced Studies, [cit. 2013-06-08]. Dostupné na [www: http://iaclaw.web.its.manchester.ac.uk/Research_papers/iff_OverindebtednessandConsumerLaw.pdf](http://iaclaw.web.its.manchester.ac.uk/Research_papers/iff_OverindebtednessandConsumerLaw.pdf)
- Russell, H.; Maitre, B.; Donnelly, N. (2011) *Financial Exclusion and Over-indebtedness in Irish Households* [online]. Dublin: The Economic and Social Research Institute, 2011. [cit. 2013-06-15]. Dostupné na [www: www.pobail.ie/en/.../2011-03-01_FinancialExclusionFinalForWeb_rpt.pdf](http://www.pobail.ie/en/.../2011-03-01_FinancialExclusionFinalForWeb_rpt.pdf). ISBN 978-1-908109-04-0
- Ryan, M. (1996) *Social Work Practice and Debt*. Vermont: Asghate Publishing Company, 1996. 196 s. ISBN 1859720110.
- Schavel, M.; Drexlerová, B.; Lekárová, L. (2009) Zadlženost a psycho-socialna pomoc rodinám so sociálno-ekonomickými problémami. *Sociálna práca/Sociálna práca*. 2009, 2, s. 69-72.
- Stamps, S. (2003) *A Policy Framework for Addressing Over-indebtedness*. Combat Poverty Agency. [online]. [cit. 2013-06-15]. 2003. Dostupné na [www: <http://www.cpa.ie/publications/APolicyFrameworkForAddressingOverIndebtedness_2009.pdf>](http://www.cpa.ie/publications/APolicyFrameworkForAddressingOverIndebtedness_2009.pdf). ISSN 978-1-905485-81-9.
- Syrovátková, Š.; Machalíček, J.; Christová, J. (2008) *Dluhová problematika: informační brožura*. [Online]. [cit. 2013-03-15]. Posl. Úpravy 2008, leden. Dostupné na [www: http://www.spotřebitelkydel.cz/wp-content/dluhova_problematika.pdf](http://www.spotřebitelkydel.cz/wp-content/dluhova_problematika.pdf). ISSN 978-80-86961-28-6.
- Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách*. (2007) [Online]. [cit. 2013-06-15] Dostupné na [www: http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/SBFG_25_326-07_.pdf](http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/SBFG_25_326-07_.pdf)
- Špiláčková, M., Lindovská, E., Nedomová, E., Partiková, K., Karchňáková, K. (2011). *Možnosti moderních metod sociální práce při zvládání nových sociálních rizik. Dílčí zpráva č.4.: Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji*. 1. vyd. Ostrava, 61 s.
- Tisková zpráva, 02/01/2013*. Czech Credit Bureau. [online]. [cit. 2013-06-15]. Dostupné na: <http://www.crif.cz/Novinky/Novinky/Pages/V-roce-2012-bylo-vyh1%C3%A1%C5%A1eno-16-956-osobn%C3%ADch-bankrot%C5%AF,-firem-zbankrotovalo-3-692.aspx>
- Úvěrový Barometr k 31. 3. 2013*. Czech Credit Bureau. [online]. [cit. 2013-06-15]. Dostupné na: <http://www.crif.cz/%C3%9Av%C4%9Brov%C3%BD-Barometr/Pages/%C3%9Av%C4%9Brov%C3%BD-Barometr---%C4%8Derven-2010.aspx>
- Veselá, M., Pospíšilová, K., Mazel, M., Balabánová, H. (2009) *Sociální vyloučení: dobrá praxe a řešení. Manuál pro obce*. [Online]. [cit. 2013-06-12]. 2009. Dostupné na [www: www.kraj-jihocesky.cz/file.php?par%5Bid_r%5D=49939...0](http://www.kraj-jihocesky.cz/file.php?par%5Bid_r%5D=49939...0)
- Walker, C.W. (1996) Financial management, coping and debt in household under financial strain. *Journal of Economic Psychology*, 17, 789 – 807.
- Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon)
- Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád.
- Zamrazilová, E. (2008) *Jaké problémy přináší finanční negramotnost aneb Finanční (ne) gramotnost pohledem centrální banky*. [Online]. [cit. 2013-03-15]. Posl. Úpravy 2008, leden. Dostupné na: http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/verejnost/pro_media/konference_projevy/vystoupeni_projevy/download/zamrazilova_20111125_fin_vzdelavani.pdf

Chudoba z hlediska fází životního cyklu

Radka Hlaváčová

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The aim of this paper is familiarization with the life course perspective as a useful tool for study of human life. First relation between this topic and my dissertation thesis is shortly introduced. Paper followed with briefly discussion of Seebom Rowntree's concept of needs and resources which captures the imbalance of resources over the life cycle of individual. In the following section life course perspective is discussed with the attention to explanation of different meanings of the term „life course“. Three different meanings are distinguished: life course as a paradigm, life course as an analytical concept and life course as social institution.

Key-words

life course, trajectories, transitions, events

Úvod

Tématem mé disertační práce, jak již napovídá sám název příspěvku, je Chudoba z hlediska fází životního cyklu. V současné chvíli probíhá příprava detailního návrhu výzkumu, ve kterém bude provedena sekundární analýza dostupných dat z longitudinálních, či průřezových studií *EU-SILC* (2005-2010) a *ISSP Sociální nerovnosti I-III*. Cílem výzkumu je zmapovat souvislosti mezi fázemi životního běhu a výskytem chudoby. V následujících řádcích se budu zabývat především teoretickým ukotvením disertační práce a svou pozornost zaměřím na objasnění pojmů životní cyklus/životní běh jako jedno ze dvou ústředních témat disertační práce.

1. Životní cyklus potřeb a zdrojů

Seebom Rowntree (1902) ve své studii „A Study of Town Life“ zjistil, že v průběhu života dělníka, jako zástupce střední vrstvy, dochází ke střídání období, během kterých je jedinec vystaven většímu či menšímu riziku chudoby. Střídání těchto období úzce souvisí s rodinnou situací, respektive s fází rodinného života. Rowntree rozpoznává pět střídajících se období strádání a dostatku:

- a) *rané dětství* je obdobím, v jehož průběhu se jedinec pravděpodobně potýká s chudobou, protože jeho rodič ještě není kvalifikovaným pracovníkem;
- b) *raná dospělost* je oproti předchozímu období dostatku, ve kterém již děti vydělávají peníze a žijí s rodiči pod společnou střechou;
- c) *raná střední dospělost* může být charakterizována jako období zakládání rodiny, při kterém jedinec opět pociťuje nedostatek;

- d) *pozdní dospělost* je obvykle obdobím dostatku, ve kterém jedinec žije společně se svými dětmi, které již vydělávají;
- e) *stáří* je podle Rowntreeho opět obdobím, při kterém jedinec pociťuje nedostatek, neboť jeho děti odchází zakládat své vlastní rodiny a on sám neměl nikdy dostatečný příjem na to, aby si z něj mohl našetřit dostatek financí pro sebe a svou ženu.

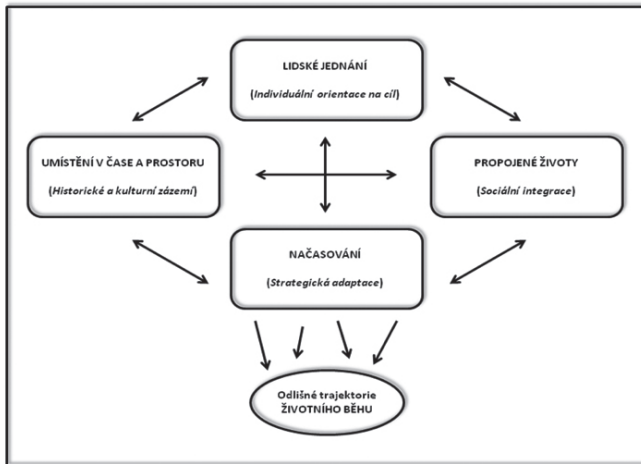
Rowntreeho zjištění do značné míry inspirovala Williama Beveridge při utváření myšlenek o sociálním zabezpečení. Podle Beveridgeova návrhu bylo možné eliminovat rizika chudoby přerozdělením zdrojů mezi období dostatku a nedostatku formou sociálního pojištění a přídavků na rodinu. Poválečný sociální stát inspirovaný Beveridgeovými myšlenkami byl v redistribuci zdrojů velmi úspěšný, a tak došlo k poklesu zájmu o studium chudoby z hlediska průběhu života jedince. Výzkum chudoby tak byl v období mezi 50. – 80. lety soustředěn především na nerovnosti mezi bohatými a chudými a na nerovný přístup k sociálním institucím (škola či zdravotní péče). S příchodem nových sociálních rizik a s omezenou schopností sociálního státu odpovídat na tato rizika dochází opět ke zkoumání vztahů mezi chudobou a životním cyklem jedince. Ačkoli mnohé studie naznačují, že Rowntreeho koncept životního cyklu potřeb a zdrojů je stále relevantním rámcem pro analýzu vztahů mezi chudobou a životním cyklem, existuje také řada výhrad k tomuto přístupu. Jedním z hlavních terčů kritiky bylo, že tento koncept uvažuje jako jediné determinanty vstupu a výstupu z období chudoby změny ve složení domácnosti. Je však zřejmé, že svůj vliv mohou mít také změny na pracovním trhu, popřípadě neočekávané životní události, a je potřeba je proto vzít v úvahu. Další z problémů klasického pojetí životního cyklu se týká typizace rodin. Většina typologií totiž předpokládá pouze jeden „průchod“ následnými fázemi rodinného cyklu, ovšem v dnešní době často prochází těmito fázemi jedinci i vícekrát, než pouze jednou (např. zakládání rodiny s novým partnerem). Mezi metodologické slabiny pak patří fakt, že většina typologií rodinného cyklu je založena na průřezových datech, a tak nelze usuzovat, zda jsou nalezené vztahy důsledkem věkových, historických, kohortních efektů, nebo jejich kombinací. Na základě výše uvedených skutečností lze tedy konstatovat, že tradiční přístup má tendenci být nepružný, závislý na daném období a kulturně rozdílný (Dewilde, 2003).

2. Životní běh (life course)

Co postrádal výše zmíněný koncept životního cyklu potřeb a zdrojů, to umožňuje do jisté míry postihnout koncept životního běhu, který je mnohem více flexibilní a komplexní (Dewilde, 2003). Koncept životního běhu se postupem času rozvinul ve svébytné paradigma, které poskytuje specifický pohled na vztah mezi jedincem a společností, když integruje makro a mikrosociální roviny společenské struktury s dynamickými prvky pomocí konceptů sociální změny, sociální struktury a individuálního jednání (Havlíková, 2007). Paradigma životního běhu dále umožňuje postihnout na jedné straně vztahy mezi biologickými, psychologickými a sociálními aspekty lidského života, na straně druhé pak neodkazuje jen na individuální život, ale také se v něm odráží institucionální struktura dané společnosti, právní řád či normativní představy o tom, jak by měl vypadat bezvadný život a jaké by mělo být správné načasování a sled životních událostí v jeho průběhu (Hamplová a kol., 2006). Pojem životní běh je obtížné jednoznačně definovat vzhledem k mnoha významům, kterých může nabývat. Kromě dvou výše uvedených významů, tedy životní běh jako paradigma a životní běh jako analytický koncept, lze chápat životní běh i jako sociální instituci. Rozdíly mezi jednotlivými významy budou diskutovány v následujících podkapitolách.

2.1 Paradigma životního běhu

Podle paradigmatu životního běhu je možno chápat průběh života jedince jako výslednici vzájemného působení čtyř dimenzí sociální reality (viz obr. 1), které popisují interakci mezi makro a mikrosociální rovinou společenské struktury, přičemž je nutno brát v potaz, že interakce působí oběma směry. Paradigma životního běhu tak neumožňuje pouhý popis života jedince, nýbrž také poskytuje rámec pro studium společenské změny na základě znalosti individuálních životních běhů. Uvedené dimenze současně utvářejí konečnou podobu životního běhu (zde ve významu sociální instituce).

Obr. 1 Dimenze životního běhu podle Eldera a Giele (1998).

Elder a Giele (1998, in Havlíková, 2007; Elder, 1994) rozlišují tyto čtyři dimenze sociální reality²⁴:

- 1) *Umístění v čase a prostoru (historické a kulturní zázemí)* - zohledňuje souvislosti mezi historickou dobou a životy jedinců.
- 2) *Propojené životy (sociální integrace)* - popisuje interakci jedince s osobami z blízkého okolí (rodina, přátelé).
- 3) *Lidské jednání (individuální orientace na cíl)* - jedince je třeba vnímat, jako aktéry tvořící rozhodnutí, kteří usilují o dosažení svých cílů.
- 4) *Načasování (strategická adaptace)* - zvolení vhodné doby pro akumulaci, či využívání zdrojů za účelem sledování stanovených cílů.

Dimenze životního běhu vlastně představují rozkrytí struktury sociálních vztahů a vlivů, které v každém bodě života formují jeho podobu - podobu, která vyvěrá z předchozího utváření životního běhu jedincem a zároveň do jisté míry předurčuje i jeho budoucí obrysy.

²⁴ K tomuto rozdělení dospěli Elder a Giele nezávisle na sobě, ačkoli se každý díval na předmět výzkumu z jiného úhlu pohledu. Zatímco Elder se zabýval vlivem historické periody na podobu životních běhů, Giele zkoumala vliv změny životních běhů žen na změnu společnosti. Každý z nich pojmenoval dimenze jinak, přičemž používanější je rozdělení podle Eldera, které je uvedeno jako první (Havlíková, 2007). Názvy podle Giele jsou uvedeny v závorce.

Umístění v čase a prostoru (Location in time and place) reflektuje skutečnost, že „především v rychle se měnících společnostech je každý jedinec vystaven odlišným historickým světlům, s jejich možnostmi a omezeními“ (Elder, 1994, s. 5). Tyto historické efekty mají vliv na konkrétní podobu individuálních životních běhů ve formě kohortních, nebo periodních efektů. V případě kohortních efektů se sociální změna dotýká pouze určitých kohort, zatímco periodní efekty zasahují všechny členy společnosti, bez ohledu na jejich věk (Havlíková, 2007). Ve chvíli, kdy jedna kohorta prožila válku, bude se sociální změna dotýkat pouze této kohorty a životní běhy budou ovlivněny pouze v rámci této kohorty. Jinak bude zasahovat sociální změna jedince v případě nečekané události, kterou může být například přírodní katastrofa. Oba typy historických efektů tak mohou mít zásadní vliv na formování individuálních životních běhů.

Dimenze *Propojené životy (Linked lives)* je podle Eldera (1994) centrálním principem studií životního běhu. Člověk jako tvor sociální je po celý život v kontaktu s jinými osobami ve svém okolí, které utvářejí konkrétní podobu jeho životního běhu. Primární roli zde hrají především příbuzenské vztahy. Určité příležitosti a omezení mohou však poskytovat, či způsobovat také další osoby. Například ve chvíli, kdy dojde ke ztrátě zaměstnání u otce rodiny, bude nastalá situace mít vliv samozřejmě i na její ostatní členy. Tato dimenze životního běhu je podle Eldera a Giele (1998 in Havlíková, 2007) totožná s konceptem sociální integrace.

Dimenze *Lidské jednání (Human agency)* reprezentuje příspěvek vlastní osobnosti k tvorbě životního běhu. Vychází z předpokladu, že jedinec je aktivní subjekt, který plánuje a volí mezi možnostmi vymezenými jeho sociálním prostředím (Clausen, 1993, in Elder, 1994; Havlíková, 2007). Pro potřeby paradigmatu životního běhu je tak klíčové pochopení vztahu mezi lidským jednáním a sociální strukturou (Hitlin a Elder, 2007).

Poslední dimenze *Načasování (Timing)* se týká volby příhodné doby pro životní události. Zohledňuje snahu jedinců o optimalizaci poměru mezi využitím dostupných zdrojů a minimalizací ztráty či frustrace (Giele a Elder, 1998, in Havlíková, 2007). Zároveň se do strategií jedinců promítají věkové normy dané společností (Elder, 1994), čímž se rozumí jednak normy institucionální (např. dospělost, odchod do důchodu), jednak normy utvořené na základě společenského konsenzu, které určují, jaké chování je vhodné vzhledem k věku (např. vhodná doba pro uzavření manželství, narození prvního dítěte apod.). Ačkoli jsou všechny dimenze ve vzájemné interakci, skrze tento poslední prvek se utváří konečná podoba životního běhu a také je skrze něj možno odhalovat mechanismy a okolnosti, které za touto konečnou podobou stojí (Havlíková, 2007).

Pokud bychom chtěli shrnout základní myšlenky paradigmatu životního běhu, můžeme říci, že ústředním tématem tohoto paradigmatu je studium života jedinců s ohledem na interakce se sociálním prostředím. Jedinec je v důsledku těchto interakcí jednak do jisté míry limitován, jednak skrze tyto interakce sám sociální prostředí utváří. Specifickým rysem paradigmatu životního běhu je zohlednění časového prvku. Podoba životního běhu jedince se tak odvíjí nejen od aktuální interakce se svým okolím (které se neustále mění), ale i od všech interakcí předchozích, přičemž do jisté míry také předvídá interakce budoucí.

Od počátku zkoumání životního běhu lze pozorovat dva hlavní výzkumné směry, které kladly odlišný důraz na různé prvky paradigmatu životního běhu. Severoamerický výzkumný proud, jehož hlavním představitelem je Glen Elder Jr., se soustředil především na roli jedince při utváření životního běhu, zatímco evropský výzkumný proud se zabýval spíše vlivem institucí na podobu životního běhu (Hutchison, 2007; Havlíková, 2007; Dewilde, 2003; Heinz a Krüger,

2001). V současné době lze pozorovat vzájemné sblížení obou výzkumných proudů, stejně jako další rozvoj životního běhu. Meyer (2009) spatřuje nedostatek teorie životního běhu především v absenci vysvětlujících teorií. Příčinu vidí v dosavadním zaměření většiny výzkumů životního běhu na pouhý popis, či ilustraci problému, místo studií s potvrzujícím charakterem. Zároveň však zaznamenává trend růstu studií druhého typu. Na základě těchto poznatků lze tedy očekávat další rozvoj metod a teoretických východisek sociologie životního běhu.

2.2 Životní běh jako analytický koncept

Většina autorů se shoduje, že životní běh je mnohodimenzionálním konceptem, který sleduje komplexitu lidského života pomocí tří ústředních konceptů, kterými jsou: *trajektorie (trajectories)*, *přechody (transitions)* a *události (life events)*.

Koncept *trajektorie* odpovídá dlouhodobé sekvenci po sobě jdoucích stavů (fází), které jedinec zaujímá v různých dimenzích života. Mezi nejčastěji sledované dimenze patří rodina (např. rodiče, příbuzní, manželé a partneři, děti), zaměstnání (pracovní úvazek, pracovní sektor), vzdělání (školy, výcviková střediska, rekvalifikace), bydlení a domácnost (místa bydlení, složení domácnosti). Ačkoli tyto dimenze popisují hlavní oblasti života, pro kompletnější obrázek o životním běhu je třeba do analýzy zahrnout také méně významná období a události, které však mohou mít na konkrétní podobu životního běhu nemalý vliv (např. kratší vzdělávací kurzy, zaměstnání na částečný úvazek, paralelní zaměstnání, období nezaměstnanosti a nemoci (Settersten a Mayer, 1997). Trajektorie probíhající v různých dimenzích se navzájem ovlivňují, takže výsledná podoba životního běhu jedince je dána jejich vzájemnou kombinací (např. problematika skloubení pracovní a rodinné trajektorie). Trajektorie také souvisí s chronologickým věkem jedince, kdy se některé přechody a stavy vyskytují v určitém věku (Elder, 1994).

Přechody jsou potom krátkodobá období, která jsou součástí trajektorií, přičemž se jedná o změny v rolích a stasech, které jedinec zastává (např. ukončení školy, vstup do manželství). A konečně *události*, reprezentují nepředvídatelné události, které mohou mít vážné a dlouhodobé důsledky (např. ztráta zaměstnání, ztráta blízké osoby apod.).

Někteří autoři zahrnují mezi koncepty životního běhu také koncept *kohorty*. *Kohortou* se v perspektivě životního běhu rozumí skupina jedinců, kteří se narodili ve stejné historické době a kteří zakouší stejné konkrétní sociální změny v dané kultuře, ve stejném sledu a stejné životní fázi (Hutchison, 2007). Koncept kohort je používán pro hledání společných kolektivních vlastností, nebo pro identifikaci a rozpoznání kohortních efektů (Settersten a Mayer, 1997). Konceptualizaci kohort a možnostmi jejich měření se zabývají dnes již klasické práce Rydera (1965) a Rosowa (1978).

Mezi další analytické koncepty životního běhu lze zařadit - *načasování (timing)*, posloupnost (*sequencing*), trvání (*duration*) a odstup (*spacing*). *Načasování* odpovídá věku, ve kterém se objevuje daný přechod v životním běhu, *posloupnost* odpovídá pořadí, v jakém jsou jednotlivé přechody realizovány, *trvání* odpovídá času strávenému v daném stavu a *odstup* reprezentuje dobu mezi dvěma či více přechody. Tento poslední koncept tak umožňuje zachytit jakési tempo, v jakém k přechodům dochází (Settersten a Mayer, 1997). Použití všech analytických konceptů, které jsou součástí mnohadimenzionálního konceptu životního běhu, není univerzální pro všechny výzkumné metody, protože zatímco koncepty načasování a posloupnost využívají jak kvalitativní, tak kvantitativní studie, trvání a odstup jsou analyzovány pouze metodami kvantitativními (Havlíková, 2007).

2.3 Životní běh jako instituce

Model institucionalizace životního běhu byl vyvinut v polovině 90. let 20. století M. Kohlim jako provizorní syntéza toho, co bylo v té době známo o roli času v různých doménách života. Tento model vycházel z kontrastu mezi typickou formou života z přelomu 18. a 19. století a formou života v plně modernizovaných společnostech druhé poloviny 20. století. Jednalo se o model založený na kontrastu, co bylo před a co bylo po, jenž se nezabýval konkrétními kroky, kterými bylo této evoluce dosaženo. Nezabýval se ani silami, které tuto změnu poháněly, ani možnostmi mezinárodního srovnání, či vnitřní variací. Přesto může být tento model i ve své jednoduchosti užitečný pro řadu otázek. Navázal na dosavadní zkušenosti s rolí času v životech jedinců a navrhl vysvětlení této skutečnosti jako novou formu strukturního pořádku. Tím, že došlo k ustanovení životního běhu jako instituce, byl poskytnut makrosociologický rámec pro výzkum oblasti, kterou jinak zkoumaly výhradně mikrosociologické a rozvojové perspektivy. Tyto perspektivy však makro a mezo- úrovně obvykle pouze předpokládaly, jako dané, přičemž neumožňovaly přímé studium interakce mezi makro- mezo a mikro- úrovní (Kohli, 2007).

Vytvoření instituce životního běhu úzce souviselo s určitými společenskými změnami, které přinesla přeměna tradiční společnosti na moderní. Mezi uvedené podstatné změny patří výrazné zvýšení naděje na dožití, což položilo základ pro možnost plánování života jedincem. V souvislosti s předchozím předpokladem je také standardizace rodinného cyklu. Touto skutečností se rozumí rozdíl oproti rodinnému cyklu v tradičních společnostech, kdy bylo složení příbuzenstva značně proměnlivé v důsledku vysoké úmrtnosti, zatímco v moderních společnostech dochází k jakési standardizaci. Rodinný cyklus již není nahodilý a lze pozorovat pravidelnosti v sledu událostí, které staví jedince do stanovených rolí. Třetí historická okolnost, která přispívá k chronologizaci a standardizaci životního běhu, je povaha moderních států. Moderní státy vytvářejí sadu pravidel prostřednictvím právního řádu a sociálních systémů, které ovlivňují život jedince.

Klasický Kohliho model moderního institucionalizovaného průběhu života lze v literatuře nalézt pod pojmem „normativní životní běh“. Podle Havlíkové (2007) se Kohliho přístup ke studiu a konstrukci tohoto modelu blíží perspektivě strukturního funkcionalismu. Životní běh je podle Kohliho jednak produktem určitých společenských podmínek, jednak sám sociální realitu vytváří skrze akci jedinců, kteří mohou svůj život, a zároveň i vzorce životního běhu, aktivně utvářet (Kohli, 2007). Normativní životní běh reprezentuje sociálně sdílenou a očekávanou kombinaci statusů a rolí, která souvisí s věkem.

Jako instituce působí životní běh pomocí systému pravidel, kterými mohou být neformální normy a očekávání (představy a požadavky na vývoj jedince), formalizované právní normy (uznání práv po dosažení dospělosti), nebo mohou být strukturně implementovány systémem organizací (vzdělání, sociální zabezpečení) (Kohli, 2007). Vzhledem k výše uvedeným předpokladům o provizorním návrhu „normativního životního běhu“ věnuje Kohli většinu své pozornosti především společenské funkci institucionalizovaného životního běhu. Společenská funkce instituce životního běhu má jednak rozměr řešení problémů, které se objevily s přechodem od ekonomiky domácností k ekonomice volného trhu, jednak poskytuje rámec pro plánování života jedinci. Mezi problémy související se zmíněným přechodem lze zařadit problémy racionalizace, sociální kontroly, sukcese a integrace. Tím, že životní běh poskytuje jedincům rámec, ve kterém mohou odvíjet svůj život, jim na jedné straně usnadňuje rozhodování a utváření vlastního života v podmínkách širokých možností volby (široká nabídka možností je pro moderního typická), současně však také omezuje prostor pro individuální jednání (Kohli, 2007; Havlíková, 2007).

Důležitým důsledkem existence instituce životního běhu je skutečnost, že typický prvek modernizace, kterým je individualizace, nemusí vést ke vzrůstání anomie a ke ztrátě struktury ve společnosti, ale spíše na ni spoléhá a dokonce produkuje nové typy institucí pro zachování společenského pořádku (Kohli, 2007).

Závěr

Životní běh představuje v sociálních vědách jeden z hlavních přístupů ke studiu lidského života. Studium komplexity lidského života je umožněno pomocí řady dílčích konceptů, které jsou místy převzaty z jiných sociálněvědních disciplín, některé jsou vyvinuty samotnou sociologií životního běhu. Od svého vzniku v polovině 20. století prožívá nepřetržitý vývoj, přičemž jako analytického nástroje využívá kvalitativních i kvantitativních metod zkoumání. Pro svou schopnost zachytit komplexní problematiku vlivů, které na jedince působí, si získal oblibu nejen v sociologii, ale také v sociální práci.

Literatura

- Hamplová, D., Šalamounová, P., Šamanová, G. (eds.) (2006) *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: SOÚ AV. s. 307.
- Dewilde, C. (2003) A life-course perspective on social exclusion and poverty. *The British journal of sociology*. 54, s. 109-128.
- Elder, G. H. Jr. (1994) Time, human agency, and social change: perspectives on the life course. *Social Psychology Quarterly*. 57, s. 4-15.
- Elder, G. H. Jr. a Giele, J. (eds.) (1998) *Methods of life course research. Qualitative and Quantitative Approaches*. London: SAGE. s. 349.
- Mayer, K. U. (2009) New directions in life course research. *Annual Review of Sociology*. 35, s. 413-33.
- Havlíková, J. (2007) Věk v sociologické teorii: Perspektiva životního běhu. *Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1-2, s. 179-200.
- Hitlin, S. a Elder, G. H. Jr. (2007) Agency: An empirical model of an abstract concept. *Advances in Life Course Research*. 11, s. 33-67.
- Rosow, I. (1978) What is a cohort and why? *Research in Human Development*. 21, s. 65-75.
- Rowntree, S. (1902) *Poverty: A Study of Town Life*. New York: The Macmillan Company. s. 452.
- Ryder, N. (1965) The cohort as a concept in the study of social change. *American Sociological Review*. 30, s. 843-861.
- Settersten, R. A.; Mayer, K. U. Jr. (1997) The Measurement of Age, Age Structuring and the Life Course. *Annual Review of Sociology*. 23, s. 233-261.
- Heinz, R. W.; Krüger, H. (2001) Life Course: Innovations and Challenges for Social Research. *Current Sociology*. 49 (2), s. 29-45.
- Kohli, M. (2007) The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead. *Research in Human Development*. 4 (3-4), s. 253-271.

Reakce sociální práce na změny ve společnosti

Michaela Dihlová

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This contribution describes the dissertation thesis project, which is interested in the topic: Social work response to the changes in the society. The choice of the theme, aims of dissertation thesis and its theoretical background are clarified. The social context, in which the society occurs, is briefly describes here. Next the situation of social work and consequences of the second phase of modernization for society and for social work are briefly mentioned. Attention is also focused on process of McDonaldization, which influences not only the society but also the social work.

Key-words

modernization, modern society, McDonaldization.

Úvod

Zahraniční teoretikové sociální práce se již řadu let zabývají otázkou, zda a nakolik současná sociální práce reaguje na neustále se měnící podmínky ve společnosti. Jedná se zejména o německy píšící autory (Chytil, 2007). V české sociální práci se této problematice věnuje jen úzký okruh teoretiků, navzdory zvyšující se potřebě tuto otázku řešit (Chytil, Holasová, Gojová A., Gojová V.). Toto téma považují za vysoce aktuální a důležité pro samotnou existenci sociální práce.

Teoretické východisko

Základním teoretickým východiskem disertační práce je chápání sociální práce jako funkce společnosti. Chytil (2006) hovoří o tom, že sociální práci lze definovat jako „pracovní nástroj“ institucí sekundární sociability, jejichž úkolem je řešit problémy moderní společnosti generované procesem modernizace, který připravil lidi o tradiční sociální opory. Tato definice vychází z předpokladu, že sociální práce je úzce spjata s vývojem společnosti.

Vývoj moderní společnosti

Moderní společnost v současné době prochází již druhou vlnou modernizace. Moderní společnost se neustále mění stejně tak jako charakter sociálních problémů (Keller, 2007, Gojová, 2012, Chytil, 2006).

Moderní společnost, která vznikla z krize tradiční společnosti, se v současné době sama ocitá v krizi. Potýká se se vzestupem individualismu a rozpadem institucí (Keller, 2005). Zjednodušeně můžeme říci, že tehdejší krize se v současnosti opakuje v jiných kulisách.

Moderní společnost se neustále mění. Její vývoj shrnul Petr Wagner do následující podoby:

První fázi označil jako omezeně liberální modernu (od počátku 19. stol. do 70. let 19. stol.), poté přichází první krize moderní společnosti, která vrcholí v 90. letech 19. století a trvá do začátku 20. století, kdy nastupuje druhá fáze modernity, kterou Wagner označuje termínem organizovaná modernita. V 70. letech 20. století se moderní společnost dostává do druhé krize, která dosud trvá a u níž lze stěží odhadnout, v co vyústí. Někteří hovoří o tzv. postmoderně. Tento termín je však dle Kellera „nešťastný“, protože nám nic konkrétního o stavu společnosti neříká (Keller, 2005).

První krize moderní společnosti byla vyřešena vznikem sociálního státu, který měl v letech 1945-1975 ideální podmínky pro svůj vývoj. Sociální problémy tehdy nebyly příliš vyhraněné a zároveň existovaly další dva pilíře, které spolu se sociálním státem přispívaly k sociálnímu zabezpečení, a to soudržná rodina a trh práce. Od poloviny 70. let 20. století se však sociální stát ocitá v krizi, ke které přispěly mezi jiným následující faktory - nástup ekonomiky služeb, flexibilizace práce, slábnutí rodiny a stárnutí populace. Jedná se tedy o to, že trh práce má stále větší problémy, rodina je stále křehčí a sociální stát nemá dostatek prostředků k řešení potíží, jež z toho vyplývají (Tamtéž).

V krizi se rovněž ocitá i solidarita, a to jak solidarita primární tak sekundární. Dochází k desolidarizaci v oblasti práce, v oblasti rodiny, v oblasti zdravotnictví a k mezigenerační desolidarizaci (Keller, 2006).

Moderní společnost byla přibližně do 70. let 20. století společností industrializovanou, poté hovoříme o nástupu společnosti postindustriální neboli společnosti služeb. Moderní společnost je zároveň společností urbanizovanou, demokratizovanou a vyznačující se nástupem vědy a poznání, jež slouží jak průmyslu, tak výkladu světa (Keller, 2005).

Sociální vývoj společnosti je ovlivněn celou řadou rizikových faktorů, ke kterým bývá řazeno např. demografické stárnutí obyvatelstva, proměny trhu práce a selhávání pojistných systémů (Vondroušová, 2011).

Modernizace

Osvětlení pojmu modernizace je dle Kellera (2007) do značné míry problematické. S tímto pojmem se setkáváme již více jak půl století, ve vědecké obci však zatím nedošlo ke konsensu, co pojem modernizace konkrétně znamená.

Keller hovoří o modernizaci následovně: „slůvko modernizace je natolik sugestivní a odzbrojující, že se samo o sobě stalo argumentem, o jehož oprávněnosti se nepochybuje. Stačí, aby se o jakémkoliv návrhu prohlásilo, že jde o modernizační reformu, a automaticky se předpokládá, že jde o změnu správnou, přínosnou a žádoucí“ (Keller, 2007, s. 9).

Řada autorů se shoduje na tom, že proces modernizace prošel různými fázemi. Liší se však ve svých pojmenováních. Podle Baumana (2002) prošla modernita dvěma zcela odlišnými fázemi. Po pevné modernitě, charakterizované stabilní systémovou organizační strukturou, přechází k modernitě tekuté, pro kterou je typické vysoce měnlivé síťové uspořádání. Vedle toho Beck (2011) hovoří o přechodu od prosté

modernity k reflexivní. Keller (2007) pak cituje autory hovořící o přechodu k moderně postindustriální.

První vlna modernizačních teorií považovala za vrchol modernizace vybudování silného sociálního státu, ve kterém by střední vrstvy využívaly veškeré výhody dostupného veřejného sektoru. Trh měl být regulován s ohledem na sociální potřeby obyvatelstva a sociální práva se měla neustále rozšiřovat. Tato společnost zaměstnání měla bez ohledu všem garantovat pozvolný, kontinuitní a nevratný růst příjmů a jistotu do budoucna. Každý člen společnosti měl mít stejný přístup ke standardní spotřebě, veškerá sociální rizika měla být plně kryta a po odchodu do důchodu měl mít každý člen společnosti zajištěnu solidní penzi. Dá se zcela logicky předpokládat, že sociální práce měla být nástrojem sociálního státu, který zajistí redistribuci štědrých dávek, jež transformuje do pomoci potřebným. Silný sociální stát, opírající se o plnou zaměstnanost, měl mít dostatek prostředků k tomu, aby tato pomoc mohla být zajišťována (Keller, 2007).

V současnosti, kdy se nacházíme v druhé fázi modernizace, je situace přesně opačná. Modernizace si dává za svůj cíl rozbití všech představ, které ještě do nedávna považovala za svůj vrchol. Sociální stát je nutné co nejvíce zeštíhlit. Trh je dle tohoto cíle nutné deregulovat a na sociální práva je pohlíženo jako na jednu z příčin zhoršující se světové konkurenceschopnosti ekonomiky vyspělých zemí. Proto je údajně nutné, aby sociální práva byla postupně omezována (Keller, 2007).

Znaky moderní společnosti ve druhé fázi modernizace

Bauman (2002) tuto dobu nazývá pojmem tekutá modernita, Beck (2011) pak reflexivní modernita a Keller (2007) hovoří o postindustriální modernitě. Moderní společnost má od svých počátků vlastnosti a znaky, jež jsou navzájem propojené a na něž nelze pohlížet izolovaně. Mezi tyto znaky lze řadit proces individualizace, diferenciaci, generalizaci, racionalizaci a globalizaci.

Chytil (2006, 2007) vymezil následující znaky moderní společnosti, ke kterým řadí – individualizaci, funkční diferenciaci, racionalizaci, generalizaci, změny ve struktuře společnosti.

1. Lidé jsou k individualizaci odsouzeni. Každý stojí tváří v tvář své složité životní situaci jako její rovnocenný partner. Rada hrozeb a rizik je produkováána sociálně, ovšem nutnost se s nimi vyrovnat je přísně individualizována. Jako jeden z možných případů můžeme uvést problematiku nezaměstnanosti.
2. Nárůst funkční diferenciaci má přispět ke zvýšení výkonnosti společnosti ve všech jejích oblastech. Jedním z dopadů této diferenciaci v oblasti sociální je, že vzájemná pomoc a podpora mezi lidmi se stává pouze jednou ze specializovaných oblastí, jejíž význam je rovnocenný ostatním specializacím ve společnosti.
3. Racionalizace souvisí s ekonomizací sociální práce a sociálních služeb. Principy tržní ekonomiky mají být aplikovány na sociální pomoc, neboť sociální má nárok na existenci pouze v případě, že se vyplácí. Model racionalizace odpovídá logice rostoucí efektivity. Dochází ke změnám v terminologii sociální práce, kdy jsou používány pojmy jako manažer, uživatel sociální služby apod.
4. Generalizace přináší přeměnu všech odvětví společnosti (vzdělávání, sociální ochrany, rodiny, politiky, vědy) v odvětví ekonomie. Ta se stává paradigmatem všech humanitních

a společenských věd. Do sociální práce se zavádí ekonomické pojmy jako je efektivita, výkonnost apod.

5. V rámci proměny struktury společnosti píše Beck (2011) o tom, že zanikají společenské třídy a vyostřují se rozdíly mezi lidmi, zejména v otázce sociální nerovnosti. Zatímco v minulosti bída lidi spojovala, v současných podmínkách dochází k její individualizaci, která lidi naopak rozděluje. Plnohodnotná práce, která přinášela dostatečné zajištění jednotlivcům i rodinám, rovněž ustupuje, takže od 80. let 20. století hovoříme o pracující chudobě jako o jednom z nových sociálních rizik.

Nová sociální rizika se překrývají s riziky starými, kumulují se a snadno mohou vést ke vzniku nové kategorie klientů – dosavadních představitelů středních vrstev (Keller, 2011).

Nová sociální rizika

Od 80. let 20. století se začíná hovořit o nových sociálních rizicích, která lze charakterizovat jako vedlejší, nežádoucí efekty modernizačních procesů. Nová sociální rizika mohou být rovněž považována za důsledky přechodu industriální společnosti ke společnosti postindustriální. Adjektivum „nová“ značí, že tato rizika není možné zvládat tradičními postupy, ke kterým patří sociální stát, solidarita v rodině nebo systém pomáhajících profesí. Tyto postupy se paradoxně samy stávají zdrojem nově vznikajících nejistot (Keller, 2011).

Další významnou charakteristikou nových sociálních rizik je, že se překrývají s riziky starými, kumulují se a postihují „nové“ kategorie klientů, kterými se mohou stát představitelé středních vrstev (Keller, 2011).

Za nová sociální rizika Keller (2011) označuje následující – pracující chudoba, nevyužitelná kvalifikace, stáří prožité v chudobě, chudí nemocní, matky samoživitelky, rodiny s více dětmi, předlužené domácnosti, vyloučené a deprivované lokality.

K šíření nových sociálních rizik přispívá terciarizace ekonomiky, masový nástup žen na trh práce, zvýšená nestabilita rodiny a destabilizace zaměstnání (Keller, 2010). Dostupné z http://accendo.cz/wp-content/uploads/Keller_NSR.pdf

Mcdonaldizace

Americký autor George Ritzer definuje mcdonaldizaci jako „proces, při kterém principy rychloobslužných restaurací ovládají stále více sektorů americké společnosti i celého zbytku světa“ (Ritzer, 1996, s. 18).

Proces mcdonaldizace však chápe širě a soudí o něm, že ovlivňuje téměř všechny oblasti společnosti (vzdělání, zaměstnání, cestování, volný čas, stravování, politiku, rodinu, včetně sociální práce). Ritzer (1996) pohlíží na mcdonaldizaci jako na nelítostný proces, který zasahuje zdánlivě nedostupné instituce a části světa.

Proces mcdonaldizace zdůrazňuje čtyři základní principy, a to efektivitu, vypočitatelnost, předpověditelnost a kontrolu (Ritzer, 1996, Dustin, 2007).

1. *Efektivita* (Efficiency) – značí, že se snažíme nalézt nejlepší možné prostředky k dosažení daného cíle. Tyto „optimální“ prostředky byly v mnoha sektorech společnosti institucionalizovány již dříve, takže není nutné, aby je každý pracovník

hledal sám. Tyto prostředky mohou být součástí technologie, nebo jsou součástí organizačních pravidel a regulí. Zaměstnanci mají možnost se je naučit např. při vzdělávacím socializačním procesu.

2. *Vypočitatelnost* (Calculability) – s sebou přináší důraz na věci, které mohou být zkalkulovány, spočítány či kvantifikovány. V souvislosti s tímto principem se zde objevuje stále větší snaha aplikovat kvantitu jako měřítko kvality.
3. *Předpověditelnost* (Predictability) – racionalizace v sobě zahrnuje zvýšené úsilí o předpověditelnost a přenos informací z určité doby nebo místa do jiné doby či místa. Lidé žijící v racionální společnosti chtějí vědět, co mohou kdekoliv a kdykoliv očekávat.
4. *Kontrola* (Control) – znamená zvýšenou kontrolu a nahrazování „lidské“ technologie „nelidskou“.

Důsledky mcdonaldizace pro sociální práci

Autorka Dustin (2007) se zabývá otázkou mcdonaldizace sociální práce a vymezuje dopady tohoto procesu na sociální práci. Hovoří o tom, že mcdonaldizace je útokem na expertnost sociálních pracovníků a vede ke snižování jejich kvalifikace. Manažeri sociální práce by měli rozhodovat o mantinelech, ve kterých se má sociální pracovník pohybovat, a zároveň rozhodují také o financích, jimiž přitom může disponovat. V důsledku rozšiřování procesu mcdonaldizace v rámci sociální práce je na klienty pohlíženo jako na experty při řešení vlastních problémů a zároveň jako na viníky své životní situace a svých problémů (Dustin, 2007).

Dustin (2007) považuje mcdonaldizaci za útok na sociální pracovníky z pozice komodifikace a za příčinu devalvace sociální práce jako profese. Za jeden z dalších důsledků mcdonaldizace společnosti můžeme považovat stále častější užívání managementu péče v sociální práci (Dustin, 2007; Baláž, 2012).

Dle Baláže (2012) se principy mcdonaldizace uplatňují i ve veřejném sektoru, v sociální politice a posléze v sociální práci, a to z důvodů redukce výdajů na sociální stát. Proces mcdonaldizace je spolu se svými principy stále intenzivněji uplatňován i v české sociální práci, a to v souvislosti s liberalizací sociálního státu.

Reakce sociální práce na proměnu sociálního kontextu

Výsledkem zmíněných procesů je, že sociální práce začíná pochybovat o sobě samé. Je ohrožena jak z venku, tak zevnitř, a to zejména ekonomizací sociální práce a sociálních služeb. Řada autorů se domnívá, že sociální práce směřuje ke svému konci. Zároveň čelí i kritice za svou „neschopnost“ adekvátně řešit současné problémy, a to zejména sociální vyloučení některých skupin obyvatel, nebo za „neschopnost“ správně reagovat na nová sociální rizika (Gojová, 2012).

V česky psané literatuře se s kritickými pohledy na důsledky modernizace pro teorii a praxi sociální práce příliš nesetkáváme. Nemnozí představitelé tohoto proudu se domnívají, že sociální práce v současné podobě neodpovídá změnám, jež probíhají ve společnosti.

Jiní autoři zastávají zcela opačný názor a usilují o teoretické zdůvodnění té skutečnosti, že klienti jsou zodpovědní jak za vznik problémů, tak za jejich řešení (např. Navrátil).

Výraznější kritický diskurs nalezneme převážně u německy píšících autorů, jako je Elsen či Lorenz (Chytil, 2010, dostupné z <http://accendo.cz/wp-content/uploads/chytil.pdf>).

Gojová (2011) hovoří o tom, že sociální práce je kritizována za to, že nedostatečně reaguje na změny odehrávající se ve společnosti. O krizi sociální práce se začíná hovořit v důsledku toho, že stávající teorie a metody sociální práce jsou ve vztahu k nově vznikajícím problémům málo účinné.

V sociální práci se dle některých autorů (Anderson, Humphries, Chytil) začíná objevovat tendence individualizovat a patologizovat sociální problémy. Při práci s jednotlivci či skupinami žijícími na okraji společnosti a ve snaze dosáhnout sociální spravedlnosti a inkluze sociální práce selhává (Tamtéž).

Autoři věnující se této problematice popisují reakci sociální práce na proměnu sociálního kontextu několika způsoby.

Sirovátka, Winkler píše o tom, že se v sociální práci začínají rozvíjet metody zvládání rizik (tzv. risk management). V rámci sociální práce dochází ke zdůrazňování kalkulace rizik, hodnocení potřeb cílových skupin a ke kontrole využívání služeb a zpřísňování podmínek na přiznání nároku. Vedle toho autoři Sommerfeld, Holasová, Smutek konstatují, že se zvyšuje tlak na omezování veřejných výdajů do sociální oblasti, dále že dochází k ekonomizaci sociální práce a k privatizaci sociálních služeb. Další skupina autorů očekává, že se sociální práce na úrovni teoretické i empirické vypořádá s celkovou situací ve společnosti tím, že bude usilovat o hledání a formulaci teorií a metod, které budou adekvátní reakcí na současné sociální problémy. K těmto autorům se řadí Elsen, Pierson, Bauman a další (in Gojová, 2011).

Výsledky výzkumu Nová sociální rizika pohledem vedoucích odborů sociálních věcí

Na současnou situaci v sociální práci kriticky pohlíží i vedoucí odborů sociálních věcí, kteří se zúčastnili výzkumu, jenž byl součástí projektu s názvem *Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji*. Vedoucí odborů si velice dobře uvědomují změny, kterými společnost prochází, a interpretují je jako nárůst polarizace a nejistoty, jejichž vyústění směřuje k rostoucímu sociálnímu napětí, nejistotě a projevům nesolidárnosti. Všechny tyto procesy spolu s rostoucím tlakem na administrativní výkony vedou dle názorů jednotlivých vedoucích odborů k degradaci sociální práce. Kvalita práce s klienty je dle jejich mínění poškozována ekonomizací, se kterou se sociální práce potýká (Gojová, 2011).

Výsledky výzkumu říkají, že sociální práce není schopna reagovat na nově vznikající problémy v případech, kdy jsou její přístupy a metody závislé na politické objednavce a ekonomických mantinelech. Dle představitelů sociálních odborů se na vzniku sociálních problémů podílejí jak příčiny individuální, tak strukturální. I přesto, že vedoucí odborů zdůrazňovali individuální odpovědnost na vzniku problémů, řešení spatřovali převážně v oblasti strukturální. Za nejvýznamnější problémy považují otázku předlužení, ztráty bydlení, nezaměstnanosti a chudoby (Gojová, 2011).

Vedoucí odborů se domnívají, že sociální práce má omezené možnosti, jak reagovat na problémy svých klientů. U sociálních pracovníků převládají pocity bezraděje a bezmoci. Vedoucí odborů si jasně uvědomují otázku nových sociálních rizik a jsou

velmi kritičtí k možnostem a vývoji sociální práce. Řešení stávající situace spatřují v „tradičních přístupech“, tedy s využitím trhu práce, sociálního státu, vzájemné pomoci v rodině a také v rovině individuální zodpovědnosti (Tamtéž).

Cíl disertační práce

Zamýšleným cílem disertační práce je zjistit, nakolik vývoj teoretických konceptů sociální práce koresponduje s vývojem a změnami ve společnosti. Zároveň je potřeba nalézt odpovědi na následující otázky – *K jakým změnám ve společnosti došlo? Jaká sociální rizika zde existují? Bude jim sociální práce schopna čelit? Jak sociální práce na teoretické úrovni reaguje na měnící se společnost? Jaké možnosti řešení nabízí teoretikové sociální práce?*

Závěr

Tento článek popisuje teoretický rámec projektu disertační práce, který se věnuje vztahu vývoje společnosti a reakcí sociální práce na něj. Byla zde objasněna aktuálnost tématu. Dále teoretické ukotvení disertační práce, které chápe sociální práci jako funkci společnosti. Pozornost byla zaměřena na druhou fázi modernizace a na postavení společnosti a sociální práce v současných podmínkách. Významnou část tvořil proces mcdonaldizace, který prostupuje nejen společnostmi, ale i samotnou sociální prací. Studium odborné literatury je dále nutné rozvinout a prohloubit výzkumnou část disertační práce.

Literatura

- Baláž, R. (2012) Společenské kontexty sociální práce a jejich vliv na práci s cizinci. *Sociální práce/Sociálna práca* 4/2012, str. 134-149.
- Bauman, Z. (2002) *Tekutá modernost*. Praha: Mladá Fronta.
- Beck, U. (2011) *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Dustin, D. (2007) *The McDonaldization of Social Work*. London: ASHGATE.
- Gojová, A. (2011) Nová sociální rizika pohledem vedoucích odborů sociálních věcí. In: *Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji*. Ostrava: Podpora vědy a výzkumu v Moravskoslezském kraji.
- Gojová, A. (2012) *(Bez)mocná sociální práce?* (Habilitační práce). Ostrava: Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě.
- Chytil, O. (2006) *Důsledky modernizace pro sociální práci*. (Habilitační práce). Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a socialnej práce sv. Alžběty.
- Chytil, O. (2007) Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce/Sociálna práca*, 4/2007, str. 64-71.

- Chytil, O. (2010) *Proměny sociálních služeb a sociální práce* [online]. 2010 [cit. 2012-6-10]. ACCENDO: Dostupné z WWW: <<http://accendo.cz/wp-content/uploads/chytil.pdf>>.
- Keller, J. (2005) *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Keller, J. (2006) *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Keller, J. (2007) *Teorie modernizace*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Keller, J. (2010) *Nová sociální rizika* [online]. 2010 [cit. 2012-6-10]. ACCENDO: Dostupné z WWW: <http://accendo.cz/wp-content/uploads/Keller_NSR.pdf>.
- Keller, J. (2011) *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Ritzer, G. (1996) *McDonaldizace společnosti*. Praha: Academia.
- Vondroušová, K. (2011) *Analýza demografických a socio-ekonomických faktorů v kontextu nových sociálních rizik v Moravskoslezském kraji*. In: *Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji*. Ostrava: Podpora vědy a výzkumu v Moravskoslezském kraji.

Poznámky

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

JARNÍ ŠKOLA 2012 - 2013

Sborník příspěvků z rozšířených metodologických bloků *Jarní školy*, které se konaly ve dnech 28. dubna 2012 a 19. dubna 2013 v rámci projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editor: Jelena Petrucijová

Tisk: Lukáš Pracný

Počet stran: 192

Vydání: první

Počet výtisků: 60 ks

Místo a rok vydání: Ostrava 2013

Vydavatel: Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM
FONDEM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY

ISBN 978-80-7464-389-7